

memo

Časopis pro orální historii / Oral History Journal

2017 / 2

MEMO 2017/2

REDAKČNÍ ÚVODNÍK / EDITORIAL COMMENT

Orální historie interdisciplinární, smyslová, riskantní i překračující hranice / Interdisciplinary, Sensual, Risky and Bordercrossing Oral History

Tatána Součková

Překračování hranic geografických, mentálních i těch oborových bylo první asociací, která se mi vynořila v myslí, když jsem uvažovala nad tím, jak pojmut úvodní slovo k druhému letošnímu číslu našeho periodika. Hranice mohou mít celou řadu podob a stejně tak mohou být mnoha různými způsoby vymezovány, měněny a posouvány. Právě pomyslné podávání si rukou a zajímavé formy spolupráce hranicím navzdory bychom ve světě vědy nazvali interdisciplinaritou, která je orální historii jako oboru vlastní a která jej posouvá teoreticky i metodologicky k novým východiskům a badatelským přístupům. Děje se tak nejen na stránkách tuzemských i zahraničních publikací či na domácích fórech. Nezastupitelnou roli v předávání nejnovějších trendů mají mezinárodní symposia a konference. Na některé z nich bychom čtenáře rádi upozornili.

Prvním důležitým setkáním příznivců orální historie bude XX IOHA Congress, který se uskuteční ve dnech 18.-21. 6. 2018 ve finském univerzitním městě Jyväskylā. Jubilejní dvacátý ročník se opírá o široké spektrum témat, které jsou zastřešeny názvem *Memory and Narration*. Paleta nabízených tematických okruhů je skutečně pestrá a reflektuje obor v celé jeho šíři, od zpracování archivního materiálu, přes problematiku folklóru či genderu až k metodologickým inovacím a již zmiňované interdisciplinaritě.

Druhá mezinárodní konference, která si zasluhuje pozornost odborné, ale i laické veřejnosti nese výrazný název *Dangerous Oral Histories: risks, responsibilities and rewards*. Organizátoři, kterými jsou irská Oral History Society a Oral History Network in Ireland, pozvou v posledním červnovém týdnu roku 2018 do Belfastu referující zainteresované v problematice etiky orálně historického výzkumu. Témata,

jimž bude věnována pozornost, jsou nejen nadmíru atraktivní, ale především velice aktuální. Je to právě etika výzkumu, která významně zasahuje do badatelské praxe a zejména do následné prezentace dosažených výsledků. Historici soudobých dějin se velmi často ocitají před otázkou, do jaké míry mohou ohrozit soukromí své i svých respondentů či jak hovořit o kontroverzních tématech. Balancují tak často na hraně vědecké etiky, ale i vlastního svědomí, což nás odkazuje na již zmiňované vyjednávání a promyšlení teoretických a praktických hranic oboru. Zajímává a inspirativní témata se však snažíme přinášet i my, a to v oblasti vlastního výzkumu i nových teoretických východisek.

Do sféry překračování hranic disciplíny a budování pomyslných mostů mezi antropologickými a orálně historickými přístupy nás ve své studii s názvem *Projist se k minulosti: teoreticko-metodologická úvaha o vztahu jídla a paměti* zavede Gabriela Fatková. Spolu s autorkou se přeneseme do světa smyslového vnímání a vzpomínek, které nás spojují s chutěmi a vůněmi dětství či mládí. Budeme se zamýšlet nad tím, jaké situace v nás může evokovat jídlo a jeho konzumace a jak tyto aspekty mohou posloužit coby důležitý faktor při realizaci orálně historického výzkumu.

Mária Ďurkovská ze Spoločenskovedného ústavu CSPV SAV v Košicích školstvo prostřednictvím detailní analýzy archivního materiálu i vydaných pramenů a literatury vykresluje obraz fungování vybraných východoslovenských gymnázií v bouřlivých letech 1944-1948. Byla to doba změny nejen geografických hranic, ale především sociálně-politického směřování společnosti, které bylo mnohdy doprovázeno prudkými transformacemi. Reformy slovenského školství, jeho zestátnování a procesy s ním spojené jsou jejich zajímavým dokladem.

Tradiční historickou studií je příspěvek *Zločin udavačství a MLS Litoměřice 1945 – 1948* od Zuzany Hrubéšové. Závěrečná studie Naděždy Morávkové pak představuje klasický přístup orální historie a tou je jednoznačně biografie. Tentokrát nám představuje život a dílo JUDr. Josefa Krofty, plzeňského bankéře a politika, který je významnou regionální postavou, byť neprávem historicky pozapomenutou.

Ať už naši čtenáři patří mezi ty, kteří hranice odvážně boří, nebo naopak ty, kteří raději střeží jejich zachování, doufáme, že MEMO 2/2017 zaujme svým obsahovým záběrem a naplní co nejširší skupinu příznivců orální historie.

STUDIE/STUDIES

Projít se k minulosti: teoreticko-metodologická úvaha o vztahu jídla a paměti / Eat through the Past: Theoretical and Methodological Essay about the Relations between Food and Memory

Gabriela Fatková

Abstrakt

Text se zamýšlí nad možnými styčnými plochami a vzájemnými inspiracemi mezi metodologií vycházející z kulturně antropologické tradice a orální historií. Shrnuje současnou diskuzi o paměti, těle a smyslech na poli sociálních věd v zahraničí a představuje několik konceptů (např. jídlo jako jazyk, jídlo evokující vzpomínky, embodiment, synestezie), které mohou být inspirativní pro aktuální tuzemské směřování a rozvoj metody orální historie. Tuzemským paměťovým studiím, doposud silně zaměřeným na práci s textem (psaným i mluveným), nabízí skrze téma jídla a stravování způsoby, jak překonat dominanci zraku a textu. Především ale představuje jídlo jako téma, díky němuž lze nejen odkrývat různé vrstvy paměti, ale téma skrze nějž lze reprezentovat (umlčené a opomíjené) dějiny domácích producentů každodenní stravy.

Abstract

The text deals with contact area and mutual inspirations of methodologies stemming from cultural anthropology and oral history. It summarizes recent international discussion about memory, body, and senses in social sciences and introduces few concepts (e.g. food as a language, food evoking memories, embodiment, synesthesia) that can be inspirational for current development of oral history methodology in the Czech conditions. Czech memory studies have been strongly based on textual analyses dealing with a written or spoken language. Through the topic of food and foodways,

new ways of overcoming the textual and visual dominance in social sciences could be developed. Food is treated as a topic convenient for uncovering of various memory layers and representation of (silenced and neglected) histories of the everyday home food producers.

Klíčová slova: paměť, jídlo, tělo, smysly, antropologie, paměťová studia.

Key words: memory, food, body, senses, anthropology, memory studies.

Úvod

Když vzpomínáme na nejrannější dětské vzpomínky, často se nám spojují s obrazy domova a nejbližší rodiny. V dětských vzpomínkách se pak nezdá kdy objevuje coby silný motiv jídlo, ať už ve formě láskyplné mateřské péče nebo traumatu z jeho nucené konzumace. Vzpomínkové obrazy jídla se však nevyskytují samy o sobě, spolu s jídlem si vždy vybavíme i vůni, prostředí a osoby, které byly té příležitosti účastny. Jak píše Deborah Lupton, „*jídlo je elementem materiálního světa, který ztělesňuje a organizuje náš vztah k minulosti sociálně signifikantním způsobem.*“¹ Ve společenských vědách, kde nás zajímá především sociální a kulturní aspekt jídla, se můžeme na jídlo zaměřit ze dvou perspektiv. První se snaží pochopit jídlo samo o sobě jako druh komunikace, jejíž prostřednictvím lidé směřují významy (jako např. solidarita, status, různé identity a hodnoty). Představiteli prvního směru by byli především ti badatelé, kteří se snaží na jídlo pohlížet jako na jazyk ve smyslu *langue*, tedy svébytný znakový systém s vlastními pravidly². Druhý proud se snaží uchopit jídlo na rovině promluvy (*parole*), tedy jako součást komunikace, kde vystupuje jako jeden z mnoha komunikačních kanálů spolu s verbálním i neverbálním jazykem. Zajímá nás pak tedy souhra všech komunikačních kanálů. Právě tato perspektiva bude zajímat i nás v tomto textu. Bude nás zajímat nejen to, jak a co jíme, ale také o čem během přípravy a konzumace jídla mluvíme a jak při tom přemýšlíme. Zaměříme na

¹ LUPTON, Deborah. *Food, the Body and Self*, London: Sage, 1998, s. 32.

² Tento směr Deborah Lupton nazývá funkcionalisticky-strukturální - zástupci jsou např. LÉVI-STRAUSS, Claude. *Mythologica I: Syrové a vařené*. Praha: Argo, 2006, (1. vydání 1964) nebo DOUGLAS, Mary. *Čistota a nebezpečí*. Praha: Malvern, 2014, (1. vydání 1966) a DOUGLAS, Mary. Deciphering a meal. *Daedalus*, 1972, s. 61-81.

jídlo jako evokativní motiv ke vzpomínání, který nám díky zapojení smyslů zároveň rozkrývá a aktivizuje specifickou vrstvu paměti.

Tato studie bude spíše teoretickým zamyšlením nad otázkou, která zaměstnává vědce v oblasti paměťových studií dodnes, a to „jak lidé vzpomínají a zapomínají“. Teprve po nastavení jasných teoretických východisek ve vztahu k otázce „jak lidé vzpomínají“ se v analýzách empirického materiálu můžeme zabývat otázkou „na co vzpomínají“. Tato studie se tak bude snažit vystavit jakýsi komunikační most mezi antropologickými teoriemi (zejména antropologií smyslů) a přístupy a metodami využívanými především v historiografických oborech zabývajících se pamětí. Text je založen na syntéze odborné literatury, nikoliv na analýze empirických dat. Proto také úryvky z rozhovorů slouží pouze pro dokreslení prezentovaných přístupů. Promyšlení otázky "jak vzpomínáme" nám však velmi dobře stimuluje krásná literatura, protože nejeden autor se snažil okolo této otázky vystavět své úvahy. Jednotlivé oddíly této studie tedy uvádím vždy úryvkem z beletrie. Ostatně i odborné studie jsou ve své podstatě literárním textem, který by neměl zcela rezignovat na čtivost a čtenářskou atraktivitu. Navíc snad všichni autoři zabývající se dialogem paměti a jídla začínají čtením Marcela Prousta.³

Jídlo a slova

„Dodnes mám na hlavě boule od toho, jak mi do ní jako malému děcku vtloukali, že se u jídla nemluví. ... Já ovšem nevidím důvod, proč nevyužít ústa mimo žvýkání i ke žvanění. ... Při jídle vznikly některé z největších myšlenek světa, například ‚Polévka je grunt, kdo ji nejí, bude špunt‘. Ušlechtilá konverzace nad kvalitním a chutným pokrmem je skvělou školou krasomluvy, logického myšlení a vzájemného respektu. To, co nám ve školkách zakazovali, tj. tzv. povídání u papání, je zkrátka už po dlouhá staletí nedílnou součástí západní kultury všem maminkám navzdory.“⁴

³ SUTTON, David E. *Remembrance of repasts: an anthropology of food and memory*. Oxford: Berg, 2001, s. 1-18.

⁴ FLAŠKA, J. 2013. *Vliv předškolního vzdělávání na konverzaci u oběda*. [Online] Dostupné z URL: < <http://www.ydiot.com/texty/?vliv-predskolniho-vzdelavani-na-konverzaci-u-jidla> > [Cit. 2017-06-01].

Téma jídla nezahrnuje pouze jeho konzumaci. Jídlo a slova jsou neodmyslitelně spjatá. Nicole Bourque⁵ na svém výzkumu v Andách prezentuje, jak příprava, distribuce, přijetí a konzumace jídla fungují jako specifická forma komunikace (především významů jako schválení, přijetí, odmítnutí, spřízněnosti a rozdílu, stejně jako rozličných identit). Tato komunikační strategie je podle ní zcela naučena během socializace. Jídlo a nakládání s jídlem se tedy může chovat jako znakový systém. Současně je ale jídlo (od přípravy po konzumaci) neodmyslitelně spojeno s jazykovou praxí (mluvenou i psanou) jako takovou, konkrétně se směnou slov. U přípravy i konzumace jídla prostě rádi a často mluvíme. „*Požítky úst jsou nadvakrát podřízeny zákonu orality: tak jako ústy přijímáme jídlo (požitek konzumace), jsou současně branou hojně lingvistické aktivity (požitek mluvy), díky níž popisujeme, pojmenováváme, rozlišujeme, porovnáváme, zabarvujeme a přeháníme.*“⁶

Psaní o jídle je tématem, které mistrně zpracovává ve své knize *Eat my words: Reading Women's Lives Through the Cookbooks They Wrote* americká folkloristka Janet Theophano⁷. Zaměřuje se v ní na kuchařské knihy a sešity, které považuje za specifické písemné svědectví o minulých životech v událostní historii nezachycených domácích hospodyněk. Kuchařské knihy považuje za prostředek budování sociálních vazeb skrze sdílení a sbírání receptů, prostředek k prezentaci statusu a bohatství a uchovávání vzpomínek a obrazů minulosti. „*Často kuchařky sloužily coby místo čtenářského vzpomínání na způsob života, který již zanikl, a nostalgického obnovování minulé kultury, jež přetrvává hlavně v paměti.*“⁸

Domácí sešity s recepty jsou velmi mnohovrstevnatým pramenem. Jsou odrazem jak konkrétních autobiografií, tak kolektivní paměti. Mohou zachycovat proměny sociokulturních vztahů a vzorů pro chování a současně na jejich základě může vzniknout koncept skupinové kuchyně (regionální, národní, etnické kuchyně). Záleží jen na tom, v jakém rámci budou dále prezentovány. Zatímco publikované kuchařky často reprezentují stravu a životy vyšších vrstev, osobní kuchařské záznamy

⁵ BOURQUE, Nicole. Eating your words. In HENDRY, Joy - WATSON, C. W. (eds.) *An Anthropology of Indirect Communication*, London, New York: Routledge, 2001, s. 85-100.

⁶ GIARD, Luce. Doing cooking. In DE CERTEAU, Michel - MAYOL, Pierre - GIARD, Luce. *The practice of everyday life*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998, s. 186.

⁷ THEOPHANO, Janet. *Eat my words: reading women's lives through the cookbooks they wrote*. New York: Palgrave Macmillan, 2003.

⁸ THEOPHANO, Janet. *Eat my words: reading women's lives through the cookbooks they wrote*. s. 8.

mohou být možná jediným písemným pramenem, který vytvářejí ženy z vrstev chudších. V anglofonním prostředí je fenomén těchto pramenů (tzv. *manuscript cookbooks*) věnována celkem velká pozornost.

Skrze předávání domácích kuchařských sešitů vznikají specifické mezigenerační vazby mezi ženami v rámci příbuzenské sítě. Stávají se tedy jakýmsi archívem referujícím o domácím životě a mají tedy současně i autobiografickou funkci. Vzhledem k tomu, že ženy v minulosti nevytvářely mnoho autorských písemných dokumentů referujících o jejich domácím životě, jsou kuchařky spolu s dopisy, poezií a deníky nezastupitelným dokumentem pro studium této intimní domácí sféry, která i přes mnohé pokusy není doposud dostatečně popsána.⁹

Přípravu a konzumaci jídla však vedle psaného jazyka snad ještě znatelněji provází akt mluvení. Jen málokdo zvládně dodržel školskou prohibici na "povídání u papání" a v některých kontextech je hovor u jídla nejen povolený, ale i společensky očekávaný. Ostatně nejen hovor, ale i jiné aktivity jsou integrální součástí kulinární praxe.

Úryvek z rozhovoru:

Na svatby vaříme takhle pohromadě, to jsme vždycky dělali, ale dříve, když vařili na svatbu, tak si u toho zpívali ty svatební písničky, to ty starý,

⁹ Domácí život žen uplynulého století je trochu lépe popsán například v americkém prostředí, kde praxi a diskurz období 50. a 60. let pečlivě analyzuje například Betty Friedan (FRIEDAN, Betty. *The Feminine Mystique*. New York, 1963) a jiní. O českém prostředí ale byly publikovány především práce vztahující se k formálním a veřejným aspektům ženských životů v minulosti (např. VODÁKOVÁ, Alena. K otázce ženské práce/To the question of women's work. *Sociologický Časopis/Czech Sociological Review*, 27 (4), 1991, s. 440-454; JECHOVÁ, Květa. Osвобоzení domácností. *Gender rovné příležitosti výzkum* (1), 2012, s. 52-61; HAVELKOVÁ, Barbara. *Gender Equality in Law: Uncovering the Legacies of Czech State Socialism*. Oxford, Portland: Bloomsbury Publishing, 2017). V některých orálně historických studiích však domácí světy žen vyplouvají na povrch, byť nejsou hlavním analyzovaným tématem (např. TICHÁ, Jana - TICHÝ, Martin. Dvacáté století ve světle života jedné ženy. *Paměť a dějiny* (4), 2013, s. 48-58). Výraznějšího prostoru se tématu dostává ve výstupech angažovaného projektu Paměť žen (např. FRÝDLOVÁ, Pavla. *Ženská vydrží víc než člověk: dvacáté století v životních příbězích deseti žen*. Praha: Lidové noviny, 2006; FRÝDLOVÁ, Pavla. (Ed.). *Ženám patří půlka nebe*. Praha: Lidové noviny, 2007).

*co už poumírali. A zpívali ukrajinsky...když se dělaly na svatbu holubky, tak se zpívalo.*¹⁰

David Sutton¹¹ se zamýšlel nad otázkou, proč je jídlo tak nosným motivem k rozhovoru a tak evokativním podnětem pro rozhýbání paměti. „*Jídlo rozdmýchává emoce, a to jak kvůli svým smyslových charakteristikám, tak sociálnímu významu. Pro mnohé je požitek z jídla nejvyšším bodem každodenního smyslového prožívání. Existuje obzvláště silné pouto mezi vjemy chuťovými, čichovými a emocionální dimenzí lidské zkušenosti.*“¹² Spojení jídla s emocemi však funguje i opačně. Se vzpomínkami na konkrétní situace spojené s jídlem jsme schopni si vybavit jasně i prožívané emoce. „*Fakt, že lidé si vybavují emoce, které prožívali během situací spojených s jídlem svědčí o důležitosti této zkušenosti. Emoce jsou zde indikátorem aktérství (markers of agency).*“¹³

Podle Suttona má člověk velmi rozvinutý slovník na popis vizuálních vjemů. Pro popis chuťových a čichových vjemů však máme jen omezené výrazové prostředky, zato však tyto smysly vystupují vždy ve vzájemném propojení, které nazývá "synesthesia" a právě tento souběh z nich činí silného nositele vzpomínek. Jinými slovy - dává jim evokativní moc, tj. moc vázat na sebe komplexní obrazy sociálních situací.¹⁴ Synestetické vjemy (komplexní zkušenost vzniklá spojením vstupů z více smyslů) nám nejen evokují izolované obrazy, mají navíc tendenci se řetězit, vázat na sebe další a další obrazy. Podle Suttona tak vzpomínky zaznamenané, které se vyjeví z hlubin paměti díky čichovým a chuťovým vjemům, by nám pamětník za jiných okolností nikdy nemusel sdělit. Tedy v závislosti na kladených otázkách je s pamětníkem někdy lépe jednou stolovat, než třikrát vést formální biografický rozhovor.

¹⁰ Rozhovor Gabriely Fatkové v roce 2017 s pamětnicí v česko-bavorském pohraničí, kam její rodina byla dosídlena z Ukrajiny.

¹¹ SUTTON, David E. *Remembrance of repasts: an anthropology of food and memory.*

¹² LUPTON, Deborah. *Food, the Body and Self*, s. 31.

¹³ LUPTON, Deborah. *Food, the Body and Self*, s. 47. Ve větě o emocích jako indikátoru aktérství však autorka odkazuje na CRAWFORD, R. a kol. a cultural account of "helath": control, release, and the social body, In McKinlay, J. (ed.), *Issues in the Political Economy of Health Care*. New York: Tavistock, 1984, s. 126.

¹⁴ SUTTON, David E. *Remembrance of repasts: an anthropology of food and memory*, s. 17.

Jídlo a paměť

„Matka poslala pro jeden z oněch malých baculatých koláčků, kterým se říká madlenky a vypadají, jako by byly dostaly tvar ve žlábkované lastuře. A brzy jsem, sklíčen chmurným dnem a vyhlídkou na smutný zítřek, zvedl k ústům lžičku čaje, v níž jsem nechal změkhnout kousek madlenky. Ale v témž okamžiku, kdy se doušek promíšený drobtý koláče dotkl mého patra, trhl jsem sebou a soustředil se na podivné věci, které se ve mně děly. Zaplavil mě pocit lahodného požitku, izolovaný pocit bez vědomé příčiny. Okamžitě způsobil, že se mi životní převraty staly lhostejnými, pohromy neškodnými, krátkost života klamnou, podobně jako si počíná láska, když mě naplní drahocennou esencí: nebo spíš tato esence nebyla ve mně, nýbrž byla mnou. Přestal jsem se cítit nepatrný, nahodilý, smrtelný. ...

Žádám od své mysli další úsilí, aby ten prchavý dojem ještě jednou vyvolala. A aby nic netříštilo elán, s nímž se ho pokusí znova zmocnit, odstraňuji každou překážku, každou cizorodou myšlenku, chráním svůj sluch i pozornost před zvuky ze sousedního pokoje. ... Ano, to, co se tak vzrušeně chvěje v hloubi mého nitra, je patrně obraz, vizuální vzpomínka, spojená s onou chutí a pokoušející se ji vysledovat až ke mně. ...

A pojednou se mi vzpomínka objevila. Byla to chuť kousku madlenky, který mi v Combray v neděli ráno ... dávala, namočený do čaje nebo do lípového odvaru, teta Leonie, když jsem jí ráno přišel do jejího pokoje popřát dobré jitro. Pohled na madlenku mi nic nepřipomínal, dokud jsem ji neokusil ... Avšak když se po smrti bytostí a po zničení věcí neudrželo nic z dávné minulosti, zbývají ještě dlouho samy vůně a chuti, křehčí, ale houževnatější, nehmotnější, trvalejší, věrnější, a jeho duše stále schopné pamatovat, čekat, doufat na zříceninách všeho ostatního a neúnavně vést na své skoro nehmatatelné kapičce obrovskou stavbu vzpomínky.

A jakmile jsem zas poznal chuť sousta madlenky, namočené do lípového odvaru, který mi teta dávala ..., hned se starý šedý dům do ulice, v němž byl její pokoj, připojil jako divadelní dekorace ... A jako v té hříčce, při níž Japonci pro zábavu pouštějí do porcelánové misky s vodou kousky

*papíru do té chvíle bezbarvé, které se, sotva jsou potopeny, roztáhnou a rozvinou, zbarví se, rozliší, promění v květy, v domy, v určité poznatelné osoby, právě teď všechny květiny v naší zahradě a v parku pana Swanna i lekníny ve Vivonne a lidé z vesnice, jejich malá obydlí a kostel a celé Combray i s okolím, to vše nabylo pevných tvarů a vynořilo se, město i zahrady, z mého šálku čaje.*¹⁵

Jak zdůrazňuje sám Proust, vůně a chutě mají tendenci přetrvávat a vyvolávat až překvapivě jasné obrazy minulosti. V případě orální historie například můžeme narátorům cíleně nabízet konkrétní chuťové či čichové vjemy, abychom podpořili barvitost jejich vzpomínání. Můžeme také vzpomínky na chutě a vůně zapojit do dotazování, abychom tím zpřesnili a zabydleli konkrétní vzpomínkové obrazy. Také je možné použít obrazy minulých situací a mimeticky je zpřítomnit během dalšího rozhovoru. Autorčina babička má například snídaně svého dětství a mládí neodmyslitelně spojené s popíjením melty, resp. bílé kávy z melty. Není nic jednoduššího než si během následného rozhovoru meltu připravit a během jejího popíjení vzpomínat právě na vše, co si narátor s touto chutí a vůní spojuje.

Tuto techniku – vyvolávání vzpomínek pomocí podnětů, můžeme použít v pozdější části výzkumu, během opakovaných rozhovorů, zejména pokud již máme zaznamenaný souvislý vyprávěný životní příběh, v němž chceme detailně rozvézt a prohloubit jednotlivé etapy nebo témata. Nebo lze tuto techniku použít jako výchozí bod vedení rozhovorů. V antropologicky laděném terénním výzkumu, kde předem usilujeme o navázání důvěrnějších vztahů se zkoumanými jedinci a souběžně s interview plánujeme užití metody zúčastněného pozorování, se právě téma spojené se stravováním může ukázat jako nekonfliktní a společensky přijatelné pro počáteční seznamování. Já osobně se domnívám, že samotné vyprávění životního příběhu je vhodnější provézt až po mnohdy časově náročné fázi "lámání ledů".

Ať už se rozhodneme pro zařazení tématu jídla do jakékoliv části výzkumu, je třeba předem rezignovat na představu, že cílem našeho dotazování bude výzkum jídla samotného. Naopak, půjde nám především o podchycení specifické vrstvy paměti, která je neodmyslitelně spojena s konzumací a přípravou potravy (*food-*

¹⁵ PROUST, Marcel. *Hledání ztraceného času I*, Praha: Odeon, 1979, s. 53-56.

centered memory). Příprava a konzumace potravy je pravidelná, neustále opakovaná praxe, která se stává průsečíkem mnoha dalších sfér, které by neměly uniknout pozornosti sociálního vědce nebo vědkyně. V této praxi jsou ztělesněny rodinné osudy, náboženská dogmata i dětské vzpomínky. Jídlo pak může znamenat místo manifestace sociálních identit, vazeb a závazků. Jak si všímá David Sutton, je v určitých etnografických kontextech také významnou komponentou vzpomínání jako takového.¹⁶

Alexandra Krupa Lawrynowicz interpretuje zápisky s recepty žen z terezínského ghetta jako místo svědectví a paměti jeho obyvatel, jejichž život se před válkou do značné míry realizoval za sporákem. „*Plánování jídel, příprava jídla, sdílení receptů, snaha nakrmit ostatní – to byla hlavní ohniska života žen, než přišly do terezínského ghetta.*“¹⁷ Samotná sbírka receptů je pak svébytným svědectvím o životě v ghettu, ale i prožitých traumatech. Všechna svědectví holocaustu však zdaleka nejsou schopna promlouvat k nezúčastněným. Krupa-Lawrynowicz se odkazuje na Shoshanu Feldman, která tvrdí, že pravda o traumatu dlí uvnitř, za stěnami koncentráku/ghetta a lidé zevnitř bohužel nemají "jazyk" nebo "hlas", kterým by komunikovali prožité trauma lidem zvnějšku. Pokud svědectví není prezentováno v rámci, který nám umožní jeho porozumění, nebudeme jej vnímat jako svědectví.¹⁸

Tato nepropustnost výpovědi nebo absence společného "jazyka" je pro mě téma důležité i pro výzkum jídla a paměti v jiných kontextech než jen ve výjimečném případě terezínského ghetta. Právě každodenní kulinární praktiky (plánování jídel, příprava jídla, sdílení receptů, snaha nakrmit ostatní atd.), jež se odehrávají na denní bázi za zdmi domácností, jsou očím pozorovatelů často neviditelné a vzhledem k tomu, že se jedná o ztělesněné aktivity na úrovni neuvědomovaného gesta¹⁹, nemají ani "jazyk", kterým by o nich mohlo být snadno referováno.

Pokud klasický historiografický diskurz spíše opomíjí sféru každodenních kulinárních praktik, nebudou v jeho rámci zápisky receptů terezínských žen

¹⁶ SUTTON, David E. *Remembrance of repasts: an anthropology of food and memory.*

¹⁷ KRUPA-ŁAWRYNOWICZ, Alexandra. The Taste Remembered. On the Extraordinary Testimony of the Women from Terezín. *Lodzkie Studia Etnograficzne* 54, 2015, s. 155.

¹⁸ Parafraze Feldman 1992:231-232 v KRUPA-ŁAWRYNOWICZ, Alexandra. The Taste Remembered. On the Extraordinary Testimony of the Women from Terezín, s. 152).

¹⁹ Více GIARD, Luce. Doing cooking.

vystupovat jako důležité životní svědectví, protože sféra, o níž referují, není považována za podstatnou vzhledem k tzv. "velkým dějinám". Zápisky tak mohou postrádat rámec, v němž by mohly být vnímány jako svědectví.

Zřídkačnost pramenů pro starší historická období částečně vysvětluje relativní nezájem ze strany historiografie o téma domácí každodenní stravy a stravování (výjimečnými v tomto ohledu jsou práce Magdalény Beranové a Mileny Lenderové). Neviditelnost domácích kulinárních praktik netkví v jejich utajení, ale v samozřejmosti, se kterou k nim přistupujeme. Antropology vede praxe terénního výzkumu u ne-evropských populací k důkladnému pozorování každodenních aktivit sledovaných aktérů a způsobů „osmyslňování“ světa prostřednictvím formálních i neformálních rozhovorů. Zde se také nejbližší setkávají antropologické a orálně historické metodologické přístupy. Přestože orální historie má tendenci neparcelovat životní příběh jednotlivce na jednotlivé sféry (s výjimkou metody strukturovaného životopisného vyprávění, které se ale hodí pro úzkou skupinu narátorů, specifických svou profesí nebo společenskou funkcí)²⁰, téma jídla životní vyprávění nutně protíná, ať už se jedná o motivy nedostatku, kreativní tvorby náhražek či živé obrazy bezstarostného dětství, kdy narátor byl opečováván a živen rodiči nebo sám zajišťoval výživu vlastním potomkům. Na druhou stranu však ona samozřejmost, pojící se s každodenním stravováním, může způsobit, že tyto obrazy budou v životním líčení jedince upozaděné, z jeho pohledu možná nepodstatné a vytěsňené. Domnívám se však, že moderní dějiny a orálně orientované historiografické přístupy by se tomuto tématu neměly vyhýbat. Mají totiž ve svých rukou právě ty metodologické nástroje, které mohou nastavit rámce, v nichž bude svědectví jinak neviditelné oblasti porozuměno.

Tělo, smysly a paměť

„Seděl a díval se na obsah kastrůlku. Toho králíka měli se ženou k obědu v ten den, co umřela.

Vybavoval si, jak jeho žena stahovala králíka, jak ho vkládala do trouby, jak si s ním její ruce hrály... Jak spolu seděli u stolu a jedli ho. Spolu...

²⁰ Více VANĚK, Miroslav - MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha: Karolinum, 2015, s. 145-147.

Jak jí poděkoval a řekl, bylo to výborný, a jak se ona usmála... Jak potom zbytek dala do rendlíku a řekla mu, ať si králíka ohřeje, až bude mít chuť... Pak dala rendlík do mrazáku a šla luštit tu křížovku.

Jídlo krásně vonělo, ale pan Kryštof na něj neměl vůbec chuť. Celý pokoj byl té vůně plný; nebyla to jen vůně jídla, byla to vůně strnišť, po kterých se na podzim procházeli, vůně společných horkých letních nocí před léty, která se už nikdy nemohla vrátit, vůně čerstvě vymalovaných zdí jejich prvního maličkého bytu, vůně deštníku, který držel nad její hlavou, vůně benzínu jejich prvního auta, vůně šampónu, který používala, vůně jejich dlaní, které ho hladily, vůně vlny, ze které pletla, vůně jejich knížek a postele a mýdla a propisovačky a časopisu s křížovkou... Najednou se mu zdvihl žaludek tak, že se málem pozvracel. Na chvíli zavřel oči, a když je otevřel, měl je plné slz.

Čím déle se na jídlo díval, tím neodbytnější měl pocit, že vlastně jí svou ženu. Tak, jako byl součástí jeho ženy rozpletený svetr položený na nedoluštěné křížovce, dámské hodinky s ošoupaným řemínkem, romantická knížka na nočním stolku, tak, jako byla součástí jeho ženy neustlaná postel, vytvarovaná ještě jejím tělem, tak byl její součástí i tenhle králík na brusinkách.²¹

Embodiment (do češtiny by ne zcela přesně šlo přeložit jako ztělesnění) jako žitá zkušenost s naším tělem a vnímaná skrze naše tělo a způsob bytí-ve-světě je pojem, který je zakotven ve fenomenologii. Jeho uvedení do sociovědní praxe je spojeno s obratem od vnímání těla v karteziánské dichotomii jako prostého protikladu mysli, nebo jako pouhé zásobárny symbolů a metafor.²² Badatelé pracující s analytickým pojmem *embodiment* se snaží překonat dominanci textu. Tento odklon pak připomíná analogickou situaci v rámci antropologie smyslů²³, v níž se badatelé snaží vymanit z dominance zraku. Fenomenologický obrat k tělesnosti si neklade za cíl „*vystrnadit*

²¹ FLAŠKA, J. 2011. *Králík na brusinkách*. [Online] Dostupné z URL: <<http://ydiot.com/texty/?kralik-na-brusinkach>> [Cit. 2017-06-01].

²² DOUGLAS, Mary. *Natural symbols: Explorations in cosmology*. London a New York: Routledge, 2004 (1. vydání 1970); LAKOFF, George - JOHNSON, Mark. *Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenge to western thought*. New York: Basic Books, 1999.

²³ Např. PINK, Sarah. *Doing sensory ethnography*. London: Sage, 2015.

*textualitu, ale spíše ji vytvořit vhodného dialektického partnera“.*²⁴ Stejně tak i v antropologii smyslů nelze zrakový kanál zcela vyřadit z komplexní smyslové zkušenosti.

Ačkoliv se koncept *embodimentu* stal klíčovým pro antropologii i zahraniční historii starších dějin²⁵ a dějin umění²⁶, v paměťových studiích doposud hledá své místo. Téma ztělesněného prožívání si ještě musí najít cestu do studií, kterým v českém prostředí doposud vládnou vlivné nicméně již letité koncepty Maurice Halbwachse, Jana Assmanna a Pierra Nory²⁷, přestože zahraniční orální historikové již diskutují například o neverbálních ztělesněných aspektech komunikace během biografických rozhovorů²⁸. Tato diskuze je aktuální především pro ty historiky, jež se zaměřují na obtížně verbalizovaná témata (například tanec, gender nebo neverbální komunikace). Tito badatelé se snaží dostat tělesný rozměr zkušenosti do svého výzkumu pomocí použití audiovizuálních záznamových technik. Friedman²⁹ ale oponuje, že tělesné bytí-ve-světě (naše i našich narátorů) nelze redukovat na prostý videozáznam. Měli bychom do výzkumu připojit pozorování každodenních praktik a ztělesněné praxe našich narátorů. Nepřímo tím volá po fúzi orálně-historických a antropologických terénních metod. Zapojení technik pozorování do historického výzkumu (pokud máme k dispozici živé pamětníky a jsou ochotni na takový výzkum přistoupit) může výsledky jen obohatit. Zde je pak velmi cenným pramenem podrobný terénní deník výzkumníka, který se snaží o detailní reflexi prožitého.³⁰

²⁴ CSORDAS, Thomas J. *Embodiment and experience: The existential ground of culture and self*. Cambridge University Press, 1994, s. 12.

²⁵ Ve frankofonním prostředí např. práce Alaina Corbina a v anglofonním Constance Classen (Kanada) nebo James McCann (USA).

²⁶ Např. výzkumy Bissery Pentchevy na University of Stadford nebo v našich podmínkách práce Ivana Folettiho z Masarykovy univerzity.

²⁷ Viz MASLOWSKI, Nicolas, ŠUBRT, Jiří a kol. *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2015.

²⁸ Např. HAMILTON, P. *The Proust effect: oral history and the senses*. Oxford: Oxford University Press, 2011; celá diskuze je pak široce rozvinuta ve sborníku HOFFMAN, A. M. a kol. *Thinking about oral history: Theories and applications*. Rowman Altamira, 2007.

²⁹ FRIEDMAN, Jeff. Oral History, Hermeneutics, and Embodiment. *The Oral History Review*, 41(2), 2014, s. 299.

³⁰ Kritické přehodnocení dosavadních metodologických nástrojů v sociálních vědách známé jako reflexivní obrat přichází s požadavkem, abychom v procesu terénní produkce dat reflektovali roli výzkumníka v terénu, neboť výzkum není pouhý sběr objektivně existujících dat, ale jejich produkce

Právě pro podchycení našeho tělesného bytí-ve-světě je jídlo jedním z nosných témat. Deborah Lupton dokonce toto téma považuje za jedno z nejzásadnějších, ptáme-li se po způsobech formování představ o sobě samých. *"Jídlo a stravovací zvyklosti jsou banální praxí našeho každodenního života; my všichni jako živé bytosti musíme jíst, abychom přežili. Tato zdánlivá banalita je ale ošidná. Jídlo a stravovací zvyklosti a preference pro nás neznamenají jen ‚palivo‘, úlevu od hladu nebo chuťový prožitek. Jídlo a stravování jsou zásadní pro naši subjektivitu, sebepojetí, tělesnou zkušenost nebo způsoby, jakými žijeme skrze naše těla, která jsou neodmyslitelně spojena s naší subjektivitou."*³¹

Tělesná zkušenost je zároveň silně určována našimi smysly. Ve výzkumné situaci je totiž praktický a znatelný rozdíl mezi tím, když vyslovíme spojení "králík na brusinkách" a když jej máme před sebou a vnímáme jeho vůni a chuť, a nebo mezi slovem "madlenka" a její chutí, mísící se s chutí a vůní čaje. Sarah Pink prosazuje výzkumnou metodu multimyslové participace v níž výzkumník zaujímá pozici žáka nebo učedníka a snaží se postupně akceptovat a participovat fyzicky na aktivitách sledované populace (nebo spolupracujícího pamětníka). Výzkumník se tedy učí chodit, jíst, tančit, vnímat vůně spolu se svými respondenty.³² Výzkum se v tomto podání samozřejmě sestává hlavně z rozhovorů, ale ty jsou prokládány běžnými aktivitami sledovaného terénu. Výzkumník se může zapojit do domácích prací, nabídnout své (často mladé) ruce na pomoc a načerpat tak data, která jsou za hranicí pouhé slovní interakce.

Úryvek z rozhovoru:

N: Eště děkuju jednou Bohu, teda na to vy nevěříte, že jo, vy mladý, že eště to zdraví mi slouží. Miluju zahradu a ona mi to vrací, podívejte se.

T: A to všechno děláte Vy, celou tu zahradu?

N: Jo, jo.

T: To je ale, to je neskutečný.

v interakci s terénem. Sama osoba výzkumníka tedy ovlivňuje a určuje produkci dat, tohoto vlivu by si měl být každý výzkumník vědom a být schopen jej kriticky zhodnotit.

³¹ LUPTON, Deborah. *Food, the Body and Self*, s. 1.

³² PINK, Sarah. *Doing sensory ethnography*.

N: Úžasný, to mě tak baví. Ráno, když jsou takový vedra, tak ráno vstanu a projdu se mezi tou kukuřicí. Zkuste si to ... To je něco úžasného, co?

T: Hm.

N: Já si tam vždycky nasázím řádky tý kukuřice, aby se to políčko neofoukalo a aby tam bylo trochu stínu. To je takovej jako chodník, jakej je krásnej, to je jako álej. A já tudy ráda chodím.³³

Zájem o smysly a paměť se pomalu začíná projevovat i na poli historiografie³⁴. Obrat k různosti smyslové zkušenosti je založen na kritice dominance zraku a textu v západní kultuře. Tuto dominanci se snaží badatelé vyrovnat tak, že budou vedle vjemů dominantních smyslů (zrak a sluch) věnovat pozornost i smyslům tzv. "nižším" (čich, chuť, hmat).

Úryvek z rozhovoru:

V kuchyni to vždy krásně vonělo. Na plotně vařilo zrní pro zvířata. Jednou jsem neodolala a z odstaveného hrnce ochutnala. Tak dítě zkouší ochutnat asi leccos. Vzpomínám si, že bykům ve chlévě se přidávala na siláž melasa, která voněla. Byla přistavená v otevřených barelech, ale nechutnalo to tak dobře, jak vonělo. Taky jsem jedla a moc mi chutnaly tzv. chlebičky. Tak maminka říkala nezralým, ještě zeleným semenům planého slézu, který roste všude na rumišťích a na polích. Také jsme sbíraly a sušily také různé léčivé rostliny jako podběl, šípky, černý bez, jitrocel, břízu, hluchavky, kontryhel, lípu apod. Dělalý jsme si z nich v zimě čaj. To bylo vůně.³⁵(paní Palečková, Tachov, původem z Moravy)

³³ Rozhovor Gabriely Fatkové (výzkumnici v rámci projektu Sídlní a krajinný prostor jako odraz kulturního dědictví a paměti národa) s pamětnicí v česko-bavorském pohraničí v roce 2014 (antropologický úzus preferuje ochranu respondentů formou anonymizace). Pamětnice zesnula zhruba rok po rozhovoru. Jedná se pravděpodobně o její poslední zaznamenaný rozhovor.

³⁴ Viz BRADLEY, Mark. *Smell and the ancient senses*. London a New York: Routledge, 2014; BUTLER, Shane - PURVES, Alex. *Synaesthesia and the ancient senses*. London a New York: Routledge, 2014; DAMOUSI, J., & HAMILTON, P. (Eds.). *A Cultural History of Sound, Memory, and the Senses*. London a New York: Routledge, 2016.

³⁵ Rozhovor Gabriely Fatkové v roce 2017 s pamětnicí v česko-bavorském pohraničí, kam její rodina byla dosídlena z Moravy.

V praxi však nelze zrak a text zcela překročit a vynechat, je tedy nutné přistoupit na metody, kde jen jednotlivé smysly budou zapojeny jiným poměrem než doposud. Jako praktický příklad si můžeme uvést techniku "smellwalk" mapující tzv. "smellscapes". Respondenti procházejí prostor (nejčastěji města) a nahrávají si vlastní hlas, nebo píšou poznámky o jednotlivých místech a pachu a vůni, kterou na nich vnímají. Umístěním těchto poznámek a asociací do mapy vzniká reprezentace virtuálního prostoru složeného z osobních míst, určených silným čichovým vjemem. Čichové vzpomínky jsou zaznamenávány ve vztahu ke konkrétním místům (např. jaké vůně si pamětník pamatuje z konkrétních městských čtvrtí), je tedy zachycena prchavá podoba pachu města, která se neustále proměňuje a lze ji sdílet například s nezúčastněnými návštěvníky.

Takto může vypadat studie upozadující programově zrakové vnímání. Dominance textu však prostupuje i těmito originálními pokusy. Je to opět mluvený jazyk – text, jež používáme, abychom referovali o prožívané zkušenosti. Karen O'Reilly³⁶ používá techniku pozorování běžných každodenních situací aktérů a komplexní smyslovou zkušenost zaznamenává formou hutného textu, přičemž zdůrazňuje, že etnografické texty využívají literární postupy a jsou narativní. Jen tak lze podle ní zachytit neredukovatelnou mnoha-vrstevnost lidské zkušenosti. Vrstevnatost, mnohohlasost, členitost a ambivalence je však vlastní nejen lidské zkušenosti jako celku, ale i samotnému jídlu, které je předmětem našeho pojednání.

Jídlo jako motiv ke vzpomínání a zapomínání

„Nechci vědět, ve kterém pokoji se oběsila. Jednou mi to někdo začal vykládat, ale já řekl, že to nechci vědět. Měli pochopení a nechali toho. Opustili jsme to téma tam u kuchyňského stolu. Zrovna jsme večeřeli a já taky nechtěl, aby se součástí té večeře stala její sebevražda. Už se nepamatuju, co jsme jedli, ale rozhodně jsme si jídlo nechtěli okořenit smrtí jedné nešťastné ženy.“³⁷

Nejen láska, ale i rozhovory v terénu „prochází žaludkem“. Spolu s Davidem Suttonem vycházíme z předpokladu, že jídlo je neobvykle nosné evokativní téma,

³⁶ O'REILLY, Karen. *Ethnographic methods*. London a New York: Routledge, 2005.

³⁷ BRAUTIGAN, Richard. *Nešťastná žena: cesta*, Praha: Volvox Globator, 2001. s. 10.

odrazový můstek ke vzpomínání na ledacos, téma, o němž se nezdráhají mluvit jak muži, tak ženy. Téma, které má každý rád. Skrze mluvením o jídle a společným stolováním ustavujeme důvěrný vztah s informanty (v anglicky psaných textech tzv. *rapport*), který je považován za nezbytný předpoklad terénního výzkumu v antropologii. Nabídka jídla výzkumníkovi je často viditelným a významným milníkem ve vývoji vztahů v terénu. A zde letitá praxe antropologických výzkumů, kombinujících interview se zúčastněným pozorováním, naznačuje, že pokud se svými informanty/narátory jíme, dostáváme se za hranici směny slov.

Jon D. Holtzman³⁸ vystihuje vzpomínání skrze jídlo pojmem "chuťová nostalgie" (*gustatory nostalgia*). Tento typ vzpomínání staví na sentimentálním obraze ztracené minulosti, v němž je jídlo prostředkem ke vzpomínání na dětství a rodinu. Jídlo je v těchto naracích objektem, skrze nějž jsou vyprávěny rodinné příběhy.

Úryvek z rozhovoru:

*Jaký jídla máme nejradši? No víte co, svičková vždycky byla a to vepřo, knedlo, zelo to nemá chybu... ty nedělní, ty sváteční, jak jsme všichni seděli po kopě, to bylo snad to nejkrásnější. Víte co a na to si člověk rád vzpomene, protože to bylo takový klid, to nikdo nechválal, protože to už bylo vždycky hop, hele mraky, jdeme rychle, jdeme na seno, jdeme na slámu a to bylo pořád litáního, ale v neděli ne... do neděle táta vždycky chtěl mít seno ve stodole. Vždycky říkal, musíme to v sobotu stihnout, protože v neděli se nepracuje.*³⁹

Fenomén chuťové nostalgie stojí za velkým úspěchem vzpomínkových kuchařek (*nostalgia cookbooks, collective memory cookbooks*). V českém prostředí dnes reprezentované dlouhou řadou kuchařů a odborníků od populární Ditu P. až po odborněji pojaté kuchařky Václava Malovického.

Holtzman ale upozorňuje, že chuťové nostalgie jsou stejně jako tradice⁴⁰ vynalézány. Můžeme se tedy setkat s podobou tzv. kabinetní nostalgie, dychtící po

³⁸ HOLTZMAN, Jon D. Food and memory. *Annual Review of Anthropology*, 35, 2006, s. 361-378.

³⁹ Rozhovor Gabriely Fatkové v roce 2017 s pamětnicí Němkou, která nebyla odsunuta z česko-bavorského pohraničí.

⁴⁰ Srov. HOBBSAWM, Eric. J. - RANGER, Terence O. *The invention of tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

místech, které osoba nikdy nenavštívila a dobách, v nichž nežila⁴¹, například v případě druhé generace imigrantů a zase naopak můžeme zaznamenat absenci chuťové nostalgie u migrantů, kteří přišli z velmi chudých podmínek a hlad a chudobu se z paměti snaží spíše vytěsnit.⁴² Odborný zájem o tento sentiment často vykazuje podobnou selektivní slepotu, jako nositelé sentimentu samotného. Odborné texty jsou často jednostranně zaměřeny na jídla, která jsou chutná, propracovaná, vysoce hodnocená. Holtzman upozorňuje, že samotný pojem "jídlo" není plošně aplikovatelný pro své zakotvení v západním diskurzu. "Jídlo" považuje za kulturní konstrukt srovnatelný s pojmy jako náboženství, gender nebo přibuzenství. Za jídlo pak pionýři oboru "food studies" považují především takové produkty určené ke konzumaci, jež byly podrobeny určité míře vědomé, propracované přípravy. Nespadají do této kategorie zpravidla jídla každodenní, jednoduchá a nebo jídla, která se dle aktérů prostě jen "musí jíst".

Ostatně jídla každodenní a obyčejná unikají naší pozornosti ještě z dalšího důvodu. Jejich znalost a schopnost je připravovat totiž mizí spolu s poslední generací pamětníků. Jídla, která jsou natolik všední, že je nemá smysl ani zapisovat do sešitu s recepty, jsou připravována pomocí tzv. paměti těla. Luce Giard⁴³ přirovnává paměť těla k automatickému ritualizovanému gestu, z nichž se sestává sofistikovaný řemeslný um, který nazývá "*doing-cooking*". Paměť těla vede kuchaře nebo kuchařku složitým procesem manipulace se syrovým materiálem, organizování, kombinování, zpracovávání, upravování a vynalézání.⁴⁴ Vaření jakožto sofistikovaná, ritualizovaná technika těla zůstává sice relativně uchráněno před povrchními módními trendy, ale bez opakování a habitualizace se tyto techniky nepředávají dál. Řada jídel a receptů tedy skutečně přetrvává jen v paměti aktérů starší generace, protože nebyla potřeba

⁴¹ APPADURAI, Arjun. *Modernity at large: cultural dimensions of globalization* (Vol. 1). University of Minnesota Press, 1996.

⁴² Tento fenomén vytěšňování vzpomínek na jídlo původní domoviny evidují v pohraničních oblastech, kam po válce přicházeli dosídlenci z velmi chudých regionů Rumunska. Většina narácí, spojených s jídlem, domovem, dětstvím je vázaná na české prostředí a kvalitativní skok ve výživě, který pro aktéry migrace znamenala. Přenesení určitých plodin z Rumunska (např. fazole nebo kukuřice) pak v narácích shrnují pod běžné "tak jsme byli zvyklí" s absencí sentimentálních textových strategií.

⁴³ GIARD, Luce. *Doing cooking*.

⁴⁴ Vaření Giard považuje za kreativní proces, který je ale omezen základními principy, například konceptem kýžené konzistence.

samožřejmě jídla zapisovat a další generace je již nepřipravují. Nicméně výzkumník se na tyto pokrmy a recepty může stále ještě doptat, byť "grif", se kterým býval pokrm připravován, už může být zavátý časem.

Úryvek z rozhovoru:

Naše teta hodně vařila, když máma pak chodila do práce a ta nikdy nepoužívala prkýnko. Ta měla nožik a všechno dělala nad hrncem. Všechno takhle krájela, ať to byla mrkev, ať to byla cibule, cokoliv. Jako my jsme spíš dávali to sádlo a to všechno až na konec. Já vím, že teta vzala vždycky lžici a šup tam s tím sádlem. A to zasyčelo.⁴⁵

Orální historie vedle interview musí pracovat i se zapsanými texty osobní povahy. Vaněk a Mücke⁴⁶ uvádějí jako příklady takovýchto textů například sepsané paměti, deníky, osobní dopisy, fotografie s popiskami, privátní filmy, školní slohové práce, emaily a SMS. Pokud bych chtěla hledat tyto historické prameny u mých dělnických předků, asi bych našla sotva pár fotografií, pohledy z dovolených. Autorčina babička například posledních 15 let píše už jen nákupní seznamy, odjezdy autobusů a zapisuje recepty do svého sešitu. Autorce se tak v nedávné době ocitl v rukou balíček od babičky s nápisem „liřina“⁴⁷ (s háčkem nad T) a sklenička se zavařeninou s nápisem „lyngre“⁴⁸. Tato zkušenost vedla k nahlédnutí jak je svět psaných textů životní realitě autorčiny babičky vzdálený. Po osobách, které mnoho nečtou a nepíší, nám zůstane jen velmi omezený soubor historických pramenů. Pokud ovšem víme, že určitá vrstva nebo skupina ve společnosti se podílí na tvorbě psaných pramenů jen omezenou měrou, o to více bychom měli vytěžit a inovovat metody tvorby dat, jež jsou založeny na oralitě nebo pozorování jednání. V době, kdy sociální vědy ve vztahu ke kolektivní paměti stále častěji operují s koncepty jako *embodiment* nebo *synesthesia*, budeme muset uvažovat nad novými, kontaktními a interaktivními metodologickými nástroji, které nám pomohou se přiblížit aktérské perspektivě na čistě tělesné, zkušenostní bázi. A máme-li k dispozici pamětníky, a nejen šanony plné písemných záznamů, bylo by škoda této příležitosti nevyužít.

⁴⁵ Rozhovor Gabriely Fatkové v roce 2017 s pamětníkem v česko-bavorském pohraničí.

⁴⁶ VANĚK, Miroslav - MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie.*

⁴⁷ Liřina je v popisovaném regionu slaná, litá bramborová buchta.

⁴⁸ Babiččina individuální, konzistentně používaná podoba slova „ringle“.

Závěrem v první osobě

Výše sepsanými řádky jsem se pokusila shrnout změny, které se udály na poli antropologie smyslů během posledních zhruba dvaceti let. Jedná se o paradigmatické posuny, které mohou ovlivnit i blízké sousedící disciplíny, jako jsou například paměťová studia. V úvahách nad možným tematickým a metodologickým propojením obou disciplín si neodpustím apel – nebojme se bádát nad plným talířem. Což netvrdím jen z důvodu, že sama ráda jím, ale především z důvodu, že ráda s lidmi mluvím a odkrývám vrstvy paměti. Právě v tomto procesu je jídlo nástrojem, který je vhodný zejména metodologicky. Pracujeme-li s živými lidmi, můžeme s nimi interagovat v naprosto běžných lidských situacích. Pozitivistický mýtus objektivní vědy již beztak dávno opustil odbornou debatu. Domnívám se, že kontaktní přístup (vycházející z antropologie smyslů a klasických antropologických metod zúčastněného pozorování) je nejen dobrý k jídlu, ale i k myšlení.⁴⁹

⁴⁹ Parafráze slavné teze Clauda Lévi-Strausse vysvětlující výběr přírodních druhů coby totemických zástupců jednotlivých skupin (LÉVI-STRAUSS, Claude. *Totémismus*. Bratislava: Chronos, 1998, s. 98).

Použitá literatura

APPADURAI, Arjun. How to make a national cuisine: cookbooks in contemporary India. *Comparative studies in society and history*, 30(01), 1988, s. 3-24.

APPADURAI, Arjun. *Modernity at large: cultural dimensions of globalization* (Vol. 1). University of Minnesota Press, 1996.

BERANOVÁ, Magdalena. *Jídlo a pití v pravěku a ve středověku*. Praha: Academia, 2005.

BOURQUE, Nicole. Eating your words. In HENDRY, Joy - WATSON, C. W. (eds.) *An Anthropology of Indirect Communication*, London, New York: Routledge, 2001, s. 85-100.

BRADLEY, Mark. *Smell and the ancient senses*. London a New York: Routledge, 2014.

BRAUTIGAN, Richard. *Nešťastná žena: cesta*, Praha: Volvox Globator, 2001.

BUTLER, Shane - PURVES, Alex. *Synaesthesia and the ancient senses*. London a New York: Routledge, 2014.

CSORDAS, Thomas J. *Embodiment and experience: The existential ground of culture and self*. Cambridge University Press, 1994.

DAMOUDI, J., & HAMILTON, P. (Eds.). *A Cultural History of Sound, Memory, and the Senses*. London a New York: Routledge, 2016.

DOUGLAS, Mary. Deciphering a meal. *Daedalus*, 1972, s. 61-81.

DOUGLAS, Mary. *Natural symbols: Explorations in cosmology*. London a New York: Routledge, 2004 (1. vydání 1970).

DOUGLAS, Mary. *Čistota a nebezpečí*. Praha: Malvern, 2014, (1. vydání 1966).

FEINBERG, Melissa. *Elusive Equality: Gender, Citizenship, and the Limits of Democracy in Czechoslovakia, 1918-1950*. University of Pittsburgh Press, 2006.

FLAŠKA, J. 2013. *Vliv předškolního vzdělávání na konverzaci u oběda*. [Online]

Dostupné z URL: <<http://www.ydiot.com/texty/?vliv-predskolniho-vzdelavani-na-konverzaci-u-jidla>> [Cit. 2017-06-01].

FLAŠKA, J. 2011. *Králík na brusinkách*. [Online] Dostupné z URL: <<http://ydiot.com/texty/?kralik-na-brusinkach>> [Cit. 2017-06-01].

FRIEDAN, Betty. *The Feminine Mystique*. New York, 1963.

FRIEDMAN, Jeff. Oral History, Hermeneutics, and Embodiment. *The Oral History Review*, 41(2), 2014, s. 290-300.

FRÝDLOVÁ, Pavla. *Ženská vydrží víc než člověk: dvacáté století v životních příbězích deseti žen*. Praha: Lidové noviny, 2006.

FRÝDLOVÁ, Pavla. (Ed.). *Ženám patří půlka nebe*. Praha: Lidové noviny, 2007.

GIARD, Luce. Doing cooking. In DE CERTEAU, Michel - MAYOL, Pierre - GIARD, Luce. *The practice of everyday life*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998, s. 149-247.

HAMILTON, P. *The Proust effect: oral history and the senses*. Oxford: Oxford University Press, 2011.

HAVELKOVÁ, Barbara. *Gender Equality in Law: Uncovering the Legacies of Czech State Socialism*. Oxford, Portland: Bloomsbury Publishing, 2017.

HOBSBAWM, Eric. J. - RANGER, Terence O. *The invention of tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

HOFFMAN, A. M. a kol. *Thinking about oral history: Theories and applications*. Rowman Altamira, 2007.

HOLTZMAN, Jon D. Food and memory. *Annual Review of Anthropology*, 35, 2006, s. 361-378.

JECHOVÁ, Květa. Osвобоzení domácnosti. *Gender rovné příležitosti výzkum* (1), 2012, s. 52-61.

KRUPA-ŁAWRYNOWICZ, Alexandra. The Taste Remembered. On the Extraordinary Testimony of the Women from Terezín. *Lodzkie Studia Etnograficzne* 54, 2015. s. 145-163.

LAKOFF, George - JOHNSON, Mark. *Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenge to western thought*. New York: Basic Books, 1999.

LENDEROVÁ, Milena - JIRÁNEK, Tomáš - MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2013.

LÉVI-STRAUSS, Claude. *Mythologica I: Syrové a vařené*. Praha: Argo, 2006, (1. vydání 1964).

LÉVI-STRAUSS, Claude. *Totemismus*. Bratislava: Chronos, 1998.

LUPTON, Deborah. *Food, the Body and Self*, London: Sage, 1998.

MASLOWSKI, Nicolas, ŠUBRT, Jiří a kol. *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2015.

O'REILLY, Karen. *Ethnographic methods*. London a New York: Routledge, 2005.

PINK, Sarah. *Home truths: Gender, domestic objects and everyday life*. Oxford: Berg, 2004.

PINK, Sarah. *Doing sensory ethnography*. London: Sage, 2015.

PROUST, Marcel. *Hledání ztraceného času I*, Praha: Odeon, 1979.

SUPSKI, Sian. Aunty Sylvie's sponge: Foodmaking, cookbooks and nostalgia. *Cultural Studies Review*, 19(1), 2013, 28-49.

SUTTON, David E. *Remembrance of repasts: an anthropology of food and memory*. Oxford: Berg, 2001.

STOLLER, Paul. *The taste of ethnographic things: the senses in anthropology*. University of Pennsylvania Press, 1989.

THEOPHANO, Janet. *Eat my words: reading women's lives through the cookbooks they wrote*. New York: Palgrave Macmillan, 2003.

TICHÁ, Jana - TICHÝ, Martin. Dvacáté století ve světle života jedné ženy. *Paměť a dějiny* (4), 2013, s. 48-58.

VANĚK, Miroslav - MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha: Karolinum, 2015.

VODÁKOVÁ, Alena. K otázce ženské práce/To the question of women's work. *Sociologický Časopis/Czech Sociological Review*, 27 (4), 1991, s. 440-454.

O autorce

*Gabriela Fatková (*1985)* pracuje jako výzkumná pracovnice Katedry antropologie Západočeské univerzity v Plzni. Zabývá se především: kulturním dědictvím v pohraničí, fenoménem paměti, antropologií jídla, dětstvím, genderem a geograficky se dlouhodobě zajímá o region jihovýchodní Evropy

Email: gfatkova@gmail.com

Zo života gymnázií vo vybraných mestách východného Slovenska v rokoch 1944 – 1948 / From the life of grammar schools in selected towns of Eastern Slovakia between 1944 and 1948

Mária Ďurkovská

Abstrakt

Príspevok podáva obraz života šiestich vybraných gymnázií v troch mestách východného Slovenska – v Košiciach, Prešove a Levoči v rokoch 1944 – 1948. Pozornosť je venovaná problémom týchto gymnázií po skončení vojny (nielen materiálnym, ale problémom aj kvalifikácie učiteľov, ktorí zabezpečovali vyučovací proces). V práci sú poväčšine využité informácie z výročných správ, ktoré nám podávajú prehľad o počte žiakov, ich národnosti, náboženskom vyznaní atď. Súčasne si autorka všima i mimoškolské aktivity a krúžky, ktoré na školách pôsobili.

Abstract

The article gives an overview of the existence of six selected grammar schools in three towns of eastern Slovakia – Košice, Prešov, and Levoča in years 1944 – 1948. It focused on problems of these grammar schools after WWII (not only material problems, but also problems of teacher qualification). Annual reports were used to provide the information about number of students, their nationalities, religions, etc. The author also discusses out-of-school activities of these schools.

KLúčové slová: východné Slovensko, gymnáziá, vzdelávací systém, školstvo.

Key words: Eastern Slovakia, grammar schools, educational system, schools.

Úvod

Roky 1944 – 1948 sú v slovenských dejinách obdobím dramatických zmien a kategorických riešení. Školstvo muselo riešiť početné problémy od materiálno-technického zabezpečenia až po požiadavku prispôbiť školy novému zriadeniu. Kým v prvej oblasti išlo najmä o opravu vojnou poškodených budov a výstavbu nových, druhá časť bola komplikovanejšia a vyžadovala si niekoľko krokové riešenia, ktoré kládli požiadavky na všetkých účastníkov vzdelávacieho procesu: žiakov, učiteľov a riadiacich pracovníkov. V zásade išlo o tieto témy: úprava a organizácia vzdelávacieho systému, obsahová náplň výučby a národnostné školstvo.

Kontúry nového politicko-spoločenského smerovania, ktoré sa samozrejme prejavili tak vo výchove a vzdelávaní, ako aj pri organizovaní záujmovej mimoškolskej činnosti na stredných školách, celkom jasne naznačilo už nariadenie č. 5/1944 Sb. Slovenskej národnej rady (SNR) o poštátnení škôl na Slovensku, ktoré vydala SNR v čase Slovenského národného povstania (SNP). Spomenutá norma jednoznačne deklarovala, že výchova a vzdelávanie musí patriť do rúk štátu. Neskôr SNR prijala ďalšie nariadenie č. 34/1945 Sb. SNR o poštátnení školstva na Slovensku. Poštátnenie sa malo realizovať v celom štáte. Stalo sa tak na základe zákona č. 95/1948 Sb. o základnej úprave jednotného školstva (tzv. školský zákon). Snahy o poštátnenie neboli namierené iba proti samotným školám, ale proti celej školskej infraštruktúre.⁵⁰ V období od roku 1945 až do prijatia školského zákona tak v Československu existovala istá nerovnováha. Na Slovensku v zmysle nariadení SNR boli všetky školy poštátnené, zatiaľ čo v Čechách mohli existovať aj školy súkromné a cirkevné.⁵¹

Obdobné tendencie spočívajúce v získaní kontroly nad činnosťou organizácií sa nevyhli ani záujmovým združeniam. Hoci do februára 1948 takéto inštitúcie mohli existovať, predsa len ich vývoj bol výrazne obmedzený novozaloženými spolkami,

⁵⁰ Išlo najmä o nariadenia Slovenskej národnej rady č. 47/1945 Sb. SNR o poštátnení majetku pri školách a nariadenie č. 80/1945 Sb. SNR o poštátnení internátov.

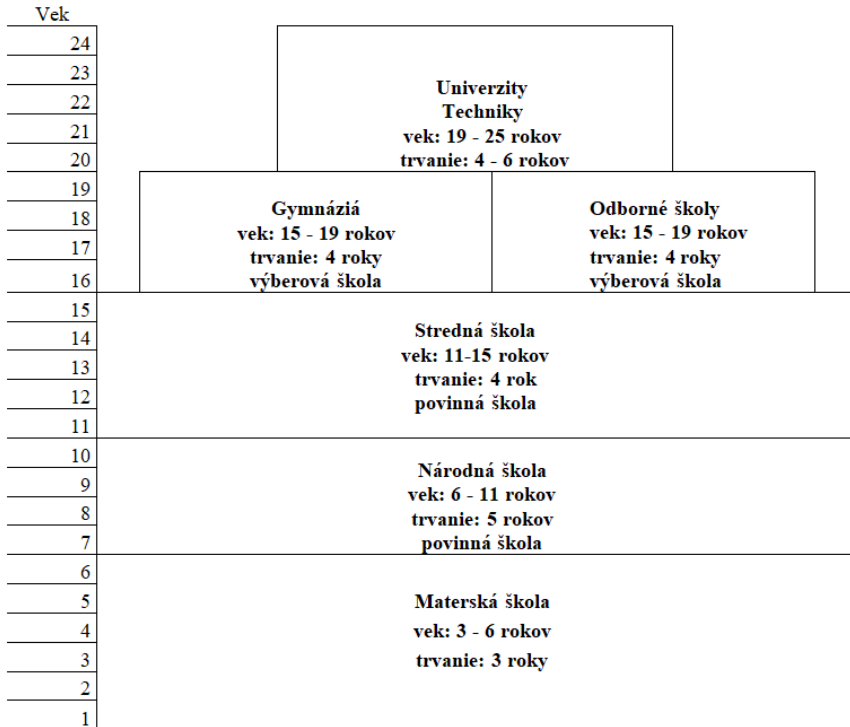
⁵¹ HREHOR, Henrich. Sonda do záujmovej činnosti na stredných školách v rokoch 1918 – 1948 na príklade východného Slovenska. In: ĎURKOVSKÁ, Mária a kol. *Stredoškolské vzdelávanie na východnom Slovensku v prvej polovici 20. storočia (vybrané aspekty)*. Košice : Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, 2015, s. 143.

ktoré boli úplne pod patronátom komunistickej strany.⁵² Školský systém sa do roku 1948 nezmenil – tvorili ho tie isté články ako v predchádzajúcom období. V snahe zjednotiť rôzne typy strednej školy sa vytvorili rámcové učebné osnovy, ktorými sa priblížil obsah vzdelávania vo vyšších ročníkoch ľudovej školy s obsahom vzdelávania v nižších ročníkoch meštianskej školy. Rôzne návrhy na reformu školstva vyvrcholili v apríli 1948, kedy bol prijatý zákon č. 95/ 1948 Sb. z. a n. o základnej úprave jednotného školstva. Tento školský zákon, ktorý organizačne zjednotil školstvo na celom území, sa vzťahoval na všetky stupne a druhy škôl okrem škôl vysokých, vojenských a teologických na celom území Československej republiky. Zákon včlenil školy do jednotnej školskej sústavy a určil všetkým spoločný výchovný cieľ a každému osobitne vzdelávaciu úlohu. Podľa toho zákona sa mládež v celej republike mala vychovávať a vyučovať spoločne, bez rozdielu pôvodu, spoločenského postavenia a náboženského vierovyznania.⁵³

⁵² CIGÁNEK, Radim. Politický zápas o jednotnou státní školu 1945 – 1949. Praha : Karolinum, 2009, s. 50 – 51.

⁵³ Týmto mohli aj žiaci zo sociálne slabých vrstiev, najmä z dedinského prostredia pokračovať v štúdiu na vyššej škole.

Obrázok č. 1: Schéma organizácie školského systému podľa školského zákona z roka 1948⁵⁴



Podľa tohto zákona sa prvé štyri triedy gymnázia stali súčasťou povinnej základnej školy. Mládež sa mala vychovávať podľa veku:

- v materských školách (3 až 6 ročné deti);
- v školách I. stupňa – národných školách (1. – 5. ročník, 6 až 11 ročné deti);

⁵⁴ GABZDILOVÁ, Soňa. *Vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1938 – 1953*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2016, s. 92.

- v školách II. stupňa – stredných školách (6. – 9. ročník, 11 až 15 ročné deti) a
- v školách III. stupňa základných odborných školách, odborných školách, vyšších odborných školách a v gymnáziách.⁵⁵

Školy I. a II. stupňa boli povinné pre všetky deti (okrem detí vyžadujúcich si osobitnú starostlivosť, pre ktoré sa zriadili osobitné školy). Okrem organizačnej prestavby sa uskutočnila výrazná obsahová prestavba. Školstvo sa začalo prikláňať k sovietskemu modelu školstva a pedagogického myslenia vôbec.

Po februári 1948, resp. po prijatí školského zákona, nastal v postavení niektorých typov škôl zásadný obrat. Zmeny sa dotkli predovšetkým gymnázií. Aby sa zjednotilo nižšie stredoškolské vzdelanie, odlúčili sa od bývalých gymnázií štyri nižšie ročníky. Postupne sa začala rozširovať aj sieť gymnázií a zmenilo sa aj sociálne zloženie ich žiactva. Gymnáziá sa z osemtriednych zmenili na štvortriedne.

Košice

Po okupácii Maďarska nemeckým vojskom, v marci 1944, vstúpil kultúrny a školský život v Košiciach do novej fázy. Oficiálne sa bojovalo proti židovskej kultúre, proti židovským spisovateľom, skladateľom i umelcom, ale vo všeobecnosti bol potlačený každý, čo i len trochu opozične znejúci čin nielen na poli kultúrnom, ale aj školskom. Od 15. októbra 1944 začala v Maďarsku diktatúra Strany šípových krížov.⁵⁶ V Košiciach sa členovia a funkcionári tejto strany zišli na porade, aby sa dohodli na ďalšom postupe pri prevzatí politickej moci v meste a okolí. Nasledujúci deň príslušníci polovojskových oddielov s názvom Oddiely hungaristickej stranicej služby obsadili hlavné podniky, úrady a inštitúcie. Takže aj keď sa školský rok

⁵⁵ Viac k tejto problematike: Zákon o základní úpravě jednotného školství. In: *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. Vydaná 10. 5. 1948, ročník 1948, čiastka 38. [cit. 2017-06-13]. Dostupné na internete: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1948/038-1948.pdf>.

⁵⁶ POTEMRA, Michal. *Kultúrny život v Košiciach v rokoch 1938-1945*. Košice : ŠVK, 1985, s. 36-37.

1944/45 začal začiatkom októbra 1944, vyučovalo sa len niekoľko dní, pretože všetky školské budovy prevzalo do používania nemecké a maďarské vojsko.⁵⁷

Koncom roku 1944 a v januári 1945 sa s približujúcim frontom začali represálie a teror ešte viac stupňovať. Dňa 19. januára 1945 oslobodili Košice vojská Červenej armády a vojská 1. československého zboru v ZSSR. Oslobodenie znamenalo pre mesto a jeho obyvateľov aj návrat do Československej republiky. Košice sa na základe Dohody o prímerí s Maďarskom stali opäť súčasťou Československa. Návrat Košíc do Československa privítala slovenská vedecká i kultúrna obec so zadosťučinením.⁵⁸ Na čele Košíc stála Správna komisia mesta Košíc, ktorá sa ujala jeho správy. Táto komisia i ruský veliteľ mesta nariadili po oslobodení Košíc urobiť súpis učiteľských síl nachádzajúcich sa v Košiciach, ako aj súpis žiactva do všetkých stredných škôl. Boli vykonané prípravné práce a príchodom Slovenskej národnej rady (SNR) a jej povereníctiev do Košíc sa mohlo dokončiť organizovanie slovenského školstva v Košiciach.⁵⁹

I. štátne gymnázium,⁶⁰ vzniklo z Československého štátneho reálneho gymnázia v Košiciach. V školskom roku 1938/39 bolo v dôsledku anexie Košíc Maďarskom zrušené. Obnovilo sa po oslobodení Košíc v školskom roku 1944/45 ako I. štátne gymnázium. Sídlilo v budove bývalého Československého štátneho reálneho gymnázia na Kováčskej ulici č. 28. Počas vojny sa budova čiastočne poškodila, opravy však boli vykonané pred začatím školského roka, takže vyučovať sa začalo v budove zodpovedajúcej zdravotným kritériám. Školský rok začal 4. apríla 1945. Gymnázium malo desať tried (v treťom a štvrtom ročníku bola okrem triedy A aj trieda B). Žiaci si v rámci voliteľného jazyka vybrali francúzštinu a angličtinu, okrem

⁵⁷ V Košiciach platilo stanné právo, ktoré bolo 19. októbra 1944 rozšírené na zákaz šírenia nepriateľskej propagandy, výrobu a ukrývanie zbraní a organizovanie ilegálnych politických a partizánskych skupín. Za tieto trestné činy hrozil občanom trest smrti.

⁵⁸ Ondrej Ficeri vo svojej štúdií *Obraz Košíc v slovenskej historiografii v rokoch 1945 – 1948* konštatuje, že „podobne ako po pripojení mesta k Maďarsku v roku 1938, kedy maďarské vedecké inštitúcie s obľubou organizovali do Košíc výjazdy ako do kongresového mesta, plnili túto úlohu Košice v rokoch 1945 – 1948 pre slovenské inštitúcie“. FICERÍ, Ondrej. *Obraz Košíc v slovenskej historiografii v rokoch 1945 – 1948*. In *Historica Carpatica*, 46/2015, s. 81. Viac k tejto téme aj: FICERÍ, Ondrej. *Obraz Košíc v slovenskej historiografii v rokoch 1938 – 1945*. In *Historica Carpatica*, 45/2014, s. 73-88.

⁵⁹ *I. výročná správa II. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1944/45*. Košice, 1945, s. 7

⁶⁰ Od školského roku 1948/49 sa volalo I. gymnázium.

MEMO 2017/2

ôsmeho ročníka, v ktorom sa vyučovala francúzština a nemčina.⁶¹ Na konci školského roka 1944/45 študovalo na gymnáziu spolu 397 študentov, z nich bolo 274 chlapcov a 123 dievčat.⁶²

Tabuľka č. 1

Vybrané štatistické ukazovatele žiakov I. štátneho gymnázia v Košiciach v školskom roku 1944/45⁶³

Počet žiakov	Trieda										
	I.	IIa	IIb	IIIa	IIIb	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Spolu
začiatkom šk. r. 1944/45	33	46	49	39	47	36	49	32	26	35	472
na konci šk. r. 1944/45	32	43	48	39	44	36	45	36	29	45	397
Bydlisko											
v mieste u rodičov	17	34	40	5	41	20	28	19	15	26	245
v mieste u zod. dozorcov	12	8	5	17	3	13	15	16	10	19	118
dochádzajú	3	1	3	17	-	3	2	1	4	-	34
Materinská reč											
slovenská	31	29	26	38	24	29	30	23	20	28	278
česká	-	-	-	1	-	-	-	2	-	-	3
ruská	-	1	-	-	-	-	-	1	-	1	3
maďarská	1	13	22	-	20	7	15	10	8	16	112
nemecká	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Náboženstvo											
rímskokatolícke	19	31	31	30	37	22	37	21	19	31	278
gréckokatolícke	4	5	7	6	2	3	3	4	1	4	39
evanj. aug. vyznania	6	6	4	2	2	7	3	8	6	3	47
evanj. ref. vyznania	3	-	4	-	3	4	2	1	-	2	19
pravoslávne	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
československé	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
židovské	-	-	2	-	-	-	-	1	3	1	7
bez vyznania	-	-	-	1	-	-	-	-	-	4	5

⁶¹ XX. (I.) výročná správa I. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1944/45. Košice, 1945, s. 6.

⁶² XX. (I.) výročná správa I. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1944/45. Košice, 1945, s. 12-13.

⁶³ XX. (I.) výročná správa I. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1944/45. Košice, 1945, s. 12-15.

Neodmysliteľnou súčasťou študentskej činnosti nielen na gymnáziách, ale na stredných školách všeobecne, boli najrôznejšie organizácie, spolky a krúžky. Vznikali som súhlasom a s podporou profesorov, pod vedením a kontrolou ktorých viac či menej aktívne pracovali. Veľkej obľube sa tešili tzv. samovzdelávacie krúžky, ktoré často niesli meno poprednej politickej či umeleckej osobnosti. Samovzdelávacie krúžky, ako už ich názov napovedá, patrili medzi základné piliere samosprávnej školskej záujmovej činnosti a súčasne tak ich možno považovať za najviac nezávislé na štátnej moci. Samovzdelávacie krúžky pokračovali vo svojej činnosti aj po roku 1945. Nedochádzalo ani k výrazným zmenám v ich činnosti. Zameriavali sa, tak ako dovtedy, na prezentáciu vlastných umeleckých diel a ich následného hodnotenia. Na stretnutiach sa venovali i literárno-estetickému rozboru viac či menej známych diel domácich a svetových autorov. V rámci krúžku boli prezentované nielen literárne, ale aj divadelné, hudobné a výtvarné diela. Členovia krúžkov okrem vlastných sólových alebo zborových vystúpení sa podieľali aj na organizovaní podujatí. Organizácia školských podujatí bola jedným z hlavných príjmov vzdelávacích krúžkov.⁶⁴ Pri I. štátnom gymnázium pôsobil samovzdelávací krúžok M. R. Štefánika.

V školskom roku 1946/47 existovali v druhom, piatom a siedmom ročníku aj triedy B, takže na škole bolo spolu 14 tried a o rok neskôr sa tak stalo aj v ôsmom ročníku.⁶⁵ V lete roku 1947 sa gymnázium zrenovovalo (vymaľovanie tried, chodieb, úradných miestností, opravy vodovodu a plynového vedenia, oprava strechy a odkvapových rúr) za celkovú sumu asi 300 000 Kčs. Výnos Povereníctva školstva a osvetu (ďalej PŠO) č. 148.076/47-A-III/3 z decembra 1947 povolil mimoriadnu dotáciu vo výške 960 000 Kčs na doplnenie vnútorného zariadenia, zbierok a knižníc.⁶⁶ Rozhodnutím PŠO zo dňa 17. augusta 1948 č. 139.489/48-III/3 boli zo

⁶⁴ HREHOR, Henrich. Sonda do záujmovej činnosti na stredných školách v rokoch 1918 – 1948 na príklade východného Slovenska. In: ĎURKOVSKÁ, Mária a kol. *Stredoškolské vzdelávanie na východnom Slovensku v prvej polovici 20. storočia (vybrané aspekty)*. Košice : Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, 2015, s. 145.

⁶⁵ XXII. (III.) výročná správa I. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1946/47. Košice, 1947, s. 7; XXIII. (IV.) výročná správa I. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1947/48. Košice, 1948, s. 11.

⁶⁶ XXIII. (IV.) výročná správa I. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1947/48. Košice, 1948, s. 11.

Štátnej učiteľskej akadémie v Košiciach na gymnázium preložený žiaci V. a VI. triedy a z II. štátneho gymnázia triedy V. C a VI. C.⁶⁷

Prvým riaditeľom a fakticky budovateľom tohto gymnázia od základov sa stal známy slovenský fyzik Juraj Dubinský. Gymnázium fungovalo v meste a v lokalite s dlhodobou školskou tradíciou, a tak bolo aj uprednostňované v očiach verejnosti pre kvalitný profesorský zbor a dobre vybavené kabinety učebných pomôcok. O tom svedčí i počet žiakov, ktorý sa v školskom roku 1946/47 pohyboval v prvom a druhom ročníku okolo 50 žiakov v jednej triede a v treťom až ôsmom ročníku medzi 30 až 40 žiakov v triede. Takýto vysoký počet žiakov v niektorých triedach sa stal problémom i pri vyučovaní telesnej výchovy. Telesná výchova sa vyučovala buď v telocvični, alebo za priaznivého počasia, na jar a jeseň, na školskom dvore, pokiaľ to jeho malé rozmery dovoľovali. Keďže sa dvor v rokoch vojny neudržiaval, cvičenie na ňom sa obmedzilo iba na pár športových disciplín, napr. beh alebo vrh guľou.⁶⁸ Celkový počet žiakov na gymnázium bol na konci školského roka 1946/47 až 535.⁶⁹

Podľa zákona č. 95/1948 Zb. sa gymnázium postupne prebudovalo na štvorročné. V školskom roku 1948/49 študovalo na gymnázium 326 žiakov v 10 triedach.⁷⁰ Rovnaký počet tried bol aj v roku 1949/50, akurát počet žiakov bol o niečo nižší, 293, z toho 257 žiakov a 36 žiačok. Na gymnázium sa mohli študenti prihlásiť i do viacerých záujmových krúžkov, napríklad do matematického, deskriptívneho, chemického, prírodopisného, výtvarného, ľudovej tvorby alebo telovýchovného.⁷¹

⁶⁷ Podľa uvedeného výnosu malo mať I. štátne gymnázium tieto triedy: IV.A, B; V.A, B, C; VI.A, B, C; VII.A, B a VIII. A. Keďže však V. C z II. štátneho gymnázia ako aj V. trieda z Učiteľskej akadémie mali malý počet žiakov (12 a 3), boli títo žiaci rozdelení do tried V. ročníka. Konečný počet tried po prevedení reorganizácie bol takýto: IV.A, B; V.A, B; VI.A, B, C; VII.A, B a VIII. A, spolu teda 10 tried. XXIV. (V.) *výročná správa I. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1948/49*. Košice, 1949, s. 8-11.

⁶⁸ XXI. (II.) *výročná správa I. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1945/46*. Košice, 1946, s. 12-13.

⁶⁹ XXII. (III.) *výročná správa I. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1946/47*. Košice, 1947, s. 30-33.

⁷⁰ XXIV. (V.) *výročná správa I. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1948/49*. Košice, 1949, s. 36-37.

⁷¹ XXV. (VI.) *výročná správa I. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1949/50*. Košice, 1950, s. 36-37.

Koniec tejto školy a ďalšiu reformu premietol školský zákon 31/1953 Zb., ktorý zaviedol v Československu nový typ škôl, tzv. jedenásťročných stredných škôl.⁷²

II. štátne gymnázium vzniklo nanovo v budove dovtedajšieho Uhorského kráľovského štátneho gymnázia s vyučovacou rečou slovenskou na Poštovej ulici pričinením Povereníctva SNR pre školstvo a osvetu.⁷³ Vyučovanie v školskom roku 1944/45 sa začalo až po oslobodení Košíc 4. apríla 1945. Vedením ústavu bol poverený Samuel Pečenovský, profesor telocviku bývalého Uhorského kráľovského štátneho gymnázia s vyučovacou rečou slovenskou. Vo všetkých triedach sa začal učiť ruský, namiesto povinného nemeckého jazyka. V piatom ročníku bola zavedená angličtina ako druhý cudzí jazyk. V šiestej až ôsmej triede zostala ako druhý cudzí jazyk maďarčina pre žiakov bývalého Uhorského kráľovského štátneho gymnázia s vyučovacou rečou slovenskou a pre žiakov z maďarských škôl v Košiciach. Školský rok sa rozdelil na dve klasifikačné obdobia, z ktorých prvé končilo 15. mája 1945. Dňa 16. mája 1945 začalo druhé obdobie trvajúce do 28. júna 1945. Pre nedostatok úradných tlačív neboli vydané polročné ani koncoročné vysvedčenia.⁷⁴

V tomto školskom roku študovalo na škole 470 žiakov. Žiaci bývali zväčša u rodičov (60,42%), niektorí na internátoch (24%) a len nepatrná čiastka v súkromných bytoch. V štátnom internáte na Štefánikovej ulici bolo ubytovaných 19 žiakov.⁷⁵ Každý deň do školy dochádzalo 15,53 % žiakov. Na gymnáziu študovali žiaci rôzneho vierovyznania. Najviac početní však boli študenti rímskokatolíckej konfesie 73,4%, nasledovali žiaci gréckokatolíckeho vierovyznania 10,85% a evanjelici augsburského vyznania 8,72%.

⁷² Štátny archív v Košiciach (ďalej ŠA KE), fond: Stredné školy (gymnázia) v Košiciach 1881 – 1953. Inventár. Doplnok. Košice, 1998. I. štátne gymnázium; XXV. (VI.) výročná správa I. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1949/50. Košice, 1950, s. 36-37.

⁷³ Gymnázium bolo umiestnené v budove bývalej Československej štátnej reálky. Budova bola sídlom reálky až do roku 1938. Po Mníchovskom diktáte a po Viedenskej arbitráži 2. novembra 1938, kedy Košice pripadli Maďarsku, reálku presídlili do Bardejova a v budove bolo zriadené Uhorské kráľovské štátne gymnázium s vyučovacou rečou slovenskou.

⁷⁴ I. výročná správa II. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1944/45. Košice, 1945, s. 7-8.

⁷⁵ I. výročná správa II. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1944/45. Košice, 1945, s. 13-14.

Tabuľka č. 2

Vybrané štatistické ukazovatele žiakov II. štátneho gymnázia v Košiciach v školskom roku 1944/45⁷⁶

Počet žiakov	Trieda											
	I.	IIa	IIb	IIIa	IIIb	IVa	IVb	V.	VI.	VII.	VIII.	Spolu
začiatkom šk. r. 1944/45	35	42	45	45	44	50	50	52	32	41	34	470
na konci šk. r. 1944/45	34	43	44	42	44	53	50	53	32	40	35	470
Bydlisko												
v mieste u rodičov	21	24	21	34	34	35	26	33	27	18	11	284
v mieste u zod. dozorcov	6	12	15	6	6	14	17	10	4	9	17	113
dochádzajú	7	7	8	2	4	4	7	10	1	16	7	73
Materská reč												
slovenská	33	37	31	38	30	38	33	39	27	24	33	363
česká	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
iná	1	6	13	4	14	15	17	14	5	16	2	107
Náboženstvo												
rímskokatolícke	20	29	37	33	31	42	39	36	18	32	29	345
gréckokatolícke	6	7	3	2	10	3	6	5	2	3	4	51
evanj. aug. vyznania	4	7	3	4	2	4	4	7	4	-	2	41
evanj. ref. vyznania	4	-	1	2	1	4	2	2	6	1	-	23
pravoslávne	-	-	-	-	-	-	-	1	2	4	-	7
židovské	-	-	-	1	-	-	-	2	-	-	-	3
bez vyznania	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Z krúžkov, ktoré na tomto gymnázium existovali, si pozornosť zasluhuje samovzdelávací krúžok P. O. Hviezdoslava, ktorý bol založený v roku 1938/39 pri Slovenskom gymnázium v Košiciach.⁷⁷ V školskom roku 1944/45 na neho čakala ťažká úloha, pretože členovia krúžku museli „*dokázať tým svojim členom z maďarských škôl, čo za šesť rokov okupácie boli zlákaní vonkajším leskom maďarského aristokratického režimu, že slovenská literatúra je jednou z najstarších a najbohatších*

⁷⁶ I. výročná správa II. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1944/45. Košice, 1945, s. 16-19.

⁷⁷ Už v školskom roku 1939/40 začali žiaci gymnázia vydávať prvý, v slovenskom duchu písaný, časopis Iskra, ktorý však maďarské školské úrady po dvoch rokoch zakázali. Podľa výročnej správy II. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1944/45 „*inicátorom a hlavným hýbateľom týchto snáh bol profesor Dr. E. Böhm, ktorý už roku 1941 bol z ústavu pre svoje presvedčenie odstránený. Od toho času Hviezdoslav morálnej pomoci od profesorského sboru nemohol čakať.*“ Práca v krúžku bola okrem nepravosti maďarských profesorov brzdená aj nedostatkom slovenských kníh a učebníc. Zo žiackej knižnice bývalej československej reálky v Košiciach vyradila maďarská cenzúra skoro všetky slovenské knihy a k tomu málu, čo ešte ostalo, mali študenti veľmi ťažký prístup.

*svetových literatúr a ukázať im, že vlastná slovenská matka je milšia ako macocha.*⁷⁸ V tomto duchu začal samovzdelávaci krúžok pod vedením profesora Jozefa Výrostku v oslobodenej republike svoju činnosť. Pri krúžku boli zriadené tieto odbory: divadelný, športový a hudobný.

V školskom roku 1945/46 na škole študovalo už 558 žiakov v 15 triedach⁷⁹, v školskom roku 1946/47 to bolo už 677 žiakov. Výučba sa realizovala spočiatku podľa osnov tradičného osemročného gymnázia, kým to zákon č. 95/1948 nezmenil. To malo dopad aj na umiestnenie školy, ktorá sa v školskom roku 1948/49 presťahovala do objektu Štátneho dievčenského gymnázia na Šrobárovej ulici.⁸⁰ V tomto školskom roku mala škola päť ročníkov a trinásť tried, spolu 464 študentov. Rímskokatolícka náboženská výchova sa vyučovala v každom jednom ročníku a triede. Gréckokatolícke náboženstvo sa vyučovalo v piatich triedach a dochádzali na neho žiaci a žiačky všetkých miestnych gymnázií a učiteľskej akadémie.⁸¹ Ako nepovinné predmety sa na škole zaviedli telocvičné hry a zborový spev. Podľa nových učebných osnov boli v školskom roku 1949/50 zavedené aj iné záujmové krúžky – chemický, latinský, dejepisný, filozofický, spevácky, telovýchovný.⁸²

Zánik gymnázia je podobne, ako pri iných školách gymnaziálneho typu poznamenaný vytváraním jedenásťročných stredných škôl v roku 1953.

Štátne dievčenské gymnázium

Po obsadení Košíc v roku 1938 vzniklo z bývalého Štátneho československého dievčenského reálneho gymnázia v Košiciach Maďarské kráľovské štátne dievčenské gymnázium a jeho pokračovaním bolo Štátne dievčenské gymnázium v Košiciach, ktoré obnovilo dňom 1. septembra 1945 Povereníctvo školstva a osvetu v Bratislave

⁷⁸ *I. výročná správa II. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1944/45.* Košice, 1946, s. 9-10.

⁷⁹ *II. výročná správa II. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1945/46.* Košice, 1946, s. 28-29.

⁸⁰ Štátny archív Košice, fond: Stredné školy (gymnázia) v Košiciach 1881 – 1953. Inventár. Doplnok. Košice, 1998. II. štátne gymnázium.

⁸¹ Gréckokatolícka náboženská výchova sa od 9. mája 1950 prestala vyučovať. Žiaci iných vierovyznaní chodili na hodiny náboženskej výchovy do patričných tried zriadených pri miestnych gymnáziách. *V. výročná správa II. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1948/49.* Košice, 1949, s. 9-10.

⁸² *V. výročná správa II. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1948/49.* Košice, 1949, s. 9-10; *VI. výročná správa II. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1949/50.* Košice, 1950, s. 7-8.

výnosom z 18. VIII. 1945, číslo 84.232/45 – A/III/3. Pridelilo mu budovu býv. Štátneho československého dievčenského reálneho gymnázia na Šrobárovej ul. č. 46 so všetkým jeho zariadením a učebnými pomôckami. V budove sa nachádzal dievčenský internát, ktorý svoju činnosť obnovil od školského roku 1947/48 a úradne sa nazýval II. štátny stredoškolský dievčenský internát v Košiciach.

Vedením obnoveného gymnázia poverilo Povereníctvo školstva a osvetu profesora Štátneho gymnázia v Žiline Jozefa Baranika výnosom zo 4. septembra 1945, číslo 85.514/45—III/1. Menovaný prevzal správu ústavu 18. septembra 1945.⁸³

Budova ústavu bola vojnovými udalosťami veľmi poškodená. Do konca septembra sa opravila a očistila časť budovy a tak sa od 1. októbra mohlo začať vyučovať. Pre nedostatok miestností a vnútorného zariadenia sa otvorila od 1. októbra iba I. – VI. trieda s pobočkami pri prvej a druhej triede a od 1. februára 1946 aj VII. trieda, ktorá vznikla, preradením žiakov VII. triedy miestneho I. štátneho gymnázia na tunajší ústav. Na škole sa vyučovalo podľa platných učebných osnov pre dievčenské gymnázia. Vo vyšších triedach sa vyučoval jazyk francúzsky ako druhý živý jazyk a okrem toho v VI. triede popri jazyku francúzskom bolo oddelenie pre jazyk anglický. Rímskokatolícka náboženská výchova sa vyučovala v každej triede a žiačky iných vierovyznaní chodili na náboženskú výchovu do patričných oddelení, spoločných pre všetkých žiakov miestnych stredných škôl.⁸⁴

V školskom roku 1945/46 sa otvorilo 9 tried, I. A, B, II. A, B a triedy III. – VII. ročníka. Vo vyšších ročníkoch bol malý počet dievčat (10 – 20) a v nižších ročníkoch niečo vyše 30 žiakov v triede. Väčšina dievčat pochádzala z Košíc alebo z blízkeho, či vzdialenejšieho okolia.

⁸³ Prvá (LIII.) výročná správa Štátneho dievčenského gymnázia v Košiciach za školský rok 1945/46, s. 5.

⁸⁴ Prvá (LIII.) výročná správa Štátneho dievčenského gymnázia v Košiciach za školský rok 1945/46, s. 11.

Tabuľka č. 3

Vybrané štatistické ukazovatele Štátneho dievčenského gymnázia v Košiciach v školskom roku 1945/46⁸⁵

Počet žiakov	Trieda									
	Ia	Ib	IIa	IIb	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Spolu
začiatkom šk. r. 1945/46	42	39	32	32	42	39	29	28	-	283
na konci šk. r. 1945/46	42	38	30	29	43	43	30	32	11*	298
Bydlisko										
v mieste u rodičov	24	30	18	16	26	34	26	20	7	201
v mieste u zod. dozorcov	8	2	7	6	10	5	2	5	4	49
dochádzajú	10	6	5	7	7	4	2	7	-	48
Materinská reč										
slovenská	41	33	28	28	34	40	25	21	10	260
česká	-	1	1	-	-	-	-	1	1	4
ruská	-	1	-	-	1	-	-	1	-	3
bulharská	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
maďarská	-	3	1	1	8	3	5	9	-	30
Náboženstvo										
rímskokatolícke	27	30	23	15	26	31	18	26	7	203
gréckokatolícke	3	1	2	3	5	5	6	1	-	26
pravoslávne	1	1	-	-	-	-	-	1	-	3
evanj. aug. vyznania	4	1	2	6	7	4	4	2	1	31
evanj. ref. vyznania	5	2	3	5	2	1	1	1	-	20
židovské	2	2	-	-	3	2	1	1	2	13
československé	-	1	-	-	-	-	-	-	1	2

* Žiačky boli priradené z I. štátneho gymnázia v Košiciach

V školskom roku 1946/47 mal profesorský zbor 18 členov, z toho 13 štátnych profesorov. Ostatní boli odborní učitelia alebo suplujúci profesori. Výpomocne vyučovali aj štátni profesori iných gymnázií alebo učitelia štátnych meštianskych škôl v Košiciach.⁸⁶

V roku 1948 vstúpil do platnosti školský zákon č. 95/48 o jednotnej škole, podľa ktorého sa vytvorili z dovtedajších 8-ročných gymnázií školy III. stupňa, ktoré

⁸⁵ Prvá (LIII.) výročná správa Štátneho dievčenského gymnázia v Košiciach za školský rok 1945/46, s. 23-25.

⁸⁶ LVI. Výročná správa Dievčenského gymnázia v Košiciach za školský rok 1948/49. Košice, 1949, s. 9-11.

tvorili žiaci vyšších ročníkov pôvodných škôl, teda V. – VIII. ročníka. Štátne dievčenské gymnázium na Šrobárovej ulici takto prestalo existovať vo svojej doterajšej podobe a nová škola umiestnená v jeho budove sa od 1. 9. 1948 stala koedukačnou. Dostala nový úradný názov II. štátne gymnázium v Košiciach. Za riaditeľa bol menovaný profesor Jozef Baraník, predtým riaditeľ štátneho dievčenského gymnázia.⁸⁷

Novozriadené, teda II. štátne gymnázium v Košiciach na Šrobárovej ulici tvorili žiaci dvoch škôl. V budove na Šrobárovej ulici ostali žiačky V., VI. a VII. B triedy bývalého štátneho dievčenského gymnázia. K nim, na novozriadené gymnázium, sa presunuli žiaci vyšších ročníkov II. štátneho gymnázia v Košiciach na Poštovej ulici. Žiačky ostávajúcich tried (IV. A, B; V. – VIII. A) Štátneho dievčenského gymnázia v Košiciach na Šrobárovej ulici sa presťahovali do budovy Angelína, kde sídlila učiteľská akadémia.⁸⁸ Týmto triedam ostali pôvodné učebné osnovy aj názov dievčenské gymnázium. Spolu s učiteľskou akadémiou patrili pod jedno riaditeľstvo.⁸⁹

Prešov

Začiatky vyučovania v povojnových rokoch boli v Prešove, podobne ako v iných mestách, veľmi zložité. Po bombardovaní mesta 20. 12. 1944 oslobodili Prešov 19. 1. 1945 vojská 4. ukrajinského frontu a 1. čs. armádneho zboru. Vojnové roky negatívne poznačili kvalitu vyučovania, materiálne podmienky i samotné školské budovy, ktoré boli často využívané pre potreby nemeckých vojsk a pri bombardovaní mesta mnohé z nich aj značne poškodené.

⁸⁷ LVI. Výročná správa Dievčenského gymnázia v Košiciach za školský rok 1948/49. Košice, 1949, s. 10-11. *Memoriae 1992 – Gymnázium Košice, Šrobárova 46. Storočnica školy.* Košice, 1992.

⁸⁸ Vývoj učiteľského vzdelávania po roku 1945 nadväzoval na mnohé progresívne prvky jeho predchádzajúceho vývoja. Prvým vládny dokumentom ktorý upravoval otázky školstva bol Košický vládny program. Na zjazde učiteľov v júli 1945 v Prahe bola vyslovená požiadavka školskej reformy v zmysle jednotnej školy a požiadavka vysokoškolského vzdelávania učiteľov. V októbri 1945 vydal prezident republiky dekrét podľa ktorého sa mali na všetkých univerzitách zriadiť pedagogické fakulty a od roku 1947/48 boli všetky učiteľské akadémie zmenené na gymnáziá.

⁸⁹ *Memoriae 1992 – Gymnázium Košice, Šrobárova 46. Storočnica školy.* Košice, 1992, s. 23-25.

Už 25. 1. 1945 začal svoju činnosť Národný výbor, ktorý nariadil 8. februára 1945 znovu obnoviť vyučovanie na všetkých ľudových školách. Zo školských budov boli odstránené znaky pripomínajúce fašistickú minulosť.

Čo sa týka školstva, prioritnou úlohou bola po prechode frontu v prvých povojnových rokoch likvidácia vojnových škôd. Problémy v školstve sa však netýkali len obnovy a výstavby budov, ale aj personálnych otázok, konkrétne nedostatku kvalifikovaných učiteľov. Nielen v Prešove, ale aj v mnohých jeho okresoch bol po roku 1945 nedostatok učiteľov a ani ich kvalifikačná štruktúra nebola vyhovujúca. Poverenie SNR pre školstvo a osvetu zorganizovalo pre viac ako 80 učiteľov z východného Slovenska v čase prázdnin od 9. júla 1945 kurz ruského jazyka pre profesorov a učiteľov, ktorý trval päť týždňov.

I. štátne gymnázium

Bolo vytvorené v roku 1944 zo Štátneho slovenského reálneho gymnázia v Prešove.⁹⁰ Školský rok 1944/45 sa na tomto gymnáziu začal pre vojnové pomery veľmi oneskorene. Budova školy bola od leta 1944 až do oslobodenia mesta Červenou armádou 19. januára 1945 obsadená nemeckým vojskom. Veľká časť inventára školy a všetky dôležité spisy boli v jeseni 1944 odvezené do Liptovského Mikuláša a Ružomberka. Budova za vojny značne utrpela. Po jej čiastočnej oprave a predbežnom upravení bol 19. februára 1945 dodatočný zápis žiakov a 26. februára sa začalo vyučovať. V dňoch 26. a 27. februára boli aj dodatočné prijímacie a opravné skúšky. Keďže žiakov stále pribúdalo, tak sa gymnázium, v ktorom bolo sústredené žiactvo bývalého Štátneho slovenského gymnázia, Evanjelického kolegiálneho gymnázia a Rehoľného gymnázia ústavu Sancta Maria v Prešove, na pokyn Poverenia SNR pre školstvo a osvetu v Košiciach rozdelilo 25. apríla 1945 na I. a II. štátne gymnázium v Prešove.

⁹⁰ Štátne slovenské reálne gymnázium v Prešove vzniklo v roku 1938 zo Šafárikovho československého štátneho reálneho gymnázia. Viac o začiatkoch Šafárikovho gymnázia píše: HREHOR, Henrich. Šafárikovo československé štátne reálne gymnázium v Prešove v rokoch 1919 – 1939. In *Človek a spoločnosť. Internetový časopis pre pôvodné teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied*. 2013, roč. 16, č. 3, s. 38-51.

Dostupné z: <http://www.clovekaspolocnost.sk/sk/rocnik-16-rok-2013/3/>

studie-a-clanky/safarikovoceskoslovenske-statne-realne-gymnazium-v-presove-v-rokoch-1919-1939/

MEMO 2017/2

V tabuľkách 4 a 5 sa nachádza porovnanie počtu žiakov na škole v školskom roku 1941/42 a po rozdelení v roku 1944/45.

Tabuľka č. 4

Počet žiakov I. štátneho gymnázia v Prešove v školskom roku 1941/42⁹¹

Počet žiakov na konci šk. roka	Trieda																	
	Ia	Ib	IIa	IIb	IIIa	IIIb	IVa	IVb	IVc	Va	Vb	VIa	VIb	VIIa	VIIb	VIIIa	VIIIb	Spoľu
1941/1942	47	52	49	48	45	43	46	42	37	34	47	36	38	40	43	20	29	697

Tabuľka č. 5

Počet žiakov I. štátneho gymnázia v Prešove v školskom roku 1944/45⁹²

Počet žiakov na konci šk. roka	Trieda													Spolu
	I.	IIa	IIb	IIIa	IIIb	IVa	IVb	V.	VI.	VIIa	VIIb	VIII		
1944/45	54	40	41	46	47	41	40	35	21	19	7	26	437	

Aj po rozdelení bol počet žiakov I. štátneho gymnázia stále veľký a preto po vzájomnej dohode bolo v školskom roku 1945/1946 jeho 38 žiakov preradených na II. štátne gymnázium v Prešove.

Do 24. apríla 1945 bolo na škole 18 tried, od 25. apríla 12 tried. Z profesorského zboru odišlo na II. štátne gymnázium 10 učiteľov, takže na konci školského roka 1944/45 pôsobilo na gymnáziu 20 profesorov. Učebný plán sa v zmysle obežníka Povereníctva SNR pre školstvo a osvetu zmenil tak, že namiesto nemčiny sa vyučovala vo všetkých triedach ruština, nemčina ostala iba v VII. a VIII. triede popri francúzštine, ktorá sa ako druhý živý jazyk vyučovala od V. triedy. V

⁹¹ V. (dvadsať štvrtá) Výročná Štátneho slovenského gymnázia v Prešove za školský rok 1942/43, s. 31.

⁹² LUKÁČ, Eduard. *Stredné školy v Prešove do roku 1945*. Prešov : Privatpress, 2002, s. 82.

MEMO 2017/2

budove gymnázia bola od začiatku marca umiestená Učiteľská akadémia s cvičnou školou.⁹³

V školskom roku 1944/45 malo gymnázium 437 žiakov a 12 tried,⁹⁴ z nich bolo 426 národnosti slovenskej (ostatní boli českej (5), ruskej (3), maďarskej (1) a židovskej (2) národnosti). Počet žiakov tohto gymnázia sa neustále zvyšoval, o rok neskôr to bolo už 569 žiakov a 13 tried, v školskom roku 1946/47 608 žiakov a 14 tried.⁹⁵

Tabuľka č. 6

Vybrané štatistické ukazovatele žiakov I. štátneho gymnázia v Prešove v školskom roku 1944/45⁹⁶

Počet žiakov	Trieda												Spolu
	I.	IIa	IIb	IIIa	IIIb	IVa	IVb	V.	VI.	VIIa	VIIb	VIII.	
Žiaci prijatý od 19.2.1945													
na konci šk. r. 1944/45	54	40	41	46	47	41	40	35	21	19	7	26	437
Bydlisko													
v mieste u rodičov	16	15	16	16	18	18	6	11	8	7	10	10	151
v mieste u zod. dozorcov	16	9	14	15	20	17	14	15	8	8	9	12	137
V internátoch v Prešove	2	2	1	4	1	1	7	3	1	2	-	2	26
dochádzajú	20	14	10	11	8	5	13	6	4	2	8	2	103
Materská reč													
slovenská	53	40	41	44	46	40	40	32	20	19	27	24	426
česká	1	-	-	1	-	-	-	2	1	-	-	-	5
ruská	-	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	3
maďarská	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
židovská	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
Náboženstvo													
rímskokatolícke	44	30	31	39	43	31	35	30	20	18	26	21	368
gréckokatolícke	4	3	7	7	4	5	4	2	1	1	1	2	41
evanj. aug. vyznania	4	7	3	-	-	1	1	3	-	-	-	1	20
pravoslávne	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
židovské	1	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	5
bez vyznania	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2

⁹³ I. (dvadsiata šiesta) výročná správa I. štátneho gymnázia v Prešove za školský rok 1944/45, s. 9.

⁹⁴ Po 25. apríli 1945.

⁹⁵ Výročná správa I. štátneho gymnázia v Prešove za školský rok 1945/46, s. 27-28; Výročná správa I. štátneho gymnázia v Prešove za školský rok 1946/47, s. 32-33.

⁹⁶ I. (dvadsiata šiesta) výročná správa I. štátneho gymnázia v Prešove za školský rok 1944/45, s. 17-19.

Na škole pôsobil Samovzdelávací krúžok M. R. Štefánika. Počiatočné kroky, ktoré krúžok podnikol na oživenie svojej činnosti,⁹⁷ boli veľmi ťažké. Počas vojny sa majetok krúžku, ale aj jeho archív roztratil, takže pri jeho znovuvytvorení nebolo nič zachované. Členovia krúžku sa zapájali aj do programov školských slávností a verejných kultúrnych podnikov, ako bola slávnostná akadémia 1. mája a pod. Činnosť krúžku sa niesla v duchu pokroku a ľudovej demokracie. Okrem tohto krúžku vznikli postupom času i ďalšie, napríklad: národohospodársky a politický krúžok, krúžok ruského jazyka, krúžok Sväzu priateľov SSSR, krúžok poľského jazyka, dramaticko-recitačný krúžok, fyzikálny krúžok, prírodopisný krúžok.⁹⁸

II. štátne gymnázium

Vzniklo 25. apríla 1945 rozdelením bývalého Šafárikovho štátneho gymnázia na dve samostatné školy výnosom Povereníctva školstva a osvety v Košiciach č. 2471/45-II v budove bývalého evanjelického kolegiálneho gymnázia. To nezačalo vyučovanie vo februári v roku 1945 ako ostatné prešovské školy, lebo budova školy bola bombardovaním z decembra 1944 veľmi poškodená. Bývalý dočasný riaditeľ Mirko Trnovský sa do Prešova nevrátil, školu nemal kto zreorganizovať, preto žiakov kol. gymnázia prijímalo Štátne gymnázium v Prešove. Budova toho ústavu však nestačila prijať všetko žiactvo, preto počnúc dňom 10. apríla 1945 Povereníctvo SNR pre školstvo a osvetu v Košiciach svojím výnosom číslo 2471/1945-11 rozdelilo žiactvo na dve časti, z ktorých menšia bola prevedená do II. štátneho gymnázia, umiestneného v budove bývalého Ev. kol. gymnázia. Dočasným vedením II. štátneho gymnázia v Prešove bol poverený profesor Andrej Sokolík, ktorý budovu školy v krátkom čase dal do poriadku, uspôsobil 8 tried k vyučovaniu natoľko, že 24. apríla mohlo sa žiactvo nasťahovať do budovy a pokračovať vo vyučovaní, začatom na I. štátnom gymnázii v Prešove.⁹⁹

II. štátne gymnázium v Prešove fungovalo v rokoch 1945 – 1949. Dočasného riaditeľa Andreja Sokolíka (1945 – 1948) vystriedala Anna Bučanová (1948 – 1949). K významným osobnostiam profesorského zboru patrili Rudolf Butorac, Imrich

⁹⁷ Krúžok vyvíjal činnosť od školského roku 1943/44.

⁹⁸ *Výročná správa I. gymnázia v Prešove za školský rok 1948/49*, s. 29.

⁹⁹ II. štátne gymnázium v Prešove. *Výročná správa za školský rok 1944/45*, s. 7.

MEMO 2017/2

Szeghy, Stanislav Felber, Eugénia Felberová, Emil Konček, dr. Ervín Lazar, Ferdinand Vokál, dr. Andrej Sninčák, dr. František Miko, atď...

Tabuľka č. 7

Vybrané štatistické ukazovatele žiakov II. štátneho gymnázia v Prešove v školskom roku 1944/45¹⁰⁰

Počet žiakov	Trieda									
	Ia	Ib	II	III	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Spolu
začiatkom šk. r. 1944/45	27	30	40	44	38	32	39	21	27	298
na konci šk. r. 1944/45	31	30	44	55	47	35	42	25	29	338
Bydlisko										
v mieste u rodičov	15	13	17	27	22	16	14	11	11	146
v mieste u zod. dozorcov	7	10	12	13	15	11	19	8	10	105
dochádzajú	9	7	15	15	10	8	9	6	8	87
Materinská reč										
slovenská	31	30	43	54	44	35	42	25	28	332
česká	-	-	-	-	2	-	-	-	1	3
ruská	-	-	1	1	1	-	-	-	-	3
Náboženstvo										
rímskokatolícke	27	26	32	31	31	34	32	20	19	252
evanj. aug. vyznania	3	4	6	17	9	-	5	4	7	55
evanj. ref. vyznania	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
gréckokatolícke	1	-	5	5	3	1	5	1	1	22
českostranské	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
pravoslávne	-	-	1	1	2	-	-	-	-	4
židovské	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
bez vyznania	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1

Na konci školského roka 1944/45 malo gymnázium 338 žiakov a 9 tried. O rok neskôr to už bolo 458 žiakov a 13 tried.

Aktivity gymnazistov v mimovyučovacom čase sa sústredili v práci Samovzdelávacieho krúžku P. O. Hviezdoslava, ktorý v nadväznosti na tradície kolegiálnych študentov vznikol v roku 1945 a bol zameraný na vlastnú literárnu tvorbu. Činnosť rozvíjala aj prvá aktívna plachtárska skupina na území Československa (1945), matematický krúžok (1947).

¹⁰⁰ II. štátne gymnázium v Prešove. *Výročná správa za školský rok 1944/45*, s. 14-16.

V školskom roku 1946/1947 sa na škole organizovalo vyučovanie esperanta pre 45 žiakov, ktorí si hradili náklady na túto výučbu z vlastných prostriedkov.

V dôsledku organizačných zmien v školskom systéme boli piaty a šiesty ročník Štátnej učiteľskej akadémie v Prešove v školskom roku 1948/49 preradené na II. štátne gymnázium a na prízemí budovy bola namiesto nižších gymnaziálnych tried umiestnená vzorová národná škola.¹⁰¹ Gymnázium bolo 8. mája 1950 premenované na Gymnázium Klementa Gottwalda v Prešove a neskôr na Pedagogické gymnázium Klementa Gottwalda v Prešove.¹⁰²

Levoča

Pre Levoču malo školstvo od stredoveku mimoriadny význam. Ako v celom štáte, aj tu prešlo od oslobodenia niekoľkými zmenami. Už v prvých dňoch po oslobodení preberali národné výbory starostlivosť i dozor nad školami a vytvárali podmienky urýchleného obnovenia vyučovania. V Levoči na ľudových školách sa obnovilo pomerne rýchlo po prechode frontu. Neskoršie sa začalo vyučovanie na stredných školách z dôvodu dislokácie vojska v školských priestoroch. Vzhľadom na dovtedajšiu štruktúru levočských škôl, keď v Levoči jestvovali menšinové školy (napr. nemecká ľudová škola) i konfesijné školy, dôležitým zásahom bolo ich postupné poštátňovanie, ktoré prebiehalo až do roku 1948.¹⁰³

Štátne gymnázium v Levoči

Bolo pokračovaním maďarského kráľovského katolíckeho gymnázia založeného v roku 1672. Do správy československého štátu prešlo 17. marca 1919 ako reálne gymnázium, ktoré nieslo čestný názov Československé štátne reálne gymnázium Vavra Šrobára.¹⁰⁴ Od roku 1938/39 sa nazývalo Štátne slovenské reálne gymnázium a

¹⁰¹ LUKÁČ, Eduard. *Stredné školy v Prešove do roku 1945*. Prešov : Privatpress, 2002, s. 83.

¹⁰² GEŠKOVÁ, Želmíra – KRIŠKOVÁ, Ľubica. *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*. Martin : Matica slovenská, 1998, s. 518-519.

¹⁰³ CHALUPECKÝ, Ivan. *Dejiny Levoče 2*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, s. 428, 470.

¹⁰⁴ Šrobárovým gymnáziom bolo nazvané údajne preto, lebo v roku 1886 bol z neho Vavro Šrobár ako študent levočského gymnázia vylúčený pre „slovenské čítanie a chovanie“. Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči (ďalej ŠA PO, š. p. SAL), Výročná

o rok neskôr už Štátne slovenské gymnázium v Levoči. V roku 1940 sa v rámci konfesionalizácie školstva rozhodlo, že škola sa postupne premení na Rímskokatolícke biskupské slovenské gymnázium v Levoči, a to tak, že nové triedy sa otvárali už v rámci novej školy, pôvodné triedy pokračovali pod starým menom a riaditeľom. Koniec vojny tento zámer ukončil tým viac, že školstvo u nás bolo už počas SNP poštátnené.

Školský rok 1944/45 sa začal v dusnej atmosfére, pretože riadne vyučovanie bolo znemožnené príchodom nemeckého vojska, ktoré zabralo budovu ústavu pre nemocničné účely a nariadilo za jeden a pol dňa evakuovať zbierky, knižnice a úradné miestnosti školy. Pravidelné vyučovanie sa začalo 29. septembra 1944 v budove miestnej Rímskokatolíckej biskupskej učiteľskej akadémie. Dňa 30. septembra 1944 bola výnosom MŠaNO SK zo dňa 1. septembra 1944, č. 7492/44-II/2 zlikvidovaná aj posledná, najvyššia trieda Štátneho slovenského gymnázia a celá škola prešla do cirkevnej správy.¹⁰⁵

Vyučovalo sa nepretržite až do 19. januára 1945, kedy pre blížiacu sa boju z príkazu miestneho Okresného úradu bolo vyučovanie zastavené. O deň neskôr opustilo nemecké vojsko gymnaziálnu budovu a 27. januára vtiahli do Levoče oddiely Červenej armády. V zmysle bansko-bystrických vyhlásení sa škola opäť stala štátnou a Rímskokatolícke biskupské slovenské gymnázium v Levoči prestalo existovať. Budova a najmä jej zariadenie prechodom frontu utrpeli značné škody. Mnohé časti inventáru boli zničené, odcudzené alebo poškodené.¹⁰⁶ V prerušenom vyučovaní sa pokračovalo od 19. februára 1945. Veľkým problémom bol počiatočný nedostatok odborníkov najmä na slovenský jazyk, ale aj poškodenie zbierok učebných pomôcok.

správa Rímskokatolíckeho biskupského slovenského gymnázia v Levoči za školský rok 1940/1941, s. 3.

¹⁰⁵ Žiakom tamojšieho gymnázia, ktorí skončili siedmu triedu a v dôsledku vyššie uvedeného výnosu prešli do ôsmej triedy Rímskokatolíckeho biskupského slovenského gymnázia v Levoči, bola daná na výročné vysvedčenie zo siedmej triedy klauzula na odchod s dodatkom, že v zmysle tohto výnosu je potrebné týchto žiakov považovať pri platení školného a školských poplatkov za študujúcich na vlastnom ústave. Diecézny úrad v Spišskej Kapitule písomne potvrdil, že je ochotný prevziať ako udržiavateľ Rímskokatolíckeho biskupského slovenského gymnázia v Levoči agendu vo všetkých veciach likvidovaného gymnázia. ŠA PO, š. p. SAL, f. Štátne gymnázium v Levoči 1750 – 1953 (1968) (ďalej ŠG LE), š. 156, Zápisnica o zrušení ôsmej triedy Štátneho slovenského gymnázia v Levoči, č.j. 271/1944.

¹⁰⁶ ŠA PO, š. p. SAL, Výročná správa Štátneho slovenského reálneho gymnázia v Levoči za školský rok 1944/1945, s. 8-9, 13.

MEMO 2017/2

Podľa výročnej správy z roku 1944/45 boli všetky zbierky vojnovými udalosťami veľmi poškodené. Z herných, telocvičných a kresliarskych zbierok, ktoré boli uschované na povale gymnaziálnej budovy, sa nepodarilo zachrániť skoro nič, čo by sa ešte dalo používať. Od 4. apríla sa už však vyučovalo normálne podľa nového zmeneného učebného plánu, schváleného Poverenictvom SNR pre školstvo a osvetu. 1. júna 1945 odovzdalo Vojenské veliteľstvo miestnych kasární budovu Štátneho gymnázia k dispozícii riaditeľstvu ústavu.¹⁰⁷

Tabuľka č. 8

Vybrané štatistické ukazovatele žiakov Štátneho gymnázia v Levoči v školskom roku 1944/45¹⁰⁸

Počet žiakov	Trieda								
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Spolu
začiatkom šk. roku 1944/45	43	35	35	29	29	25	36	36	268
na konci šk. roku 1944/45	42	29	34	27	24	16	26	22	220
Bydlisko									
v mieste u rodičov	19	10	21	10	8	5	11	8	94
v mieste u zod. dozorcov	22	18	11	16	15	9	11	13	105
dochádzajú	1	1	2	1	1	-	4	1	11
Materinská reč									
slovenská	40	29	34	27	24	16	25	22	217
česká	2	-	-	-	-	-	-	-	2
poľská	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Náboženstvo									
rímskokatolícke	40	28	30	24	23	11	24	21	201
gréckokatolícke	2	-	1	-	1	1	-	1	6
evanj. aug. vyznania	-	1	3	2	-	4	-	-	10
židovské	-	-	-	1	-	-	-	-	1
bez vyznania	-	-	-	-	-	-	1	-	1

10. septembra 1945 sa začalo s riadnym vyučovaním vo vlastnej budove ústavu, ktorá bola počas letných prázdnin opravená po následkoch vojnových udalostí, vymalovaná

¹⁰⁷ ŠA PO, š. p. SAL, Výročná správa Štátneho slovenského reálneho gymnázia v Levoči za školský rok 1944/1945.

¹⁰⁸ ŠA PO, š. p. SAL, Výročná správa Štátneho reálneho gymnázia v Levoči za školský rok 1944/1945, s. 14-16.

a vyčistená. Renovované bolo aj vnútorné zariadenie školy nevyhnutné k riadnemu chodu vyučovania. Gymnázium malo v školskom roku 1945/1946 osem kmeňových tried bez pobočiek. Všetky triedy boli jednotného gymnaziálneho typu. Ako druhý živý jazyk sa v piatej až siedmej triede vyučovala francúzština a v ôsmej triede nemčina. Vyučovanie nepovinného francúzskeho a nemeckého jazyka v nižších triedach sa muselo prerušiť koncom marca 1946 kvôli nedostatku odborníkov, vysoké úväzky členov profesorského zboru a nutné vypomáhanie na levočskej štátnej učiteľskej akadémii.¹⁰⁹

Podľa výnosu Povereníctva školstva a osvetu v Bratislave z februára 1946 boli v tomto školskom roku pre žiakov dvoch najvyšších tried usporiadané prednášky o ľudovýchovnej práci.¹¹⁰ Novým prvkom vo výchovno-vzdelávacom procese bola i tzv. školská samospráva. Šlo o novú celoštudentskú organizáciu, ktorá mala svoju zakladajúcu schôdzku na gymnáziu 6. apríla 1946. V zmysle svojich stanov začala svoju činnosť na poli organizačnom, kultúrnom, sociálnom a športovom. V rámci nej bola zavedená poriadková služba, ktorá dozerala na zachovávanie školského poriadku. Samospráva navrhovala riaditeľstvu ústavu účasť na kultúrnych filmoch. V snahe prispieť ku konsolidácii pomerov zorganizovala samospráva vysádzanie stromov v levočských horách. Okrem toho vyvíjala svoju činnosť i na poli sociálnom. V spolupráci s riaditeľstvom ústavu rozdelila chudobným žiakom odborné lístky na obuv.¹¹¹

Súčasťou týchto školských samospráv, prípadne školských rád, ktoré začali na školách fungovať po roku 1945, sa stali, obvykle vo forme kultúrneho odboru, samovzdelávacie krúžky.¹¹² V prípade levočského gymnázia to bol samovzdelávací krúžok J. Francisciho.

¹⁰⁹ ŠA PO, š. p. SAL, Výročná správa Štátneho reálneho gymnázia v Levoči za školský rok 1945/1946, s. 7-8.

¹¹⁰ Prednášok bolo spolu desať pre každú triedu a boli konané počas vyučovacích hodín v čase od 1. apríla 1946 do konca mája 1946.

¹¹¹ ŠA PO, š. p. SAL, Výročná správa Štátneho reálneho gymnázia v Levoči za školský rok 1945/1946, s. 15.

¹¹² Takáto koncepcia bola použitá napríklad na Štátnom gymnáziu v Spišskej Novej Vsi, kde samovzdelávací krúžok Martina Kukučina pôsobil ako kultúrny odbor Školskej rady. Krúžok aj po začlenení do Školskej rady mal pomerne značnú suverenitu. Mal svojho predsedu, ktorý bol zároveň aj kultúrnym referentom Školskej rady. Činnosť krúžku – referátu ostala nezmenená vzhľadom na

Počas školského roka 1946/47 sa vyučovalo v ôsmych kmeňových triedach s jednou pobočkou pri prvej triede. Začiatkom októbra 1946 nastali ťažkosti vo výučbe kvôli odchodu troch členov profesorského zboru na vojenskú prezenčnú službu, tie s však časom podarilo odstrániť. Škody, ktoré vznikli stratou zbierok učebných pomôcok v priebehu vojny ešte stále nebolo možné nahradiť, čo bolo značným problémom pri názornom vyučovaní. Podobnou prekážkou pri výučbe bol veľký nedostatok učebníc. Niektorí členovia profesorského zboru pre svojich žiakov s finančnou podporou Rodičovského združenia cyklostylom¹¹³ rozmnožovali svoje prednášky, aby zlepšili úroveň vyučovania a tak vyhovelí požiadavkám učebných osnov.¹¹⁴

Od roku 1948/49 boli ku gymnáziu pedagogicky i administratívne pričlenené posledné ročníky Učiteľskej akadémie. Od roku 1949 mala škola názov Gymnázium a Učiteľská akadémia v Levoči, pretože dovtedajší študenti učiteľských akadémií v Levoči a v Spišskej Kapitule sa do nej presťahovali ako triedy „b“.

Záver

Prvá polovica 20. storočia je poznačená udalosťami, ktoré jednoznačne zmenili geopolitickú situáciu v strednej Európe. Za 50 rokov vypukli dve svetové vojny, vytvárali sa a zanikli štáty, presúvali sa štátne hranice a vymenili sa mocenské systémy. Druhá svetová vojna mala výrazný dopad i na výchovnovzdelávací proces

spektrum aktivít. Počas školského roka sa jeho členovia stretli trikrát. Na schôdzkach študenti predniesli celkovo 22 literárnych prác, zahrli štyri hudobné čísla a odzneli i štyri recitácie. Krúžok po organizačnej stránke pripravil i podujatie – mikulášsky večierok. HREHOR, Henrich. Sonda do záujmovej činnosti na stredných školách v rokoch 1918 – 1948 na príklade východného Slovenska. In: *Stredoškolské vzdelávanie na východnom Slovensku v prvej polovici 20. storočia (vybrané aspekty)*. Košice: Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, 2015. ISBN 9788089524211.

¹¹³ Cyklostyl (alebo mimeograf) bol prístroj na rozmnožovanie písomností rozšírený v čase, keď moderné kopírovacie stroje alebo osobné počítače neboli dostupné. Prístroj sa skladal z plechového bubna, na ktorom bola napätá špeciálna blana. Princíp tlače spočíval v prepúšťaní farby blany. Blana pozostávala z troch listov. Prvý list bola vlastná blana a tá jediná mala význam pre „tlač“ – bola na jednej strane opatrená vrstvou fialovej farby. Spodný list bol tvrdý papier a uprostred relatívne nekvalitný (na jedno použitie) kopírovací papier. Na blanu sa písalo písacím strojom bez farbiacej pásky. Písmená prerážali nepriepustnú vrstvu. Typy písacieho stroja údermi vtlačili farbu na kriedový papier zospodu. Po ukončení písania sa kriedový papier s vytlačenou farbou vložil na valec stroja.

¹¹⁴ ŠA PO, š. p. SAL, XXIX. *výročná správa Štátneho reálneho gymnázia v Levoči za školský rok 1946/1947*, s. 7-8.

a školy na Slovensku. Viaceré školské objekty boli zničené, v priestoroch škôl boli zriadené improvizované vojenské nemocnice, umiestnení evakuanti, učebne slúžili na ubytovanie vojakov a i. Po prechode frontu bolo prvoradou úlohou rezortu školstva zabezpečiť odstránenie materiálnych škôd. Obstarat' v povojnovej dobe stavebný materiál, sklo, kurivo, školské stoly a lavice bolo veľmi zložitú. Vzdelávacie inštitúcie na východnom Slovensku boli v obzvlášť ťažkej situácii. Problémy v školstve sa však netýkali len obnovy a výstavby budov, ale aj v personálnych otázkach, konkrétne nedostatku kvalifikovaných učiteľov. Vzdelanostná úroveň obyvateľstva závisela nielen od školskej sústavy, ale predovšetkým od kvalifikácie učiteľov, ktorí zabezpečovali vyučovací proces. Preto po oslobodení bola štátna správa v záujme fungovania škôl nútená využívať aj služby nekvalifikovaných učiteľov. Aj napriek tomu, že všetky tri východoslovenské mestá Košice, Prešov a Levoča, sužovali po vojne podobné problémy, v nich môžeme po druhej svetovej vojne zaznamenať výrazný rozvoj školstva, vedy a kultúry.

Zoznam prameňov a literatúry:

Archívy:

Štátny archív v Košiciach

- fond: Stredné školy (gymnaziá) v Košiciach 1881 – 1953. Inventár. Doplňok. Košice, 1998. I. štátne gymnázium, II. štátne gymnázium.

Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči

- fond: Štátne gymnázium v Levoči 1750 – 1953 (1968)

Výročné správy:

I. štátne gymnázium v Košiciach

XX. (I.) výročná správa I. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1944/45.
Košice, 1945.

XXI. (II.) výročná správa I. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1945/46.
Košice, 1946.

XXII. (III.) výročná správa I. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1946/47. Košice, 1947.

XXIII. (IV.) výročná správa I. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1947/48. Košice, 1948.

XXIV. (V.) výročná správa I. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1948/49. Košice, 1949.

XXV. (VI.) výročná správa I. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1949/50. Košice, 1950.

II. štátne gymnázium v Košiciach

I. výročná správa II. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1944/45. Košice, 1945.

II. výročná správa II. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1945/46. Košice, 1946.

V. výročná správa II. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1948/49. Košice, 1949.

VI. výročná správa II. štátneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1949/50. Košice, 1950.

Štátne dievčenské gymnázium v Košiciach

Prvá (LIII.) výročná správa Štátneho dievčenského gymnázia v Košiciach za školský rok 1945/46,

LVI. Výročná správa Dievčenského gymnázia v Košiciach za školský rok 1948/49. Košice, 1949.

I. štátne gymnázium v Prešove

V. (dvadsiata štvrtá) Výročná správa Štátneho slovenského gymnázia v Prešove za školský rok 1942/43. Prešov, 1943.

I. (dvadsiata šiesta) výročná správa I. štátneho gymnázia v Prešove za školský rok 1944/45. Prešov, 1945.

Výročná správa I. štátneho gymnázia v Prešove za školský rok 1945/46. Prešov, 1946.

Výročná správa I. štátneho gymnázia v Prešove za školský rok 1946/47. Prešov, 1947.

Výročná správa I. gymnázia v Prešove za školský rok 1948/49. Prešov, 1949.

II. štátne gymnázium v Prešove

II. štátne gymnázium v Prešove. *Výročná správa za školský rok 1944/45.*

Štátne slovenské reálne gymnázium v Levoči

Výročná správa Rímskokatolíckeho biskupského slovenského gymnázia v Levoči za školský rok 1940/1941

Výročná správa Štátneho slovenského reálneho gymnázia v Levoči za školský rok 1944/1945

Výročná správa Štátneho reálneho gymnázia v Levoči za školský rok 1945/1946,

XXIX. výročná správa Štátneho reálneho gymnázia v Levoči za školský rok 1946/1947,

Literatúra:

CIGÁNEK, Radim. *Politický zápas o jednotnou štátnu školu 1945 – 1949.* Praha : Karolinum, 2009.

FICERI, Ondrej. *Obraz Košíc v slovenskej historiografii v rokoch 1938 – 1945.* In *Historica Carpatica*, 45/2014, s. 73-88.

FICERI, Ondrej. *Obraz Košíc v slovenskej historiografii v rokoch 1945 – 1948.* In *Historica Carpatica*, 46/2015, s. 81-94.

GABZDILOVÁ, Soňa. *Vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1938 – 1953.* Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2016.

GEŠKOVÁ, Želmíra – KRIŠKOVÁ, Ľubica. *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*. Martin : Matica slovenská, 1998.

HREHOR, Henrich. Šafárikovo československé štátne reálne gymnázium v Prešove v rokoch 1919 – 1939. In *Človek a spoločnosť. Internetový časopis pre pôvodné teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied*. 2013, roč. 16, č. 3, s. 38-51. Dostupné na internete: <http://www.clovekaspolocnost.sk/sk/rocnik-16-rok-2013/3/studie-a-clanky/safarikovoceskoslovenske-statne-realne-gymnazium-v-presove-v-rokoch-1919-1939/>

HREHOR, Henrich. Sonda do záujmovej činnosti na stredných školách v rokoch 1918 – 1948 na príklade východného Slovenska. In ĎURKOVSKÁ, Mária a kol. *Stredoškolské vzdelávanie na východnom Slovensku v prvej polovici 20. storočia (vybrané aspekty)*. Košice : Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, 2015. ISBN 9788089524211.

CHALUPECKÝ, Ivan. *Dejiny Levoče 2*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1975.

LUKÁČ, Eduard. *Stredné školy v Prešove do roku 1945*. Prešov : Privatpress, 2002.

Memoriae 1992 - Gymnázium Košice, Šrobárova 46. Storočnica školy. Košice, 1992.

POTEMRA, Michal. *Kultúrny život v Košiciach v rokoch 1938 – 1945*. Košice : ŠVK, 1985.

Školstvo na Slovensku. Školy, žiaci, učitelia v šk. r. 1918/19 – 1947/48. Bratislava : Slovenský plánovací úrad, 1949,

Zákon o základní úpravě jednotného školství. In: *Sbirka zákonů a nařízení republiky Československé*. Vydaná 10. 5. 1948, ročník 1948, částka 38. [cit. 2014-08-13]. Dostupné na internete: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1948/038-1948.pdf>

O autorce

*Mgr. et Mgr. Mária Ďurkovská, PhD. (*1981)* absolventka Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity, odbor dejepis, občianska výchova a nemecký jazyk a literatúra. V roku 2009 úspešne obhájila dizertačnú prácu na Spoločenskovednom ústave SAV v Košiciach v odbore slovenské dejiny. Zaoberá sa problematikou národnostných menšín (nemecká menšina na Slovensku v rokoch 1918 – 1938, výskum je orientovaný hlavne na oblasť Spiša) a otázkami školstva a vzdelávania predovšetkým na východnom Slovensku. Je autorkou a spoluautorkou viacerých knižných publikácií týkajúcich sa problematiky školstva na východnom Slovensku. Riešiteľka viacerých domácich i zahraničných projektov. Súčasne je od roku 2006 výkonnou redaktorkou internetového časopisu Človek a spoločnosť, ktorý vydáva Spoločenskovedný ústav CSPV SAV.

Email: durkovska@saske.sk

Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA č. 2/0124/16 Školstvo na Slovensku v rokoch 1. Slovenskej republiky a v období stalinizmu (1948 – 1953). Protiklady a podobnosti

Zločin udavačství a MLS Litoměřice 1945 – 1948/ The Crime of Denunciation and Extraordinary People's Court Litoměřice 1945–1948

Zuzana Hruběšová

Abstrakt

Práce se zabývá problematikou zločinu udavačství v českých zemích v období nacistické okupace a trestáním tohoto zločinu po skončení druhé světové války, konkrétně zkoumá případy projednávané u Mimořádného lidového soudu v Litoměřicích mezi léty 1945–1948. Udavačství patřilo mezi nejzávažnější zločiny kolaborace a jeden z nejčastěji projednávaných přečinů. Text práce představuje výsledky bádání na základě analýzy soudních složek a podává statistické vyhodnocení trestání udavačských činů před MLS Litoměřice a informace o osobách zde souzených podle § 11 tzv. velkého retribučního dekretu. Výzkum zohledňuje sociální, národnostní a genderovou strukturu obžalovaných.

Abstract

The study focuses on the crime of denunciation in the Czech lands during the Nazi occupation and punishment of this crime after the Second World War. It focuses on cases examined by the Extraordinary People's Court in Litoměřice between the years 1945-1948. Denunciation was one of the most serious crimes of collaboration and it was frequently discussed by Extraordinary People's Courts in the Czech lands. The text of the study presents the results of research based on an analysis of judicial files and provides statistical data of the punishment of crime of denunciation before this court. The Research focuses on the social, ethnic and gender structure of the defendants.

Klíčová slova: retribuce, kolaborace, udavačství, konfidenti, mimořádné lidové soudy, Litoměřice

Key words: retribution, collaboration, denunciation, informer, extraordinary people's courts, Litoměřice

Úvod

Diskuze o nutnosti potrestání válečných zločinců a zločinů kolaborace se naplno rozhořela na počátku 40. let.¹¹⁵ Výsledek, v podobě ustanovení Mezinárodního tribunálu v Norimberku,¹¹⁶ před kterým se ze svých činů měli zpovídat nejvýznamnější představitelé (a organizace) nacistického režimu, a retribučních institucí v jednotlivých státech, měl přispět k procesu vyrovnání se s dobou německého nacionálního socialismu. Stejně jako celou Evropu i Československo zasáhla vlna tzv. divoké retribuice, kterou doprovázela míra zvýšeného násilí.¹¹⁷ V rámci justičního sektoru (tzv. legální retribuice) byly na základě dekretů prezidenta republiky ustanoveny v českých zemích tři instituce.¹¹⁸ V celkovém hodnocení

¹¹⁵ Spojenecké evropské státy se během války radily v otázce potrestání válečných zločinců, již v roce 1942 podepsaly tzv. svatojakubskou deklaraci, ta určovala jeden z hlavních úkolů těchto států po válce, a to potrestání válečných zločinců. Následovala moskevská deklarace z roku 1943, podepsaná zástupci SSSR, VB a USA, která deklarovala rozhodnutí trestat viníky války, jejich zločiny a vydávání zločinců do států, ve kterých zločin spáchali. Dalším dokumentem byla londýnská dohoda z 8. srpna 1945 mezi VB, USA, Francií a SSSR o stíhání a potrestání hlavních válečných zločinců evropské osy. JIŘÍK, Václav. *Nedaleko od Norimberku: z dějin Mimořádného lidového soudu v Chebu v letech 1946 až 1948*. Cheb: Svět křídel, 2000, s. 4–5. FROMMER, Benjamin. *Národní očista: retribuice v poválečném Československu*. Praha: Academia, 2010, s. 314–315. BORÁK, Mečislav. *Spravedlnost podle dekretu: retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*. Šenov u Ostravy: Tilia, 1998, s. 95–96.

¹¹⁶ K tématu více např.: WEINKE, Annette. *Die Nürnberger Prozesse*. München: C. H. Beck, 2006. ANDOOR, George. *Das Nürnberger Tribunal vor 70 Jahren Teil 1, Faïres Verfahren oder Siegerjustiz?* In: ZJS 4/2015, s. 356–369. [Online]

Dostupné z URL: <http://www.zjs-online.com/dat/artikel/2015_4_922.pdf> [Cit. 2017-04-20].

¹¹⁷ STANĚK, Tomáš. *Poválečné "excesy" v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005.

¹¹⁸ Mimořádné lidové soudy, Národní soud a Trestní nalézací komise. Více o případech projednávaných před NS: JANEČKOVÁ, Eva. *Novináři „aktivistické sedmičky“ před Národním soudem*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2016. TOMÁŠEK, Dušan, KVAČEK, Robert. *Obžalována je vláda*. Praha: Themis, 1999. O TNK více: KMOCH, Pavel. *Provinění proti národní cti: "malá retribuice" v českých zemích a Trestní nalézací komise v Benešově u Prahy*. Praha: Academia, 2015. MLS byly zřizovány na základě dekretu č. 16/1945 Sb.: Dekret prezidenta republiky o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech. O retribučních dekretech vice KUKLÍK, Jan. *Mýty a realita tzv. „Benešových dekretů“: dekrety prezidenta republiky 1940–1945*. Praha: Linde, 2002, s. 353–393. Na Slovensku vznikaly vlastní instituce i zákonné normy, retribuice zde měla výrazně mírnější průběh. KLUBERT, Tomáš. Vznik a specifika ľudového (retribučního) súdництва na Slovensku. In: PEJČOCH, Ivo, PLACHÝ, Jiří. *Okupace, kolaborace, retribuice*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky – Prezentační a informační centrum MO, 2010, s. 233–237.

retribučního procesu, lze konstatovat, že v českých zemích patřil v Evropě v řadě ohledů k těm nejtvrdějším.¹¹⁹

Výraznou oblastí poválečné retribuice se staly diskuze o kolaboraci a udavačství, které jsou nedílnou součástí totalitních režimů. Dosavadní výzkumy jasně prokázaly, že počet udavačů z ideologických důvodů je výrazně nižší než počet těch, které k udání motivovala osobní situace či negativní lidské vlastnosti jako závist či žárlivost. Udavačství patřilo bezesporu mezi instrumenty, jež pomáhaly okupační režim stabilizovat a udržovat. Předložená studie se zabývá problematikou poválečného posuzování zločinu udavačství před mimořádnými lidovými soudy, konkrétně analyzuje případy projednané před Mimořádným lidovým soudem v Litoměřicích v letech 1945–1948.¹²⁰ Ten díky skutečnosti, že do jeho jurisdikce spadalo trestání zločinů spáchaných v ghettu a v Malé pevnosti Terezín, patřil mezi nejvýznamnější instituce tohoto typu.¹²¹

Hlavní těžiště výzkumu spočívalo v analýze trestních spisů fondu Mimořádného lidového soudu v Litoměřicích, konkrétně se jednalo o 493 trestních složek.¹²² Takto získané poznatky byly komparovány s informacemi získanými z odborné literatury či jiných typů pramenů.

Udavačství

Udavačství, jinými slovy donašečství či denunce, provází totalitní režimy, slouží k jejich upevnování, zastrahování a udržování osob v nejistotě. Díky udavačům se mohl státní aparát dozvědět, co se děje v domácnostech, na pracovištích i ve veřejných budovách. Důvody jedinců k udavačství jsou různé, od vyřizování osobních sporů,

¹¹⁹ FROMMER, Benjamin. *Národní očista: retribuice v poválečném Československu*, s. 134.

¹²⁰ O činnosti MLS Litoměřice např. KOČOVÁ, Kateřina. *Činnost mimořádných lidových soudů – MLS Česká Lípa, Liberec a Litoměřice*. Hradec Králové, 2006. Disertační práce. Univerzita Hradec Králové.

¹²¹ Více zde: LOZOVIUKOVÁ, Kateřina. Ghetto Terezín a Mimořádný lidový soud v Litoměřicích v letech 1945–1948. In: HAMÁČKOVÁ, Vlastimila, HANKOVÁ, Monika, LHOTOVÁ, Markéta, eds. *Židé v Čechách: sborník příspěvků ze semináře konaného 24. a 25. října 2006 v Liberci*. Praha: Židovské muzeum v Praze ve spolupráci se Severočeským muzeem v Liberci, 2007, s. 71–95. LOZOVIUKOVÁ, Kateřina. Malá pevnost Terezín a MLS Litoměřice v roce 1948. In: *Svět historie – historikův svět: sborník profesoru Robertu Kvačkoví*. Liberec: Technická univerzita, 2007, s. 514–540.

¹²² Státní oblastní archiv Litoměřice. Mimořádný lidový soud Litoměřice 1945–1948. NAD 729.

ideologických důvodů, touze po finanční odměně¹²³ po snahu ochránit sebe a své blízké.

Zločin udavačství trestal po skončení druhé světové války §11 tzv. velkého retribučního dekretu. Tento poměrně krátký paragraf trestal udavače smrtí, pokud svým udáním zavinil něčí smrt, doživotním vězením, pokud udal větší počet osob či pokud způsobil těžkou újmu na zdraví. Pokud denunciant zavinil ztrátu něčí svobody, mohl být potrestán odnětím svobody od 5 do 20 let. Trest mohl být snížen pod dolní hranici zákona¹²⁴ za použití polehčujících okolností, ustavených v paragrafu 16/2.¹²⁵

Paragraf 11 nerozlišoval mezi udavači a konfidenty. Slovo konfident pochází z latinského confidio, což znamená: důvěřuji, spoléhám, proto se pro označení konfidentů používá české důvěrníci. Můžeme se setkat i s označením řemeslní udavači, jelikož se jednalo o osoby udávající opakovaně, mnohdy pobírající plat.¹²⁶ Největší skupinou konfidentů byly osoby, které se k této činnosti nepřipojily dobrovolně, osoby již trestané či stíhané, kterým gestapo nabízelo spolupráci výměnou za osobní svobodu.¹²⁷ Mezi konfidenty se vyskytli i lidé, kteří s gestapem spolupracovali dobrovolně, většinou ze zjištěných důvodů, ti si často kolem sebe budovali síť informátorů. Konfidenti gestapa bývali označováni jako V-personen, V-mann či Vertrauensmann, gestapo je platilo z tajných fondů zhruba 1 000 až 4 000 korun měsíčně podle jejich schopností. Plat mohli dostávat i v potravinových lístcích, lihovinách a cigaretách.¹²⁸

Paragraf 11 byl kritizován pro své nedostatky, například kutnohorský starosta si stěžoval, že trestá všechna udání, i ta bez jasných následků, v řadě kauz byly trestány i pokusy o udání. Tehdejší ministr spravedlnosti Prokop Drtina poukazoval na problém vynuceného udání, tedy když domnělý udavač vyzradil během výslechu či

¹²³ Po atentátu na R. Heydricha byla vypsána odměna jednoho milionu marek pro toho, kdo dodá informace o atentátnících. Následovaly stovky udání. FROMMER, Benjamin. *Národní očista: retribuce v poválečném Československu*, s. 188.

¹²⁴ Odnětí svobody v délce 5 let.

¹²⁵ Mezi polehčující okolnosti patřila snaha o nápravu či zmenšení napáchaného zla, zásluha o osvobození či prospění národu. Tohoto paragrafu soudy často využívaly bez řádného odůvodnění.

¹²⁶ TOMÁŠEK, Dušan. *Konfidenti*. Praha: Orbis, 1991, s. 207.

¹²⁷ FROMMER, Benjamin. *Národní očista: retribuce v poválečném Československu*, s. 211.

¹²⁸ SLÁDEK, Oldřich. *Zločinná role gestapa: Nacistická bezpečnostní policie v českých zemích 1938–1945*. Praha: Naše vojsko, 1986, s. 125–126.

následkem mučení inkriminující informace na nějakou osobu, v takovýchto případech byl obviněný většinou zproštěn.¹²⁹ Například Slovák Alfréda Sládka¹³⁰ pro nezjištěné důvody zatkl gestapo. Během výslechu udal informace, které vedly k zatčení Wilibalda Kroiseho, soud jej v roce 1947 osvobodil s odůvodněním, že nešlo o úmyslné udání.

Charakteristika případů udavačství projednávaných u MLS Litoměřice

Mimořádný lidový soud v Litoměřicích fungoval mezi lety 1945–1948 v budově krajského soudu v Litoměřicích. V rámci tzv. prvního retribučního období fungoval od října 1945 do května 1947, v tzv. druhém retribučním období pak od dubna do prosince 1948. Do jeho jurisdikce spadaly případy z oblasti bývalého Protektorátu Čechy a Morava i Říšské župy Sudety. Soud během svého působení projednával případy 2 046 osob obviněných z různých přečinů podle tzv. velkého retribučního dekretu.¹³¹ Ze zločinu udavačství bylo u Mimořádného lidového soudu v Litoměřicích obviněno 547 osob, průměrně tedy každý čtvrtý.¹³²

V porovnání s jinými mimořádnými lidovými soudy je to poměrně vysoký výsledek. Například u libereckého MLS to byl průměrně každý šestnáctý,¹³³ udavačství patřilo i zde k nejčastějším proviněním, hned po členství v NSDAP.¹³⁴ Nejvíce osob obviněných z udavačství v poměru ke všem souzeným osobám bylo u MLS v Uherském Hradišti, průměrně každý druhý.¹³⁵ Další informace podává následující tabulka.

¹²⁹ FROMMER, Benjamin. *Národní očista: retribuice v poválečném Československu*, s. 203.

¹³⁰ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 138, Lsp 514/47.

¹³¹ Z toho bylo 1 802 mužů a 244 žen. KOČOVÁ, Kateřina. *Činnost mimořádných lidových soudů – MLS Česká Lípa, Liberec a Litoměřice*, s. 102.

¹³² 402 mužů a 145 žen. Odsouzeno 306 osob. Udavačství zde bylo druhým nejaplikovanějším proviněním, nejčastějším byla funkce v NSDAP. Za činnovnictví v NSDAP odsoudil MLS Litoměřice 491 osob. KOČOVÁ, Kateřina. *Činnost mimořádných lidových soudů – MLS Česká Lípa, Liberec a Litoměřice*, s. 163.

¹³³ KOČOVÁ, Kateřina. *Činnost mimořádných lidových soudů – MLS Česká Lípa, Liberec a Litoměřice*, s. 105.

¹³⁴ KOČOVÁ, Kateřina. *Činnost mimořádných lidových soudů – MLS Česká Lípa, Liberec a Litoměřice*, s. 103.

¹³⁵ MÜLLER, Jan. *Mimořádný lidový soud v Uherském Hradišti 1945–1948*. Hradec Králové. 2015. Diplomová práce. Univerzita Hradec Králové, s. 27 a s. 36.

MEMO 2017/2

MLS	celkový počet souzených	z udavačství obviněno ... osob	z udavačství obviněn průměrně každý
Liberec	2 109	135	16.
Česká Lípa	1 000	95	11.
Opava	2 259	297	8.
Znojmo	878	147	6.
Chrudim	1 241	269	5.
Litoměřice	2 046	547	4.
Jihlava	856	238	4.
Most	1 678	415	4.
Jičín	1 518	370	4.
Hradec Králové	1 262	394	3.
Ostrava	1 792	605	3.
Brno	2 435	834	3.
Uherské Hradiště	1 298	637	2.

Tab. 1: Přehled počtu souzených udavačů u vybraných MLS¹³⁶

¹³⁶ Vycházím z aktuálního stavu výzkumu, kdy ještě nejsou dostupné informace o udavačích u všech MLS. KOČOVÁ, Kateřina. *Činnost mimořádných lidových soudů – MLS Česká Lípa, Liberec a Litoměřice*, s. 61–64. BORÁK, Mečislav. *Spravedlnost podle dekretu: retribuční soudnictví v ČSR a*

Souhrnné údaje o obviněných

Soud nakonec projednával případy celkem 532 osob¹³⁷ obviněných z udavačství, z toho bylo 389 mužů a 143 žen. Můžeme říci, že více než polovinu z celkového počtu souzených žen obvinil MLS Litoměřice z udavačství. U mužů je to výrazně méně, obviněn byl průměrně každý pátý. Podle §11 tzv. velkého retribučního dekretu potrestal nakonec MLS Litoměřice 306 osob, z toho 223 mužů a 83 žen. Soud zprostil obvinění celkem 226 osob, z toho 166 mužů a 60 žen. U mužů i žen převažují odsuzující rozsudky nad těmi zprošťujícími.

Udavačství bývá tradičně chápáno jako ženský zločin, tento názor potvrzuje i Mečislav Borák, který udává, že u MLS v Ostravě byly ženy z udavačství obviněny třikrát častěji než muži.¹³⁸ Václav Jiřík s tímto tvrzením souhlasí, když uvádí: „*Je zřejmé, že udavačství bylo do jisté míry doménou něžného pohlaví.*“¹³⁹ V říjnu roku 1945 český novinář Jiří Hrbas pro deník Rudé právo definoval průměrného udavače, přesněji řečeno udavačku. Měla to být žena středního věku, učitelka. Za příklad vybral učitelku Olgu Trpiškovou, která gestapu udala na tři desítky svých kolegů. Často vyprovokovávala protiněmecké konverzace s úmyslem nachytat své kolegy při protiněmeckém výroku. Hrbas Trpiškovou popisoval: „*Nebyla nijak zvlášť hezká, jako neznámé profesorce jí hrozilo ‚nasazení‘, měla zřejmě silný komplex méněcennosti, její erotický život nebyl vyrovnaný. Byla silně romantická...*“ Trpišková

Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948), s. 131, s. 149 a s. 279. NOHEL, Tomáš. *Mimořádný lidový soud ve Znojmě v letech 1945–1948*. Brno. 2009. Bakalářská práce. Masarykova univerzita v Brně, s. 18. ZBOŘILOVÁ, Kristýna. *Mimořádný lidový soud v Chrudimi v letech 1945–1948*. Hradec Králové. 2015. Bakalářská práce. Univerzita Hradec Králové, s. 39. HRACHOVÁ, Ivana. *Mimořádný lidový soud v Mostě v letech 1945–1947*. Liberec. 2006. Diplomová práce. Technická univerzita v Liberci, s. 29 a s. 38. CIHLÁŘOVÁ, Jana. *Mimořádný lidový soud v Jihlavě v letech 1945–1947*. Liberec. 2008. Diplomová práce. Technická univerzita v Liberci, s. 38 a s. 48. JARKOVSKÁ, Lucie. *Odplata, či spravedlnost?: mimořádné lidové soudy 1945–1948 na Královéhradecku*. Praha: Prostor, 2008, s. 93–123. PIONTKOVÁ, Kristýna. *Praxe Mimořádného lidového soudu v Brně*. Brno. 2013. Diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně, s. 59.

¹³⁷ Celkem 15 osob obviněných z udavačství nebylo souzeno. Deset z nich zemřelo před samotným souzením, tři osoby byly vysídleny do Německa a ve dvou případech bylo trestní stíhání zastaveno.

¹³⁸ BORÁK, Mečislav. *Spravedlnost podle dekretu: retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*, s. 224.

¹³⁹ JIŘÍK, Václav. *Nedaleko od Norimberku: z dějin Mimořádného lidového soudu v Chebu v letech 1946 až 1948*, s. 376.

byla nakonec pražským MLS odsouzena k doživotnímu vězení.¹⁴⁰ Podle prostudovaných archivních materiálů bylo zjištěno, že u MLS Litoměřice tvrzení o tom, že průměrným udavačem byla žena – učitelka ve středních letech, neplatí. Z analýzy vyplývá, že se jedná o muže, zámečníka, ve věku kolem čtyřiceti let, německé národnosti, pocházejícího z okresu Ústí nad Labem, který udal několik osob gestapu. Takovým byl například Ferdinand Lösel¹⁴¹ z Trmic. Narodil se 26. června 1900. V prosinci 1946 mu soud uložil trest osmnáctiletého odnětí svobody za to, že udal několik československých občanů gestapu, za členství v SA a za účast na manifestaci SdP v Ústí nad Labem.

Průměrný věk litoměřických udavačů byl 42 let, u žen 40 a u mužů 43 let.¹⁴² Nejstarší odsouzený udavač byl Němec August Schwerda,¹⁴³ který se narodil 16. července 1873 v Sebusíně. Se svou ženou Aloisií měl v roce 1943 udat souseda Josefa Literu pro protiněmecké výroky, za což byl Litera tři měsíce vězněn. Josef Litera před Schwerdovou česky kritizoval Říši a Adolfa Hitlera.¹⁴⁴ August byl nakonec odsouzen podle §11 tzv. velkého retribučního dekretu k těžkému žaláři na 10 let, polovinu trestu si měl odpykat v nuceném pracovním oddíle, jeho žena Aloisie byla odsouzena podle stejného paragrafu na 6 měsíců vězení. Aloisie se hned po odsouzení, 19. března 1946, dostala na svobodu, neboť se do jejího trestu započítávala také vyšetřovací vazba. August zemřel 23. června 1946 ve vězení v Plzni.

Nejstarší odsouzená žena, Němka Magdalena Havlová,¹⁴⁵ se narodila 3. května 1875 a trvale bydlela v Chotěšově. Soud ji potrestal za udání Václava Mareše a učitele Václava Svatáka pro poslech zahraničního rozhlasu, tuto informaci měla podat konfidentovi gestapa Hermannu Schoramovi. Dne 11. srpna 1948 ji soud,

¹⁴⁰ JIŘÍK, Václav. *Nedaleko od Norimberku: z dějin Mimořádného lidového soudu v Chebu v letech 1946 až 1948*, s. 213–214.

¹⁴¹ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 94, Lsp 1642/46.

¹⁴² Čtrnácti osobám bylo v době odsouzení přes 60 let. Devatenáct udavačů bylo ve věku kolem dvaceti a méně let, nejmladšímu udavači bylo v době, kdy učinil udání 18 let. Nejvíce udavačů učinilo udání ve věku kolem 40 let, celkem 120, z toho 100 mužů a 20 žen.

¹⁴³ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 21, Lsp 157/46.

¹⁴⁴ „Hitler začal válku a nyní nechá rozstřílet všechna německá města!“ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, Lsp 157/46, Výslech Augusta Schwerdy z 18. 10. 1945.

¹⁴⁵ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 145, Lsp 70/48.

za použití polehčujících okolností, odsoudil k 18 měsícům vězení, propuštěna byla 13. října 1948 a předána k vysídlení.

Nejmladší odsouzený udavač se jmenoval Jiří Lipinský.¹⁴⁶ Narodil se 19. února 1923, pracoval jako technický úředník v Roudnici nad Labem. Odsouzen byl 15. července 1946 k 15 letům vězení. Lipinský docházel jako student průmyslové školy v Roudnici nad Labem k ing. Razjancevovi, ten ho měl doučovat předměty, které mu ve škole nešly. Razjancev působil jako konfident gestapa, Lipinský mu podával zprávy o nepřátelském smýšlení svých spolužáků. Razjancev nebyl za konfidentství nikdy souzen, na konci války utekl s celou rodinou ze země.¹⁴⁷

Nejmladší odsouzená udavačka byla Němka Gertruda Srbová,¹⁴⁸ narozená 27. dubna 1922. Ta měla společně s Annou Michlerovou udat Aloisii Blechovou, která radila Srbové, aby její muž „*přeběhl k Rusům a tím si jako voják zachránil život a zdraví.*“¹⁴⁹ Tento výrok Blechové udaly nejprve u starosty obce Běhánky, později na četnické stanici v Dubí. Zavinily tak zatčení Blechové gestapem a její uvěznění. Srbovou i Michlerovou odsoudil MLS dne 19. června 1946 k 10 měsícům vězení.

Z celkového počtu 532 osob obviněných u MLS Litoměřice z udavačství bylo 336 národnosti německé, 185 osob české národnosti,¹⁵⁰ 11 osob jiných národností. Při bližším prostudování tabulky můžeme vidět, že u osob české národnosti, mužů i žen, převažují rozsudky zprošťující, u osob německé národnosti naopak rozsudky odsuzující.¹⁵¹ U osob ostatních národností převažují rozsudky zprošťující.

¹⁴⁶ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 38, Lsp 604/46.

¹⁴⁷ KOČOVÁ, Kateřina. *Činnost mimořádných lidových soudů – MLS Česká Lípa, Liberec a Litoměřice*, s. 110.

¹⁴⁸ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 38, Lsp 621/46.

¹⁴⁹ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 38, Lsp 621/46.

¹⁵⁰ Problém určení české nebo německé národnosti se často vyskytuje i v soudních spisech. V Československu byla do roku 1939 národnost volbou, někteří lidé mluvili dvěma jazyky, žili ve smíšených manželstvích, mnozí si nebyli svou národností jisti. Objevovalo se také mnoho osob označovaných jako renegáti, tyto osoby měnily svou národnost podle aktuální situace, což pro ně byla nutnost pro přežití. Z etnologického hlediska označujeme tyto osoby jako etnicky indiferentní. Viz LOZOVIUK, Petr. K problematice "etnické indiference". (Příklady z českého jazykového prostředí). *Český lid. Národopisný časopis*, č. 3, 1997, s. 201–212.

¹⁵¹ Na základě tohoto zjištění se můžeme domnívat, že soudci při rozhodování o trestu přihlíželi k národnosti provinilce.

MEMO 2017/2

národnost	muži			ženy		
	odsouzeno	zproštěno	celkem	odsouzeno	zproštěno	celkem
česká	63	75	138	21	26	47
německá	159	85	244	51	41	92
francouzská	0	1	1	0	0	0
italská	1	0	1	0	0	0
rusínská	0	1	1	0	1	1
ukrajinská	1	0	1	0	0	0
slovenská	0	3	3	0	3	3

Tab. 2: Počet souzených udavačů podle národnosti¹⁵²

Pod působnost Mimořádného lidového soudu v Litoměřicích spadalo 12 soudních okresů, část oblastí patřila během okupace do Říšské župy Sudety a část do Protektorátu Čechy a Morava. Podle počtů souzených udavačů z jednotlivých okresů bylo nejvíce v soudním okrese Ústí nad Labem, celkem 119.¹⁵³ Více udavačů pocházelo z oblasti bývalé říšské župy, celkem 398,¹⁵⁴ z oblasti bývalého protektorátu

¹⁵² SOA Litoměřice, fond MLS Litoměřice.

¹⁵³ V soudním okrese Litoměřice mělo svou adresu 97 souzených udavačů. Ze soudního okresu Roudnice nad Labem bylo souzeno celkem 75 domnělých udavačů. Padesát osm souzených udavačů bydlelo v soudním okrese Teplice. V soudním okrese Děčín žilo 41 souzených udavačů. Z lovosického soudního okresu pocházelo celkem 40 udavačů. Dvacet jedna udavačů trvale bydlelo v libochovickém soudním okrese. V Chabařovickém soudním okrese mělo svou adresu sedmáct udavačů. V soudním okrese Dubí žilo celkem devět souzených udavačů. V soudním okrese Úštěk bydleli čtyři souzení udavači. Shodně po dvou udavačích měly soudní okresy Benešov nad Ploučnicí a Štětí.

¹⁵⁴ V podstatě soudní okresy Teplice, Děčín, Ústí nad Labem, Chabařovice, Benešov nad Ploučnicí, Litoměřice, Lovosice, Úštěk, Dubí a Štětí.

pocházelo 111 udavačů.¹⁵⁵ Ostatní souzení udavači, 39 osob, měli svou adresu v jiném soudním okrese či zemi.

Udavačství se nevyhnulo žádné skupině obyvatelstva, od chudých po bohaté, od žen v domácnosti, přes penzisty, dělníky, po inteligenci. Nejvíce udavačů bylo mezi dělníky, což je pochopitelné, jelikož tyto profese jsou ve společnosti nejvíce početně zastoupeny. Mimořádný lidový soud v Litoměřicích projednával celkem 292 případů dělníků-udavačů, nejpočetněji byli zastoupeni zámečníci, celkem 29 a horníci, celkem 16. Mezi udavačkami nalezneme 90 žen v domácnosti. Rolníků-udavačů soudil MLS Litoměřice celkem 66. Čtyřicet jedna udavačů bylo mezi úředníky. Mezi podnikateli se objevilo celkem 28 udavačů. Z řad inteligence soudil MLS Litoměřice celkem třináct udavačů, z toho šest se živilo jako učitelé. Osm udavačů bylo již v penzi. Struktura udavačů, co se týče jejich povolání, není výjimečná, kopíruje běžnou sociální skladbu obyvatelstva.

Udělené tresty a jejich struktura

MLS Litoměřice projednával případy udavačství po celou dobu svého působení. V roce 1945 udělil soud dvěma udavačům trest smrti a dvěma trest odnětí svobody na 15 let. K doživotnímu trestu odsoudil jednu ženu. Celkem v daném roce soud poslal do vězení pět udavačů a dva viny zprostil.

Během druhého roku fungování MLS Litoměřice udavačům nejčastěji ukládal trest odnětí svobody v délce 5 let, což byl také nejnižší možný trest podle zákona. Takto soud v daném roce potrestal celkem 48 udavačů. Druhým nejčastějším trestem bylo odnětí svobody na 10 let. V roce 1946 soud projednával případy celkem 355 udavačů, z toho 137 zprostil obvinění, 6 odsoudil k trestu smrti a zbytek, celkem 212 osob, odsoudil k trestu odnětí svobody. Průměrný trest vycházející na jednoho odsouzeného udavače je šest let a devět měsíců.

V roce 1947 přesáhl počet zproštěných udavačů, celkem 74, počet udavačů odsouzených, celkem 62. Pouze jedna osoba byla odsouzena k trestu smrti za udavačství a žádný udavač toho roku nebyl odsouzen k doživotnímu odnětí svobody. Nejčastěji se opět objevil trest odnětí svobody na 5 let a to v celkem šestnácti

¹⁵⁵ Soudní okresy Roudnice nad Labem a Libochovice.

případech. Průměrná délka udělených trestů na jednoho udavače vychází šest let a čtyři měsíce.

V posledním roce fungování MLS Litoměřice soud poslal do vězení za udavačství celkem devatenáct osob a třináct domnělých udavačů viny zprostil. Celkem dvě osoby odsoudil MLS v roce 1948 k trestu smrti. I v tomto roce soud udavačům nejčastěji uděloval odnětí svobody v délce pěti let. Průměrný trest vycházející na jednoho odsouzeného udavače v tomto roce byl 7 let.

Z prostudovaných soudních spisů vyplývá, že tresty ukládané osobám souzeným za udavačství byly pestré, od odnětí svobody v délce čtyř měsíců po doživotí, případně trest smrti. Tresty smrti soud udavačům ukládal po celou dobu svého fungování, trest odnětí svobody na doživotí ukládal pouze v prvních dvou letech. Trestání udavačů v tzv. prvním retribučním období se postupně proměňovalo. Zatímco v roce 1945 byla většina osob obviněných z udavačství odsouzena, v roce 1946 soud jednu třetinu všech obviněných viny zprostil a v roce 1947 již zprostil viny více než polovinu obviněných. Můžeme tedy konstatovat, že soudci trestali udavače v tzv. prvním retribučním období u MLS Litoměřice postupem času mírněji, což dokládá množství osob zproštěných obvinění. Toto zjištění koresponduje s tím, že i celkově se tresty ukládané u MLS Litoměřice proměňovaly a později převažoval počet osob zproštěných nad těmi odsouzenými.¹⁵⁶

Což může mít několik příčin, například tzv. únava retribuací, válka se mohla zdát vzdálená, činy provinilců méně špatné, ubýval také vyhrocený radikalismus ze strany veřejnosti. Snižování udělených trestů souvisí i s odsuny německy mluvícího obyvatelstva z českých zemí.¹⁵⁷

V roce 1948, tedy v době tzv. druhé retribuice, se situace s počtem odsouzených

¹⁵⁶ KOČOVÁ, Kateřina. *Činnost mimořádných lidových soudů – MLS Česká Lípa, Liberec a Litoměřice*, s. 159.

¹⁵⁷ Německy mluvící obyvatelstvo v Českých zemích (a maďarsky mluvící obyvatelstvo ze Slovenska) mělo být odsunuto. Jelikož odsunovou jednotkou byla rodina, byl preferován odsun provinilců před jejich potrestáním, provinilcům se tresty snižovaly, v některých případech vůbec nebyly uděleny. Od roku 1946 můžeme sledovat trend nadměrného používání §16/2 o polehčujících okolnostech. Obecně můžeme říci, že ve většině případů soudy §16/2 zneužívaly, aniž by byla jeho podstata naplněna, časté užívání tohoto paragrafu je reakcí soudů a jejich představitelů na příliš vysoký nejvyšší možný trest a souvisí také s odsuny německého obyvatelstva. Soudci lidových soudů se nižšími tresty snažili „kompenzovat“ ostatní provinilce znevýhodněné odsuny.

udavačů opět proměnila, zhruba dvě třetiny obviněných podle §11 tzv. velkého retribučního dekretu byly odsouzeny a jedna třetina obvinění zproštěna, což má logické vysvětlení. Soudy měly revidovat případy z let 1945–1947 a soudit případy nevyřešené, měly je posuzovat přísněji, jelikož podle komunistů, byla retribuce v prvním období příliš mírná.¹⁵⁸

MLS v Litoměřicích odsoudil k trestu smrti celkem jedenáct osob,¹⁵⁹ osm z nich bylo popraveno, všechny v den rozsudku. Sedm z jedenácti osob potrestal MLS Litoměřice trestem smrti pouze za udavačství nebo konfidentství, případně uvedl do rozsudku udavačství jako hlavní důvod pro udělení tohoto trestu, u ostatních bylo udavačství jen vedlejším proviněním. K trestu smrti neodsoudil za udavačství žádnou ženu, ale u jiných soudů to nebyl neobvyklý jev.¹⁶⁰

Celkem tři rozsudky smrti nebyly vykonány. Ve dvou případech se jednalo o osoby odsouzené v nepřítomnosti. První se jmenoval Karl Bergel¹⁶¹ a pracoval jako vedoucí policie v ghettu v Terezíně. Druhý muž souzený v nepřítomnosti se jmenoval Herbert Mendel¹⁶² a v letech 1940–1945 pracoval jako dozorce ve věznici pražského gestapa na Malé pevnosti v Terezíně.

¹⁵⁸ Tzv. druhá retribuce měla sloužit i k odstranění politických odpůrců strany. KOČOVÁ, Kateřina. Druhá retribuce: Činnost mimořádných lidových soudů v roce 1948. In: *Soudobé dějiny: Komplex odsumu: Vysídlení Němců a české pohraničí po roce 1945*, 3-4/2005. Praha: Ústav pro soudobé dějiny, AV ČR 2005, s. 586–625.

¹⁵⁹ Téměř polovina popravených během retribuice (1945–1948) v českých zemích byla odsouzena za udavačství. Soudy nechaly popravit celkem 664 osob, z toho bylo 314 odsouzených za udavačství. Z těchto 314 osob bylo 265 mužů a 49 žen. LOZOVIUKOVÁ, Kateřina. Tresty smrti udělené u Mimořádného soudu v Liberci v letech 1945–1948. In: *Fontes Nissae. Prameny Nisy*. 2008, sv. 9, s. 82–83.

¹⁶⁰ Například u MLS Liberec byla jedna z osmi osob odsouzených k trestu smrti žena. Jmenovala se Anna Suchochlebová, MLS Liberec ji odsoudil v prosinci 1946. Její případ se týkal udání několika osob pro poslech zahraničního rozhlasu, deseti z nich zavinila ztrátu svobody, čtyřem těžkou újmu na zdraví, jedna po svém propuštění zemřela. KOČOVÁ, Kateřina, RADVANOVSKÝ, Zdeněk, SUCHÁ, Jitka. *Mimořádný lidový soud v Liberci a Litoměřicích v letech 1945–1948*. Ústí nad Labem: UJEP, 2001, s. 40–42.

¹⁶¹ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 156, Lsp 159/48. LOZOVIUKOVÁ, Kateřina. Ghetto Terezín a Mimořádný lidový soud v Litoměřicích v letech 1945–1948, s. 75–79. KOČOVÁ, Kateřina, RADVANOVSKÝ, Zdeněk, SUCHÁ, Jitka. *Mimořádný lidový soud v Liberci a Litoměřicích v letech 1945–1948*, s. 91–92.

¹⁶² SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 156, Lsp 157/48. LOZOVIUKOVÁ, Kateřina. Malá pevnost Terezín a MLS Litoměřice v roce 1948, s. 526–528. MOTL, Stanislav. *Nacisté pod ochranou, aneb, Kdo vlastně prohrál válku?*. Praha: Rybka Publishers, 2001, s. 43–53.

Montážní mistr z Roudnice nad Labem Bedřich Job¹⁶³ se narodil 28. března 1908. Job byl obviněn jako konfident gestapa, z vyhrožování zatčením mnoha občanům, z doručování zpráv gestapu a doporučování dalších konfidantů. Na základě jeho udání bylo mnoho osob zatčeno, jeden ze zatčených zemřel. Kvůli sporům udal svého bratra Antonína a jeho syna Přemysla pro černé obchody a ukrývání zbraní. Soud s Bedřichem Jobem proběhl 2. května 1947. Trest smrti vykonán nebyl, milostí prezidenta republiky byl zmírněn nejprve na doživotí,¹⁶⁴ díky amnestii v roce 1955 pak na dvacet pět let.

MLS Litoměřice uložil celkem dvanácti osobám trest doživotního odnětí svobody za udavačství, devíti mužům a třem ženám, všem během let 1945 a 1946. U mužů došlo ke snížení trestu ve dvou případech na dvacet let vězení a v jednom případě na patnáct, u žen v jednom případě na dvacet let. Jedenáct takto potrestaných osob se na svobodu dostalo v padesátých letech dvacátého století. Čtyři muži a jedna žena německé národnosti byli po propuštění vysídleni do Německa. V jednom případě k propuštění nedošlo.

Jednalo se o lékárníka německé národnosti Karla Erba,¹⁶⁵ narozeného v roce 1891, který měl spáchat sebevraždu. Erba uznal litoměřický MLS vinným z členství v SA a SdP. Hlavním důvodem k uložení doživotního trestu se stalo udání několika československých občanů pro protinacistický postoj, čímž měl zavinit ztrátu jejich svobody, v několika případech i smrt a vedoucí účast na tzv. Verneřickém puči.¹⁶⁶ Rozsudek si vyslechl spolu s dalšími obviněnými v souvislosti s tzv. Verneřickým pučem 17. prosince 1946. Jeho sebevražda nebyla dodnes zcela objasněna. Oficiální

¹⁶³ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 136, Lsp 442/47. Srov. KOČOVÁ, Kateřina, RADVANOVSKÝ, Zdeněk, SUCHÁ, Jitka. *Mimořádný lidový soud v Liberci a Litoměřicích v letech 1945–1948*, s. 58.

¹⁶⁴ Job byl jeden z mála, kterému byl trest smrti milostí prezidenta zmírněn. U MLS Litoměřice se tak stalo ve dvou případech, druhým byl Wenanz Winter, který se v září 1938 účastnil puče v Tisě.

¹⁶⁵ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 94, Lsp 1653/48.

¹⁶⁶ Ten se odehrál 13. září 1938, jednalo se o ozbrojený pokus místního vedení Sudetendeutsche Partei (SdP) převzít moc ve Verneřicích. Ústředními postavami puče byl Karl Erb, Josef Redlich, Josef Pieke a Karl Stiasny. KLINOVSKÝ, Petr. Verneřický puč. *Děčínské vlastivědné zprávy: časopis pro vlastivědu Děčína a Šluknovska*, roč. 23, č. 2, 2013, s. 3–34. Další osobou, obviněnou z udavačství, která se účastnila Verneřického puče, byl Otto Klinger. Soud jej vinil z udání Františka Berana gestapu. Klinger měl Berana taktéž věznit a fyzicky napadnout. MLS Litoměřice mu 17. 12. 1946 uložil doživotní trest odnětí svobody, který byl později snížen na 15 let vězení. Z vězení byl propuštěn v říjnu 1955 a předán k odsunu. SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 95, Lsp 1665/46.

verze tvrdí, že Erb, bývalý starosta Verneřic, se v srpnu 1947 oběsil ve sklepě bývalého sociálnědemokratického konzumu. Erb od 17. prosince 1946 vykonával svůj trest a ve Verneřicích se tady nemohl nacházet. Podle Klinovského byl Erb přítomen jako svědek vyšetřování smrti letce Alfrdeda Lubojackého, jehož hrob se nacházel ve Verneřicích. Během rekonstrukce Erba surově zmlátil jistý Bedřich Cermann. Nelze vyloučit, že Erb zemřel v důsledku těchto událostí.¹⁶⁷

Udavači byli odsouzeni celkem k 1 759 letům a šesti měsícům odnětí svobody. Na jednoho z 283 odsouzených¹⁶⁸ vychází průměrně 6,2 roku vězení. Nejčastěji soud ukládal udavačům trest odnětí svobody v délce 5 let, celkem 68 osobám, z toho 43 mužům a 25 ženám. Nejnižším uděleným trestem bylo odnětí svobody na čtyři měsíce, nejvyšším doživotí, případně trest smrti. Trest pod dolní hranicí zákona soud udavačům uložil u 103 případů.

Soud se přikláněl k trestům pod dolní hranicí zákona u „lehčích“ forem udavačství, tedy u takových, kdy nedošlo k zatčení a věznění nebo smrti udaného či v rámci kauz tzv. černého hospodářství.¹⁶⁹ Rozhodnutí vynést trest pod určenou základní sazbu umožňoval při splnění určitých podmínek §16/2 tzv. velkého retribučního dekretu. Od jara 1946 (v případě kauz udavačů u MLS Litoměřice od konce roku 1946) můžeme sledovat nadměrné využívání tohoto paragrafu s tím, že v řadě případů lze o jeho opodstatněném aplikování pochybovat. U rozsudků často chybí jakékoliv zdůvodnění, proč byl uvedený paragraf použit. Tento trend souzněl s cílem státní politiky o vytvoření homogenního státu Čechů a Slováků. Obava ze zastavení procesů vysídlení německy mluvících obyvatel a obava, že by na území Československa mohli zůstat ti „nejprovinilejší“ Němci vedla k tomu, že zájem na odsunu převládl nad zájem jejich potrestání.¹⁷⁰

¹⁶⁷ KLINOVSKÝ, Petr. *Verneřický puč*, s. 20.

¹⁶⁸ Nezahrnuta odnětí svody na doživotí a tresty smrti.

¹⁶⁹ V takových případech se nejnižší možný trest, pět let odnětí svobody, zdál příliš vysoký. V případě Čecha Josefa Otradovce (feznika), který měl v roce 1942 u místního vedoucího NSDAP a následně na četnické stanici udat Čecha Josefa Bauera za porážku a držení vepře na černo, použil v rozsudku soud také §16/2. Bauer byl odsouzen k peněžitě pokutě, kterou také uhradil. Otradovce MLS Litoměřice odsoudil k šestiměsíčnímu odnětí svobody. SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 78, Lsp 1313/46.

¹⁷⁰ KOČOVA, Kateřina. Mimořádné lidové soudy v prvním retribučním období a odsun osob považovaných za Němce. In: KOCIAN, Jiří, KOKOŠKA, Stanislav, KOKOŠKOVÁ, Zdena, eds.

Fakt, že většina mimořádných lidových soudů projednávala případy udavačů první den své činnosti, koresponduje s obecnou snahou vyrovnat se s fenoménem udavačství, který byl jak na stránkách tisku, tak v projevech významných politických představitelů označován za jeden z nejobdivnějších přečinů. Například zaměstnanec továrny ostrahy Karel Svoboda měl udat 38 osob, které vyjadřovaly odpor ke Třetí říši, schvalovaly atentát na Heydricha či měly na svědomí sabotáže v továrně, udal také svou bývalou ženu a měl přispívat do časopisu *Árijský boj*.¹⁷¹ Byl prvním souzeným a popraveným mužem před MLS Kutná Hora.¹⁷² Litoměřický MLS soudil prvního udavače až téměř měsíc po zahájení své činnosti.

Tím byl 23. listopadu 1945 Alfred Bauer, jehož kauza souvisela s případem nejtvrďšího zásahu proti středním školám na území Protektorátu Čechy a Morava. Bauerovi byla prokázána vina za udání roudnických středoškolských studentů.¹⁷³ Vyslechl si absolutní trest a popraven byl 23. listopadu 1945. První odsouzenou udavačkou byla Němka Ema Zimprichová,¹⁷⁴ soud její případ projednával 26. listopadu 1945. Zimprichová se narodila 30. prosince 1914, živila se jako

Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody: sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války. Praha: Národní archiv, 2005, s. 302–308.

¹⁷¹ Jednalo se o antisemitský týdeník. Redakce časopisu vyzývala své čtenáře: „*Pište nám, telefonujte, navštivte nás. Zúčastněte se tak očistného protizidovského boje.*“ Následovaly desítky udavačských dopisů denně. Například informátor ze Suchdolu psal, že zdejší kněz, jeho kuchař a vesnický truhlář pomáhají Židům. FROMMER, Benjamin. *Národní očista: retribuce v poválečném Československu*, s. 223–240.

¹⁷² FROMMER, Benjamin. *Národní očista: retribuce v poválečném Československu*, s. 212.

¹⁷³ Obviněn byl z udání studentů z Roudnice nad Labem a za členství v nacistických organizacích. Nedlouho po atentátu na Heydricha, dne 19. června 1942, se Bauer dozvěděl, že student Dvořák chce na jeho rodinu spáchat atentát. Obžalovaný se vyjádřil, že měl strach o svoji rodinu, celou událost nahlásil na gestapu. Bauer ve své výpovědi u gestapa udal, že „*česká mládež pronásleduje německé děti a že roudnickí občané mají již připravené stromy, kde chtějí pověsit Němce*“. Dále měl uvést, že v průmyslové škole schvalují atentát na Heydricha, že se zde poslouchá cizí rozhlas a rozšiřují se zakázané protistátní zprávy a že ostatní studenti Dvořáka k atentátu podněcují. 20. června 1942 zatkli členové kladenského gestapa 85 studentů, chlapců i dívek. Většina z nich byla vězněna nejprve ve věznicí pražského gestapa v Malé pevnosti v Terezíně, někteří však byli posláni do KT Buchenwaldu, Dachau, Osvětimi a Flossenburgu. Na následky krutého zacházení zemřelo třináct studentů, včetně Dvořáka. Z vězení propuštěné studenty nechalo gestapo vyloučit ze všech škol a nasadit k těžkým pracím. SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart.8, Lsp 37/45. Srov. KOČOVÁ–LOZOVIUKOVÁ, Kateřina. Mimořádný lidový soud v Litoměřicích – případ Alfred Bauer. In: *České, slovenské a československé dějiny: moderní přístupy k soudobým dějinám*. Ústí nad Orlicí: Ofit, 2006, s. 71–78.

¹⁷⁴ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 7, Lsp 16/45.

prodavačka, s rodinou žila v Litoměřicích. Soud ji vinil z propagace a podpory nacistického hnutí, nadávání Zuzaně Tukové, udání Františka Wolfa a Edwina Jandy pro poslech zahraničního rozhlasu, čímž zavinila ztrátu svobody obou a u Jandy také smrt. Soud ji odsoudil k doživotnímu odnětí svobody. V roce 1953 bylo upuštěno od dalšího výkonu trestu a Ema Zimprichová mohla odejít do NDR.

Posledním odsouzeným udavačem v prvním retribučním období byl konfident gestapa Václav Hadrávek.¹⁷⁵ Soud jej 3. května 1947 odsoudil ke dvěma letům odnětí svobody. Poslední odsouzenou udavačkou byla 23. dubna 1947 na dva roky odsouzená Františka Swatuschková.¹⁷⁶ Tuto švadlenu z Třebenic odsoudil MLS Litoměřice pro udání několika občanů za protiněmecké smýšlení. Dne 8. května 1947 se díky podmíněčnému propuštění dostala z vězení a později byla odsunuta do Německa.¹⁷⁷

Po obnovení činnosti MLS, v tzv. druhém retribučním období, byl v Litoměřicích prvním odsouzeným udavačem Wilibald Meumann,¹⁷⁸ rolník z Chotiněvsi. Soud mu za udání Františka Marka gestapu a členství SdP a NSDAP uložil trest 7 let a 6 měsíců odnětí svobody. Zemřel v roce 1950 ve vězení v Plzni.

První souzenou udavačkou v roce 1948 byla v červnu souzená Němka Gertruda Wagnerová.¹⁷⁹ Za udání Němce Herberta Hubse pro podkopávání vojenské morálky a pro napsání udavačského dopisu na Boženu Kocmanovou ji soud uložil trest odnětí svobody ve výši sedmi let. Podmínečně byla propuštěna v roce 1952 a vysídlena do NDR.

Posledního udavače soudil Mimořádný lidový soud v Litoměřicích dne 23. listopadu 1948. Jmenoval se Václav Zeman,¹⁸⁰ narodil se 3. června 1920, hlásil se k české národnosti a se svou ženou žil v Karlových Varech, kde pracoval jako úředník. Soud jej vinil z udání Josefa Seemana, že Seemanovo hlášení k české národnosti není pravdivé, z vyhrožování Růženě Šťastné udáním a z výkonu služby v německé

¹⁷⁵ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 111, Lsp 96/47.

¹⁷⁶ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 133, Lsp 430/47.

¹⁷⁷ Ze soudního spisu není patrné, do které části odešla, uvedeno pouze: „vysídlena do Německa“.

¹⁷⁸ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 139, Lsp 9/48. Srov. KOČOVÁ, Kateřina. *Činnost mimořádných lidových soudů – MLS Česká Lípa, Liberec a Litoměřice*, s. 240.

¹⁷⁹ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 142, Lsp 35/48.

¹⁸⁰ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 157, Lsp 168/48.

armádě.¹⁸¹ Zeman byl nakonec zproštěn. Případ posledního odsouzeného udavače, Emila Langer, ¹⁸² soud projednával 18. listopadu 1948, téhož dne mu vyměřil trest odnětí svobody na pět let. Langer se narodil 26. září 1902, žil s rodinou v Liběchově a živil se jako železniční dělník. Obžaloba jej vinila z udání Vojtěcha Šediny a Marie Hergerové, ta zemřela v koncentračním táboře. Další jeho provinění byla členství v NSDAP, NSV a SdP. Z vězení se dostal 5. listopadu 1950. Poslední udavačku odsoudil MLS Litoměřice 29. prosince 1948 na jeden rok vězení, jednalo se o Květu Föhstovou.¹⁸³ Föhstová byla české národnosti a bydlela v Košťanech, měla udat Alexandru Frühaufovou pro protiněmecké výroky, čímž zavinila ztrátu její svobody.

Osud udavačů po odsouzení

Z analýzy prostudovaných archivních materiálů vyplývá, že ve většině případů si odsouzení neodpykali trest v plné délce. Celý trest si odpykaly většinou osoby potrestané krátkodobými tresty na svobodě. Před uplynutím doby trestu se na svobodu dostalo 136 osob odsouzených za udavačství, z toho 104 za účelem vysídlení, což korespondovalo se záměrem státní politiky, která preferovala vysídlení Němců před jejich potrestáním.

Jeden z odsouzených uprchl během výkonu nucených prací v železárnách v Králově Dvoře u Berouna. Jednalo se o Bohumila Petráně,¹⁸⁴ stavebního políra z Vědomic, toho MLS poslal do vězení na 25 let za udání více osob gestapu a zavinění smrti jednoho z nich.

Poslední identifikovaný udavač se dostal na svobodu 5. července 1957, jednalo se o Jaromíra Meisnera,¹⁸⁵ úředníka z Teplic, který měl pracovat jako konfident gestapa, čímž zavinil smrt minimálně dvou osob. MLS Litoměřice jej 13. února 1947 odsoudil k 25 letům odnětí svobody.

¹⁸¹ Zde můžeme vidět problematiku otázky národnosti, konkrétně při posuzování služby v německé armádě (Wehrmachtu) – pokud byl obviněný Čech, jednalo se o vojenskou zradu, pokud byl Němec, nejednalo se o zločin.

¹⁸² SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 65, Lsp 1122/46.

¹⁸³ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 142, Lsp 34/48.

¹⁸⁴ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 41, Lsp 387/46.

¹⁸⁵ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 115, Lsp 155/47.

Rozbor případů udavačství projednávaných u MLS Litoměřice

Jak již bylo řečeno, udavačství vnímala poválečná justice jako jeden z nejzávažnějších zločinů. Kauzy udavačů a konfidentů plnily stránky novin, k tématu se často vyjadřovali ve svých projevech i političtí představitelé.

Rozhodnutí soudního senátu litoměřického MLS jasně poukazovala na skutečnost, že ačkoliv se všichni obžalovaní provinili obdobným způsobem, nelze je řadit do jedné skupiny a posuzovat rovnocenně. Mezi obviněnými nalezneme udavače z přesvědčení, kteří své konání vnímali jako službu německému nacionálnímu socialismu. Příčinou udání se mohl stát i banální spor se sousedem, příbuzným či hospodským, stejně jako kariérismus, touha po zbohatnutí či obyčejná msta. Udání mohla být učiněna cíleně a vědomě, ale i „nevědomě“ a bez promyšlených následků.¹⁸⁶

Ne všechna udání automaticky znamenala pro udanou osobu věznění a smrt, také ne všechna udání byla neoprávněná (hospodářská kriminalita). Mnoho udaných činů bylo v době udání nelegálních (poslech zahraničního rozhlasu, ukrývání uprchlíků, členství v komunistické straně), udávaly se i případy drobné a větší kriminality jako žhářství a obchod na černém trhu. Tyto případy, udání hospodářských přečinů či drobné kriminality, posuzovaly soudy méně vážně, jelikož ve většině případů i následky bývaly méně vážné. V některých případech se ukázalo, že udavač nahlásil věc zcela oprávněně, jako v případech krádeží, a obvinění byl zproštěn. Rozdílně posuzovaly MLS také, kam bylo udání učiněno, nejvýznamněji byly posuzovány případy udavačství učiněné u gestapa, které mohly mít pro udaného fatální následky. Poslední věcí, kterou soud hodnotil, bylo, zda poškozený došel díky udání k újmě, či dokonce zemřel.

Mnozí obžalovaní z udavačství byli u MLS Litoměřice obviněni z dalších zločinů jako členství nebo činnovnictví v nacistických organizacích či propagace nacismu a dalších činů. Z rozsudků samotných můžeme zjistit, které provinění pokládal soud za stěžejní. V tomto kontextu lze konstatovat, že zločin udavačství sehrával výraznou roli v rozhodnutí o výši trestu.

¹⁸⁶ KOČOVÁ, Kateřina. *Činnost mimořádných lidových soudů – MLS Česká Lípa, Liberec a Litoměřice*, s. 37.

Důvody udání

Nejčastějšími důvody pro udání mezi případy projednávanými u MLS Litoměřice bylo protiněmecké smýšlení a protiněmecké výroky zaznamenané v celkem 109 případech, toto provinění zahrnuje výroky proti Říši, Adolfu Hitlerovi, schvalování atentátu na Reinharda Heydricha, vyjádření podpory ve výhru spojenců a další. Za schvalování atentátu bylo v českých zemích popraveno téměř 500 osob.¹⁸⁷ MLS Litoměřice odsoudil 2. dubna 1946 k doživotnímu odnětí svobody Bertu Čvančarovou¹⁸⁸ pro udání Čecha Františka Krupičky, který schvaloval atentát na Heydricha. Krupičku odsoudili a následně popravili.

Velmi frekventovaným typem udání byl poslech cizího rozhlasu. Při řešení sousedských sporů byl tento typ provinění, spolu s protiněmeckými výroky, jednou z nejčastějších záminek k udání. Obyvatelé protektorátu i župy se snažili poslouchat zakázaný rozhlas, například londýnské BBC a Rádio Moskva, proto Němci nařídili, aby se každý přijímač označil upozorněním „*Pozor, poslouchání zahraničního vysílání se trestá kázníci až smrtí*“. Jelikož tato metoda selhala, začali od října 1940 rádia zabavovat. Rádia se však dala snadno schovat, a tak tato činnost pokračovala až do konce války.¹⁸⁹ Jen v Říšské župě Sudety bylo za poslech cizího rozhlasu odsouzeno 673 osob.¹⁹⁰ Karel Neubert,¹⁹¹ listonoš z Bechlína udal čtyři československé občany pro poslech cizího rozhlasu, šíření komunistických myšlenek a styk s Židy. V září 1946 jej soud potrestal patnáctiletým odnětím svobody.

Případy udavačů, kteří udali někoho pro vyhýbání se práci, projednával MLS Litoměřice v celkem 69 případech, udání tohoto typu směřovala úřadu práce. Pracovní morálka se v průběhu války snižovala mimo jiné důsledkem krácení potravinových přidělů.¹⁹² František Toman,¹⁹³ velkostatkář z Roudnice nad Labem, byl litoměřickým

¹⁸⁷ BRANDES, Detlef. *Češi pod německým protektorátem: okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*. Praha: Prostor, 1999, s. 317.

¹⁸⁸ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 18, Lsp 109/46.

¹⁸⁹ MICHLOVÁ, Marie. *Protentokrát, aneb, Česká každodennost 1939–1945*. Řitka: ČAS, 2012, s. 50.

¹⁹⁰ ZIMMERMANN, Volker. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety: (1938–1945)*. Praha: Argo, 2001, s. 338.

¹⁹¹ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 64, Lsp 1107/46.

¹⁹² ZIMMERMANN, Volker. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety: (1938–1945)*, s. 336.

soudem potrestán třemi a půl lety odnětí svobody za udání Františka Stejskala a Václava Pišla úřadu práce pro odmítání pomoci při obracení obilí.

Styk s cizími zajatci, který zahrnuje veškeré kontakty se zajatci, jako milostné styky, opatrování jídla a oblečení, ukrývání či jinou pomoc, zaznamenal MLS Litoměřice v celkem 66 případech. Styk s cizími zajatci a udání s ním spojená, byl zaznamenán na území župy, jelikož tamní muži odcházeli bojovat na frontu, do župy se posílali váleční zajatci na práci, styky a jakákoliv pomoc takovýmto osobám byla velmi přísně trestána. Například poměr mezi německou ženou a cizím zajatcem,¹⁹⁴ nejčastěji k takovým stykům docházelo s francouzskými zajatci, se trestal několika měsíci až šesti lety vězení pro oba.¹⁹⁵ Otýlie Gaubeová¹⁹⁶ měla udat Annu Stelzeovou a francouzského zajatce, že měli poměr, dále byla členkou SdP, NS a NSV. V roce 1946 ji litoměřický lidový soud poslal do vězení na pět let.

Aktivita na černém trhu se středem zájmu udavačů souzených u MLS Litoměřice staly celkem v 62 případech. Tyto aktivity zahrnují černé obchody, černou porážku prasete a zatajování výpěstků, docházelo také k mletí mouky načerno a kvetl výměnný obchod. Směňovaly se potraviny (vejce, maso a mouka) za tabák a potřeby pro domácnost. Z území protektorátu se do župy pašovaly potraviny, hračky a elektrické spotřebiče, které se zde prodávaly na černém trhu za přemrštěné ceny.¹⁹⁷ Osoby, které upozornily na podobnou činnost, byly většinou lidovými soudy zprošťovány, neboť černý obchod je nezákonný za jakýchkoliv okolností. Pro ilustraci: za poškozování válečného hospodářství bylo v období vyhlášení prvního stanného práva, od 28. září 1941 do 20. ledna 1942, v protektorátu popraveno oběšením celkem 169 osob. Heydrich po první vlně poprav oznámil, že pokud

¹⁹³ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 148, Lsp 95/48.

¹⁹⁴ Podle tehdejší terminologie docházelo k tzv. prznění ras. Po válce se tyto vztahy trestaly z druhé strany, v českých zemích je trestal tzv. malý retribuční dekret, provinění se nazývá horizontální kolaborace. Například ve Francii trestali Francouzky, které měly milostný poměr s Němcem, oholením hlavy. DEÁK, István. *Europe on Trial: The Story of Collaboration, Resistance and Retribution during World War II*. Boulder: Westview Press, 2015, s. 181.

¹⁹⁵ KURAL, Václav, RADVANOVSKÝ, Zdeněk. *"Sudety" pod hákovým křížem*. Ústí nad Labem: Albis International, 2002, s. 285.

¹⁹⁶ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 61, Lsp 1076/46.

¹⁹⁷ ZIMMERMANN, Volker. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety: (1938–1945)*, s. 336.

obytelé protektorátu dodatečně nahlásí zatajovaný dobytek a obilí, nebudou potrestáni, přihlásilo se však jen malé procento osob.¹⁹⁸

Vztah udavačů k udaným osobám

Udavačství v rodině se jevilo jako nejjednodušší způsob, jak řešit hádky, nedorozumění či majetkové spory. Čech Josef Horký,¹⁹⁹ důchodce ze Záhořan, udal svou dceru Jiřinu a zetě Josefa Socha a Jaroslava Horejska pro poslech zahraničního rozhlasu, což způsobilo ztrátu jejich svobody. 21. května 1945 jej MLS Litoměřice odsoudil k doživotnímu odnětí svobody.

Udávání manžela či manželky nebylo ojedinělým jevem, převažují udání, kdy žena udala svého muže. Ženy se tak mnohdy snažily vyrovnat s krajní situací, kdy je manžel týral,²⁰⁰ v jiných případech se zase snažily zbavit svého muže, aby k sobě mohly nastěhovat milence,²⁰¹ rozvod tehdy nebyl jednoduchou ani levnou záležitostí. Pavla Maříková²⁰² z Libochovic udala svého manžela Rudolfa Maříka pro poslech cizího rozhlasu, tím zavinila ztrátu jeho svobody. Její muž jí udání po válce vrátil a MLS Litoměřice ji 8. května 1945 odsoudil k pěti letům odnětí svobody.

Sousedské spory a spory mezi nájemníky a majiteli domů se v mnoha případech řešily udáními, častými záminkami pak byl poslech zahraničního rozhlasu či protiněmecké výroky. Josefa Klingerová ze Sezímek udala u gestapa svou sousedku Annu Janíkovou pro hanlivý výrok o Hitlerovi, čímž způsobila její věznění na devět měsíců. Soud ji v říjnu 1946 odsoudil k pěti letům odnětí svobody.

¹⁹⁸ Údajně se podařilo získat jen 4,5 % dobytka z celkového zatajovaného stavu, u obilí to mělo být až 16,8 %. BRANDES, Detlef. *Češi pod německým protektorátem: okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*, s. 225–226. SLÁDEK, Oldřich. *Zločinná role gestapa: Nacistická bezpečnostní policie v českých zemích 1938–1945*, s. 162.

¹⁹⁹ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 32, Lsp 391/46.

²⁰⁰ Marie Cafourková z Roudnice nad Labem udala svého muže Josefa, který ji často slovně i fyzicky napadal a nakazil ji syfilidou. Cafourek měl pašovat cigarety do ghetta Terezín. SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 107, Lsp 16/47.

²⁰¹ Štěpánka Bortolová z Horní Suché udala svého muže za přechovávání protiněmeckého letáku, aby mohla žít se svým milencem. BORÁK, Mečislav. *Spravedlnost podle dekretu: retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*, s. 228.

²⁰² SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 13, Lsp 19/46. Srov. FROMMER, Benjamin. *Národní očista: retribuce v poválečném Československu*, s. 244.

Udání na pracovišti také nebyla neobvyklým jevem, ať už šlo o udání kolegů, podřízených či nadřízených. Například Anna Prautschová,²⁰³ Němka z Ústí nad Labem, měla gestapu udat svého zaměstnavatele Aloise Ubla pro protiněmecké výroky, čímž zavinila ztrátu jeho svobody až do konce války. Prautschová pracovala u Ubla jako hospodyně, když jí Ubl v roce 1944 propustil, udala jej pro hanlivé výroky o Hitlerovi a Říši. MLS Litoměřice ji v lednu 1947 odsoudil k 5 letům odnětí svobody. Julius Toman,²⁰⁴ sklářský mistr z Teplic, udal u gestapa ředitele továrny a dva dělníky, měl ostatním dělníkům vyhrožovat udáním na gestapu, také měl fyzicky napadat ruské zajatce pracující ve sklárně. Litoměřický soud ho 31. října 1946 odsoudil k pěti letům vězení.

Místa a způsob udání

Nejvíce udání směřovalo na gestapo, udavači se sem uchýlili v celkem 406 případech, 24 osob souzených u MLS Litoměřice můžeme označit za konfidenty a pět osob mělo učinit udání během výslechu. Nutno dodat, že udání na gestapu mělo pro udanou osobu většinou fatální následky a u MLS bylo posuzováno vážněji než například udání na četnictvu. Někteří konfidenti spolupracovali s pražskou služebnou gestapa, stěžejním místem pro udavače ze sledované oblasti byla ale kladenská služebna gestapa. Takzvaná venkovská úřadovna gestapa sídlila na Kladně od 1. října 1939, v jejím čele stanul Harald Wiesmann. Kladenská služebna si vybudovala rozsáhlou síť konfidentů. Zaměstnanci této služebny byli po válce potrestáni, například Oskar Felkl, kriminální asistent kladenské gestapa a vedoucí kladenského gestapa Wiesmann, kteří zorganizovali zatýkání roudnických studentů, byli v roce 1947 odsouzeni MLS Praha v souvislosti se zločiny v Lidicích k trestu smrti.²⁰⁵

Německému četnictvu učinili denuncianti souzení u MLS Litoměřice udání v celkem 79 případech, z toho tři osoby svou výpovědí. Četnictvu se udávaly menší i větší přestupky vůči vázanému hospodářství, poslech cizího rozhlasu, ukrývání

²⁰³ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 107, Lsp 10/47.

²⁰⁴ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 75, Lsp 1266/46.

²⁰⁵ KOČOVÁ, Kateřina. *Činnost mimořádných lidových soudů – MLS Česká Lípa, Liberec a Litoměřice*, s. 114–115.

zajatců, v případě potřeby mohl být celý případ dále nahlášen gestapu, v mnoha případech se ale setkáme s tím, že se četníci snaží udavači udání rozmluvit.²⁰⁶

Úřadu práce podali udavači informace ve čtyřiařdvaceti případech, sem směřovala udání pro vyhýbání se práci. Například rolník Julius Reimer udal z tohoto důvodu úřadu práce Aloisii Ortelovou a Antonii Wagnerovou. Soud ho v červenci 1946 osvobodil.²⁰⁷

Mnoho udavačů se s udáním obracelo nejprve na prostředníky, kteří celou záležitost nahlásili příslušným úřadům, jednalo se o starosty obcí, nadřízené v továrnách a konfidenty či „ortsleitery“, místní vedoucí fašistických a nacistických organizací jako Vlajka a NSDAP. Kontakt s prostředníkem se, podle Frommera, jevil udavačům výhodnější než jít přímo na gestapo.²⁰⁸ Například jistý Václav Havel²⁰⁹ z Litoměřic předal konfidentovi gestapa Vladislavu Smrčkovi informace o chování několika osob, tím zavinil jejich věznění a smrt, MLS Litoměřice ho v lednu 1947 odsoudil ke třem letům odnětí svobody.

Ústní udání převažovala nad těmi písemnými.²¹⁰ Písemná udání byla zjištěna celkem v osmadvaceti případech. Například Marie Tůmová²¹¹ odeslala dopis, ve kterém obviňovala ředitele městské školy v Roudnici Františka Kučeru a majora československé armády Milana Faktora z protiněmeckého smýšlení. Dopis zadržel český četník. MLS Litoměřice Tůmovou za napsání tohoto dopisu odsoudil k pěti letům odnětí svobody.

²⁰⁶ Tak jako v případě výše zmíněné M. Cafourkové. Týraná Cafourková si své udání rozmluvit nenechala a případ byl nahlášen gestapu. SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 107, Lsp 16/47.

²⁰⁷ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart.50, Lsp 919/46.

²⁰⁸ Udat osobu na gestapu znamenalo i výslech udavače, zatímco kontakt s prostředníkem znamenal, že prostředník přebírá odpovědnost za to, co se s udaným stane. Jedním z takových prostředníků byl Václav Piša, redaktor fašistického časopisu *Árijský boj*. FROMMER, Benjamin. *Národní očista: retribuice v poválečném Československu*, s. 223–240.

²⁰⁹ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 111, Lsp 94/47.

²¹⁰ Což může souviset s mírou gramotnosti udavačů. Ústní udání je rovněž rychlejší a mnohdy méně promyšlené, v případě sporu mohl udavač zajít k příslušnému úřadu či místnímu vedoucímu. Napsat dopis bylo zdouhavější a je možné, že si někteří potenciální udavači své udání během psaní rozmysleli.

²¹¹ SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, kart. 19, Lsp 124/46.

Závěr

Trestání viníků po druhé světové válce měly v Československu na starosti mimořádné lidové soudy. V případě litoměřického soudu patřil trestný čin udavačství mezi nejčastější důvody k odsouzení po členství a činnovnictví v nacistických organizacích.

Z trestních spisů vyplývá, že udavačství nebylo na prvním místě ideologickým proviněním. Lidé často udávali ze závisti, msty, strachu a snahy ochránit sebe a své blízké, v některých případech ze zjištěných důvodů a teprve poté z důvodů ideologických. Udavačství se nevyhnulo žádné společenské skupině, udávali dělníci, učitelé, továrníci i ženy v domácnosti, udávalo se mezi sousedy, kolegy v práci, ale i mezi rodinnými příslušníky a přáteli. Jedinci se takto snažili vyřešit sousedské či rodinné spory, zbavit agresivního manžela či milenky. Udavači často ani nedomyšleli, jaké může mít jejich oznámení důsledky. Nejčastějšími předměty udání byly protiněmecké smýšlení, výrocky či činnost a poslech zahraničního rozhlasu.

Udavačství bylo v době okupace jistě velmi závažným zločinem, ke kterému se uchýlilo mnoho osob. Mimořádné lidové soudy neprojednávaly tyto případy jednotně. Roli hrála povaha udání, místo, kam udání směřovalo a také to, jaké mělo následky pro udaného.

Udavačství lze obecně označit za specifický jev totalitních režimů. Stalo se účinným nástrojem k udržení a upevnění nacistické moci. Atmosféra zastrašování, teroru, která během okupace vládla a celková tíživá situace vytvořila bezesporu podmínky, kdy se udávání stalo snadným způsobem k řešení osobních problémů a sporů. Udán mohl být každý, a to z nejrůznějších důvodů, mnohdy bez jakéhokoliv konkrétního důkazu o provinění. Udavačství lze považovat za jednu z příčin znepokojení, strachu a nedůvěry mezi lidmi. Tento fakt nahrával okupačnímu režimu, který využil slabosti lidí k jejich kontrole a manipulaci.²¹²

²¹² KOČOVÁ, Kateřina. *Činnost mimořádných lidových soudů – MLS Česká Lípa, Liberec a Litoměřice*, s. 37.

Použité prameny a literatura

Prameny

Státní oblastní archiv Litoměřice. Mimořádný lidový soud Litoměřice 1945–1948. NAD 729.

Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, ročníky 1945–1948.

Literatura

ANDOOR, George. *Das Nürnberger Tribunal vor 70 Jahren Teil 1, Faires Verfahren oder Siegerjustiz?* In: ZJS 4/2015, s. 356–369. [Online] Dostupné z URL: <http://www.zjs-online.com/dat/artikel/2015_4_922.pdf> [Cit. 2017-04-20].

BORÁK, Mečislav. *Spravedlnost podle dekretu: retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*. Šenov u Ostravy: Tilia, 1998. ISBN 80-86101-07-X.

BRANDES, Detlef. *Češi pod německým protektorátem: okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*. Praha: Prostor, 1999. ISBN 80-7260-017-6.

CIHLÁŘOVÁ, Jana. *Mimořádný lidový soud v Jihlavě v letech 1945–1947*. Liberec. 2008. Diplomová práce. Technická univerzita v Liberci.

DEÁK, István. *Europe on Trial: The Story of Collaboration, Resistance and Retribution during World War II*. Boulder: Westview Press, 2015. ISBN 97-8081-334-7899.

FROMMER, Benjamin. *Národní očišta: retribuce v poválečném Československu*. Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1838-0.

HRACHOVÁ, Ivana. *Mimořádný lidový soud v Mostě v letech 1945–1947*. Liberec. 2006. Diplomová práce. Technická univerzita v Liberci.

JANEČKOVÁ, Eva. *Novináři „aktivistické sedmičky“ před Národním soudem*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2016. ISBN 978-80-261-0545-9.

JARKOVSKÁ, Lucie. *Odplata, či spravedlnost?: mimořádné lidové soudy 1945–1948 na Královéhradecku*. Praha: Prostor, 2008. ISBN 978-80-7260-206-3.

JIŘÍK, Václav. *Nedaleko od Norimberku: Z dějin Mimořádného lidového soudu v Chebu v letech 1946–1948*. Cheb: Svět křídel, 2000. ISBN 80-85280-68-X.

KLINOVSKÝ, Petr. Verneřický puč. In: *Děčínské vlastivědné zprávy: časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska*, roč. 23, č. 2, 2013, s. 3–34. ISSN 1212-6918.

KLUBERT, Tomáš. Vznik a specifika ľudoveho (retribučného) súdництва na Slovensku. In: PEJČOCH, Ivo, PLACHÝ, Jiří. *Okupace, kolaborace, retribuice*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky – Prezentační a informační centrum MO, 2010, s. 233–237. ISBN 978-80-7278-529-2.

KMOCH, Pavel. *Provinění proti národní cti: "malá retribuice" v českých zemích a Trestní nalézací komise v Benešově u Prahy*. Praha: Academia, 2015. ISBN 978-80-200-2475-6.

KOČOVÁ–LOZOVIUKOVÁ, Kateřina. Mimořádný lidový soud v Litoměřicích – případ Alfred Bauer. In: *České, slovenské a československé dějiny: moderní přístupy k soudobým dějinám*. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2006, s. 71–78. ISBN 80-86845-63-X.

KOČOVÁ, Kateřina, RADVANOVSKÝ, Zdeněk, SUCHÁ, Jitka. *Mimořádný lidový soud v Liberci a Litoměřicích v letech 1945–1948*. Ústí nad Labem: UJEP, 2001. ISBN 80-7044-326-X.

KOČOVÁ, Kateřina. *Činnost mimořádných lidových soudů – MLS Česká Lípa, Liberec a Litoměřice*. Hradec Králové, 2006. Disertační práce. Univerzita Hradec Králové.

KOČOVÁ, Kateřina. Druhá retribuice: Činnost mimořádných lidových soudů v roce 1948. In: *Soudobé dějiny: Komplex odsunu: Vysídlení Němců a české pohraničí po roce 1945*, 3-4/2005. Praha: Ústav pro soudobé dějiny, AV ČR 2005, s. 586–625.

KOČOVA, Kateřina. Mimořádné lidové soudy v prvním retribučním období a odsun osob považovaných za Němce. In: KOCIAN, Jiří, KOKOŠKA, Stanislav, KOKOŠKOVÁ, Zdena, eds. *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody: sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války*. Praha: Národní archiv, 2005, s. 302–308. ISBN 80-86712-32-X.

KUKLÍK, Jan. *Mýty a realita tzv. „Benešových dekretů“: dekrety prezidenta republiky 1940–1945*. Praha: Linde, 2002. ISBN 80-7201-352-1.

KURAL, Václav, RADVANOVSKÝ, Zdeněk. *"Sudety" pod hákovým křížem*. Ústí nad Labem: Albis International, 2002. ISBN 80-86067-66-1.

LOZOVIUK, Petr. K problematice "etnické indiference". (Příklady z českého jazykového prostředí). *Český lid. Národopisný časopis*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku Akademie věd České republiky 84, č. 3, 1997, s. 201–212. ISSN:0009-0794.

LOZOVIUKOVÁ, Kateřina. Ghetto Terezín a Mimořádný lidový soud v Litoměřicích v letech 1945–1948. In: HAMÁČKOVÁ, Vlastimila, HANKOVÁ, Monika, LHOTOVÁ, Markéta, eds. *Židé v Čechách: sborník příspěvků ze semináře konaného 24. a 25. října 2006 v Liberci*. Praha: Židovské muzeum v Praze ve spolupráci se Severočeským muzeem v Liberci, 2007, s. 71–95. ISBN 978-80-86889-58-0.

LOZOVIUKOVÁ, Kateřina. Malá pevnost Terezín a MLS Litoměřice v roce 1948. In: *Svět historie – historikův svět: sborník profesoru Robertu Kvačkovi*. Liberec: Technická univerzita, 2007, s. 514–540. ISBN 978-80-7372-214-2.

LOZOVIUKOVÁ, Kateřina. Tresty smrti udělené u Mimořádného soudu v Liberci v letech 1945–1948. *Fontes Nissae. Prameny Nisy*. 2008, sv. 9, s. 73–107. ISSN 1213-5097.

MICHLOVÁ, Marie. *Protentokrát, aneb, Česká každodennost 1939–1945*. Řitka: ČAS, 2012. ISBN 978-80-87470-60-2.

MOTL, Stanislav. *Nacisté pod ochranou, aneb, Kdo vlastně prohrál válku?* Praha: Rybka Publishers, 2001. ISBN 80-86182-56-8.

MÜLLER, Jan. *Mimořádný lidový soud v Uherském Hradišti 1945–1948*. Hradec Králové. 2015. Diplomová práce. Univerzita Hradec Králové.

NOHEL, Tomáš. *Mimořádný lidový soud ve Znojmě v letech 1945–1948*. Brno. 2009. Bakalářská práce. Masarykova univerzita v Brně.

PIONTKOVÁ, Kristýna. *Praxe Mimořádného lidového soudu v Brně*. Brno. 2013. Diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně.

SLÁDEK, Oldřich. *Zločinná role gestapa: Nacistická bezpečnostní policie v českých zemích 1938–1945*. Praha: Naše vojsko, 1986.

STANĚK, Tomáš. *Poválečné "excesy" v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005. ISBN 80-7285-062-8.

TOMÁŠEK, Dušan, KVAČEK, Robert. *Obžalována je vláda*. Praha: Themis, 1999. ISBN 80-85821-68-0.

TOMÁŠEK, Dušan. *Konfidenti*. Praha: Orbis, 1991. ISBN 80-235-0019-8.

WEINKE, Annette. *Die Nürnberger Prozesse*. München: C. H. Beck, 2006. ISBN 978-3-406-53604-5.

ZBOŘILOVÁ, Kristýna. *Mimořádný lidový soud v Chrudimi v letech 1945–1948*. Hradec Králové. 2015. Bakalářská práce. Univerzita Hradec Králové.

ZIMMERMANN, Volker. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety: (1938–1945)*. Praha: Argo, 2001. ISBN 80-7260-055-9.

O autorece

Bc. *Zuzana Hruběšová* (*1993) je studentkou obou Historie na katedře historie Technické univerzity v Liberci.

E-mail: hrubesova25@seznam.cz

Plzeň patriot JUDr. Richard Krofta (1873–1958): On the life of a prominent person in the socio-political life of Plzeň in the first half of the 20th century / Plzeňský patriot JUDr. Richard Krofta (1873–1958): Ze života významné osobnosti společensko-politického života Plzně v první polovině 20. století.

Naděžda Morávková

Abstract

This paper presents the biography of a prominent person from the Plzeň patriotic and revivalist Krofta family, JUDr. Richard Krofta. Richard Krofta held important positions in the First Republic financial sector and as president of the Union of Savings Banks, as well as a leading figure in the Plzeň Bank and City Savings Bank in Plzeň, he was instrumental in increasing the prosperity of the banking sector in the newly emerging Czechoslovak state. But he was far from being a mere banker and influential entrepreneur: on the contrary, his name featured in every significant patriotic, social or cultural activity in the region. Just like his father, he was used to putting the interests of his nation high above personal interests and did not spare the necessary efforts or even the sacrifices this entailed. This paper is based on sources from the family archives and personal reminiscences of contemporaries from the wider Krofta-Svátek family circle.

Keywords: Richard Krofta; Plzeň in the 19th and 20th centuries; National Party and Old Czech Party; City Savings Bank in Plzeň.

Introduction

Hitherto little has been written about JUDr. Richard Krofta, despite his being a prominent person in the Czechoslovak financial sector during the First Republic, as well as an influential figure in cultural, social and political events in Plzeň at that time.

And yet his legacy in the city, just like that of the entire Krofta and Svátek families, is unmistakable. His father, JUDr. Josef Krofta, was an important Plzeň burgomaster, a deputy in the Landtag and Imperial Council for the Old Czech Party, a patriot, national revivalist and patron of the arts. Richard Krofta's brother Kamil was a leading Czech historian, First Republic ambassador and minister of foreign affairs. Both of them, along with another brother, Otakar, were involved in the anti-fascist resistance movement. The lives and legacy of Josef Krofta and Kamil Krofta can be researched relatively easily thanks to sources stored in the Plzeň City Archives, Archives of the Academy of Sciences of the Czech Republic or the Archives of Charles University. The private papers of Richard Krofta, however, are nowhere available to the public. This is one reason why the opportunity to study this interesting person via personal archives and with the help of reminiscences from his contemporaries was an irresistible challenge to the researcher. The archives in question are the private papers of Richard Krofta, which are in the possession of his granddaughter Jana Bobková and great-granddaughter Johana Matějčková. In addition to family photographs, documents and correspondence, the material also includes some very interesting reminiscences of Richard Krofta in the form of a typescript. It was these reminiscences, along with the important commentaries of contemporary witnesses, which provided the basic sources of information for this paper.

Richard was born 27 April 1873 in the house of his great-grandparents Svátek at no. 70, Palacký Avenue. He studied at the Czech realschule grammar school and passed his leaving examinations there in 1891. Immediately afterwards, he enrolled from 1 October for one-year voluntary service in the Cheb Infantry unit no. 73 which had a garrison in Plzeň, as Richard Krofta himself recalls: *"First before forgetting school discipline and before growing accustomed to the academic freedom of university, I fulfilled my obligations under military discipline."*²¹³ He obtained the rank of reserve officer but did not have to participate in the first world war as he was running the Plzeň City Savings Bank which was, as he himself put it, "kriegswichtig" – in other words strategically important in wartime.²¹⁴ In the autumn of 1892, immediately after his father's death, he began to study law in Prague at the then

²¹³ Private archives of Mrs Johana Matějčková, great-granddaughter of Richard Krofta, R. KROFTA, *Ze starcovy paměti a zásuvky. Výstřížek ze života jedné rodiny a její doby*, p. 55.

²¹⁴ Interview with Mrs Johana Matějčková, great-granddaughter of Richard Krofta, 20. 4. 2016.

Karlo-Ferdinand University. Instead of his father, he was accompanied there by his father's deputy in the office of burgomaster and family friend JUDr Václav Peták. Peták introduced him to several teachers and arranged his accommodation in Prague with Terezie Nebeská, widow of the national revivalist poet Václav Bolemír Nebeský. Thanks to her and also to many interesting visitors at the elderly lady's house, the young Krofta became acquainted with a number of prominent people of the then Prague intellectual patriots such as the Čelakovský or Musil families who were linked with Josef Jungmann. The second mentioned family proved pivotal since it was here, in the wider family circle, that Krofta later chose his future bride, Olga Strettiová (1880-1928). She came from the well-known Stretti family of Prague artists, originally from Italy and connected to West Bohemia through the monastery in Plasy. Richard Krofta became acquainted with his wife-to-be through Marie Musilová (1876-1953), the great granddaughter of Josef Jungmann who had married Dr. Bohuš Stretti, brother of Olga Strettiová. By coincidence Bohuš Stretti had been in the same class as Krofta at the Plzeň grammar school.²¹⁵ It was Marie who would visit Mrs Nebeská and thus became acquainted there with Richard Krofta. They subsequently became lifelong friends.

Richard Krofta was an excellent student and in 1897 had met the requirements for the *promotio sub auspiciis*.²¹⁶ However, the then Dean of the Law Faculty, Professor JUDr. Jaromír Čelakovský, dissuaded his favourite student from this option because of the expense involved and Richard Krofta graduated in all types of law in the standard fashion on 30 October 1897. He received an offer to remain at the university and pursue an academic career, with Professor JUDr. Emil Ott being especially persuasive. But Richard declined the offer with thanks. His reasons were primarily financial: he knew he would soon want to marry since he was already in love with Olga Strettiová and had asked the family for her hand, albeit she was still only 16 years of age, since he planned to make her his wife as soon as the law permitted. By that time he was determined to become an existentially secure man,

²¹⁵ MUDr. Bohuš Stretti was the brother of artists Viktor and Jaromír Stretti and son of MUDr. Karel Stretti, originally personal doctor to Prince Richard Metternich in Plasy.

²¹⁶ *Sub auspiciis* was an old form of ceremonial promotion, whereby an excellent student received an academic title under the auspices of the head of state, who may have attended the graduation ceremony by proxy through his representative but his very patronage was a guarantee of the graduate's academic achievements.

which the position of a teacher, even at a university, could not guarantee in the same way as a career in law: thus he decided for the latter option. He managed to obtain a candidate judge position at the provincial criminal court on Karlovo Square in Prague with an annual remuneration of 500 gulden.

From 1898 he began work as a candidate judge at the regional court in Plzeň but then renounced a judicial career²¹⁷ and started working as an articled clerk, first in the advocate's office of JUDr. Josef Schmid, then in the office of the future Plzeň burgomaster JUDr. Matouš Mandl. He himself stated, however, that the greatest practical experience was protecting the family property while representing the firm of his uncles Kopecký and Svátek in bankruptcy proceedings.²¹⁸ In 1904 Richard Krofta joined an institution co-founded by his father, the Plzeň City Savings Bank. A vacancy appeared here when JUC. František Štengl retired due to ill health. Krofta began as an articled clerk but by 1906 had become the manager after the sudden death in that year of the erstwhile manager, JUC. Jan Kolbaba. As a articled clerk Krofta had worked together with Kolbaba the whole time and acquitted himself well, offering interesting suggestions for optimisation of the insurance company's internal structure. He worked conscientiously in this position for 24 years until his retirement in 1930. Under his management the insurance company flourished, expanded, modernised itself and acquired newly rebuilt premises, including an armour-plated cellar area. From 1926 Krofta was also chairman of the Association of Czech Insurance Companies.

In 1899 Richard Krofta was finally able to marry his beloved Olga. After the wedding, the couple lived in Plzeň in a flat at no. 22, Nerudova Street. The following

²¹⁷ Richard Krofta himself describes how he was disillusioned by the judiciary: *"The courts disappointed me. They produced different verdicts than we were taught by our university professors. The first civil verdict in writing at one court case, which I as a candidate judge had elaborated based on the concept of Randa, was not endorsed by the senate. They stated it was a decent seminar paper but inappropriate for a verdict. According to them I was dealing with the inner motivations of those concerned, their intentions and wishes, whereas the court could only judge the facts. In another case the court ignored my complaint as a representative of the damaged party only because, although I had submitted the complaint in writing, at the oral hearing I did not repeat it but only referred to it. This, however, was a delicate case involving responsibility of the court itself for an unjustified imposition of bankruptcy proceedings."* Private archives of Mrs Johana Matějčková, great-granddaughter of Richard Krofta, R. KROFTA, *Ze starcovy paměti a zásuvky. Výstřížek ze života jedné rodiny a její doby*, p. 55.

²¹⁸ *Ibid.*, p. 52.

year their first child, daughter Zdena, was born; three years later came another daughter, Olga; in 1905 they had a son, Josef; then finally the youngest, Ferdinand, born in 1915. The last-mentioned, however, died shortly after his first birthday. Richard Krofta also outlived his son Josef, who died in 1848 short of his 44th birthday, leaving behind a 13-year old son Mario. For grandfather Richard, Mario thus replaced both lost sons and continued the male line of the family as the inheritor of the Krofta surname.²¹⁹

The influence of Richard Krofta on Czechoslovak banking was considerable and assessed retrospectively as very favourable. As chairman of the Association of Savings Banks he was collaborating with similar institutions all over Europe. He made valuable acquaintances in the financial sector of the First Republic – at the Ministry of Finance, National Bank, Rediscount and Lombard Institute, Post Office Savings Bank, Bank Control Unit, Association of Trustee Savings Banks as well as with representatives of banks. Many functionaries at these institutions repeatedly visited Richard Krofta at the family estate in Richardov, where they also met Kamil Krofta. Krofta even organised an interesting annual event every June, namely a walk from Prague to Richardov known as “the penitent’s pilgrimage” and the afore-mentioned gentlemen willingly took part in it.²²⁰

Had it not been for Krofta’s principled stance, a result of his father’s upbringing, he could even have become Minister of Finance in Jan Malypetr’s government, which followed the resignation of Udržal’s government in October 1932. Malypetr, as the new prime minister, wanted to replace Dr. Karel Trapl, governor of the Post Office Savings Bank, in his role as Minister of Finance. First, however, he needed to settle the obligations which the previous government had towards the Post Office Savings Bank. With this in mind, he approached Richard Krofta with the offer

²¹⁹ Interview with Mrs Johana Matějčková, great-granddaughter of Richard Krofta, 20. 4. 2016.

²²⁰ “*On these annual ‘June’ pilgrimages to Richardov, it was a pleasure to listen to old friends like authorised representative Pichl [vice-chairman of the Prague City Savings Bank – author’s note] and governor Dr. Pospíšil [authorised minister and governor of the National Bank – author’s note] telling their sharp-witted stories to the chairman of the Association of Czechoslovak Savings Banks, Dr. Richard Krofta. Dr. Krofta, who was then Minister of Foreign Affairs, would add some gentle remarks of his own and was clearly enjoying himself enormously.*” J. WILD [general manager of the Association of Savings Bank – author’s note], Obituary to JUDr. Vilém Pospíšil. In: *Ročenka Slovanského ústavu za léta 1939-1946*, vol. 12, Praha 1947.

of a ministerial seat on condition that the Association of Saving Banks would provide the state with a loan of 900 million crowns to cover the afore-mentioned debt. After some hesitation, Richard Krofta explained that it was not possible for savings banks to loan such an enormous sum and Malypetr thus retained Karel Trapl as his finance minister.²²¹ Incidentally, Eduard Beneš also considered Richard Krofta as a possible finance minister and in 1932 sent a message via his brother Kamil to ask whether, in case of need, he would accept a ministerial post. Beneš added that the matter had already been discussed with President Masaryk and Masaryk was in favour. On 29 October 1932 Richard Krofta was summoned to a meeting at Czernin Palace in Prague, where he presented his ministerial programme.²²² Between 20 and 30 October of that year, Krofta's name appeared in the press several times in connection with the Ministry of Finance.

After the German occupation it was clear that the openly patriotic Richard Krofta would not be able to remain at the head of the Association of Savings Banks for longer than was necessary. The Central Association of Finance, as the leading financial organ in the protectorate, selected and nominated docent Albín Žák as chairman of the Association. Richard Krofta learned of his suspension starting from June 1942 via the press.²²³

The scope of Richard Krofta's activities was considerable. Here mention should be made at least of his role as a co-founder and until 1933 a member of the board of Plzeň Bank (together with JUDr. Bernard Guldener and JUDr. Matouš Mandl), further his role as a member of the administrative board of the Burghers' Brewery in Plzeň, a member of the administrative board of the Živnostenská Bank 1933-1941, and a member of the supervisory board of the public limited company Novokdyňská Laundry for the Smoothing and Combing of Yarn. (He accepted the last mentioned role and continued in it until 1939, as he himself said, for patriotic motives so that a predominantly German firm with Austrian capital and French people on the

²²¹ The situation was captured by a caricature portraying premier Malypetr holding a bird in his hand with Trapl's head and birds in a bush with the heads of Richard Krofta and the then leading authorities on finance and trade Karel Engliš, Antonín Basch, Jaroslav Preis a Ladislav Novák. *Hospodářský rozhled* (weekly), 23. 12. 1932.

²²² Private archives of Mrs Johana Matějčková, great-granddaughter of Richard Krofta, R. KROFTA, *Ze starcovy paměti a zásuvky. Výstřížek ze života jedné rodiny a její doby*, p. 61.

²²³ Interview with Mrs Johana Matějčková, great-granddaughter of Richard Krofta, 20. 4. 2016.

administrative board was at least partially Czechified.)²²⁴ For a long time Richard Krofta resisted offers to become politically active, bearing in mind the wishes of his father that he should never follow his example and devote himself to politics; nevertheless, he could not just stand aside and ignore events around him. By his very nature he was a politically minded person with firm, clear opinions and more or less political upbringing. After starting work at the savings bank in 1904, at the suggestion of manager Kolbaba, he finally agreed to join the Young Czech Party, also known as the National Liberal Party. Krofta considered this party to be the successor of the now defunct National Party (Old Czech Party), which for him was closely tied to his father's legacy. He remained a member but without any function and when after 1918 the party transformed itself into the Czech State Right Democratic Party, then later to the National Democratic Party, he automatically became its member. He did, however, have certain reservations concerning the stances and opinions of some of the party's leading names. After the party dissolved in 1945, Krofta, like most national democrats, transferred to the party amongst those allowed to operate whose programme had most in common with national democracy, namely the Czech People's Party. Krofta offered his services as a lawyer in the legal section. In December 1946 he was even elected to the regional presidium of the party and to the plenary of the regional committee of the National Front.

Just like his father, Richard Krofta also was active in many cultural, educational and charity institutions, such as Sokol, Měšťanská Beseda, Radbuza, National Pošumavská Association, Association for the Support of Poor School Pupils in Plzeň, Curatorium of the Plzeň Business Academy, Association of Creative Artists in Prague, Club of Artists in Prague, Association for the Protection of Mariánské Týnice u Kralovic or the Slavonic Institute in Prague.²²⁵ An accurate characterisation of Richard Krofta's legacy, and in fact also that of the whole Krofta family, accompanies a caricature published under the name Nemo in the weekly publication *Hospodářský rozhled* from 1932.

“Richard Krofta embodies local patriotism. While his brother Kamil has become a European in the true sense of the word (both in theory and practice), Dr.

²²⁴ *Ibid.*, p. 75.

²²⁵ Interview with Mrs Johana Matějčková, great-granddaughter of Richard Krofta, 20. 4. 2016.

Richard Krofta, who took over his father's advocate's office, has remained a Pilsener. This is, as it were, in the family tradition, for JUDr. Josef Krofta was a Plzeň burgomaster and deputy for Plzeň in the Imperial Council and a fighter for Czech rights in a city that at the time was still very much German. In his advocate's office the Plzeň economic 'Mafia' arose, which is now successfully led by Dr. Richard Krofta and whose slogan is 'Czech Plzeň!' The advantage is that this Czech group of local patriots can rely on economically healthy firms, primarily Plzeň Bank, City Savings Bank and above all the brewery. For a number of years, along with brother Otakar and general manager Plášil, Richard Krofta was leading a dogged, albeit quiet and almost underground, battle for Plzeň beer – and in the end, as we now know, he was victorious. Today Plzeň beer is in Czech hands."²²⁶

The Krofta-Svátek family undoubtedly ranked amongst the important patrician circles in Plzeň at the turn of the 19th and 20th centuries. However, it stood out from the others with its exemplary patriotism and willingness often to sacrifice both personal and family interests for the sake of the emancipation of the nation. Following the example of their father Josef Krofta, all the Krofta sons behaved in this way; however, JUDr. Richard Krofta and his brother Prof. PhDr. Kamil Krofta had a particularly strong impact. JUDr. Richard Krofta was an extraordinarily strong and honourable person, exceptional in his tireless social and educational work, personal courage in two world wars, harsh fate in life, whereby he had to face the loss of many of those close to him, including his beloved wife and son, and still he remained a staunch pillar of the family. After 1948 he and his family found themselves on the side of somewhat stigmatised social groups; nonetheless, even in such times, he managed to maintain his social credit and respect. This paper aims at least to some extent to commemorate an otherwise often overlooked but once prominent person in the modern history of Plzeň.

Conclusion

This paper goes beyond the sphere of finance and banking in Plzeň to look at the life of an important personality in Plzeň regional politics. It aims specifically to provide

²²⁶ *Hospodářský rozhled (týdeník)*, 3. 11. 1932.

some facts concerning the life of JUDr. Richard Krofta, based on information obtained from unique original sources. Incorporating the wider significance of Richard Krofta himself, and the Krofta family, into the overall context of the birth and formation of Czech capital at the turn of the 19th and 20th centuries would require further research. The focus of this paper on the family and kinship aspect of Krofta's life is given by the nature of the sources drawn upon. The research showed that, following the death of his father JUDr. Josef Krofta, Richard Krofta gradually became the leading figure within the wider Krofta-Svátek family, as well as a leading figure in Plzeň politics. In contrast to initial expectations, the research showed that in this regard, when judged within the context of the region, Richard Krofta even outshone his brother, PhDr. Kamil Krofta, who was Minister of Foreign Affairs in the Czechoslovak government prior to the Munich Agreement. Understandably, at the time of Kamil Krofta's diplomatic missions and ministerial post, he could not be as active in local politics as Richard, who remained in the city of his birth throughout his entire life. Nonetheless, or perhaps precisely for this reason, in the minds of subsequent generations in Plzeň, Richard has been somewhat overshadowed by his brother. Nowadays the name Richard Krofta is basically unknown amongst the general public – a fact which was confirmed by the research.

The paper also points out sudden changes in the lifestyle of burghers, specifically that of patricians, in Czech cities at the end of the 19th century. Plzeň is a most appropriate example for generalisation: the image of the Krofta-Svátek family circle, depicted here against the background of Richard Krofta's biography, may be considered typical of its time and of large Czech towns and cities. Details from period texts, which are reflected in the study, allow judgements to be made about various aspects of life of the emerging national bourgeoisie of the era, everyday stereotypes, changing perceptions of life values across the three generations covered by the paper, changes in attitudes to gender, religiosity, practices within family links, as well as the solidity and significance of family roots and ties. These played a significant role not only within the narrower circle of Richard Krofta's family, but also within the wider context of national history. The paper shows the close connections with Czechoslovak foreign policy, personified by Kamil Krofta, immediately prior to the Munich agreement and especially with the fate of the two brothers during the period of the German occupation.

The paper was conceived as a partial piece of research for a longer monograph on the significance of the Krofta-Svátek families. It also demonstrates a possible method for analysing personal sources, both written and spoken, within modern biographical studies.

References

Private archives of Mrs Jana Matějčková, great-granddaughter of Richard Krofta:

KROFTA, Richard. *Ze starcovy paměti a zásuvky. Výstřížek ze života jedné rodiny a její doby*. 1950. Typescript

Family correspondence

Family gallery

Family photographs

Private archives of Mrs Jana Bobková, granddaughter of Richard Krofta:

Svátek-Krofta family tree

Family photographs

Family correspondence

Contemporary witnesses

Jana Bobková (b. 1926), granddaughter of Richarda Krofta. Conversations with the author conducted November–December 2012.

Jana Matějčková (b. 1956), great-granddaughter of Richarda Krofta. Conversations with the author conducted April 2016 in Richardov

Miloslav Kreysa, qualified lawyer (b. 1949), husband of Mrs Jana Matějčková. Conversations with the author conducted April 2016 in Richardov

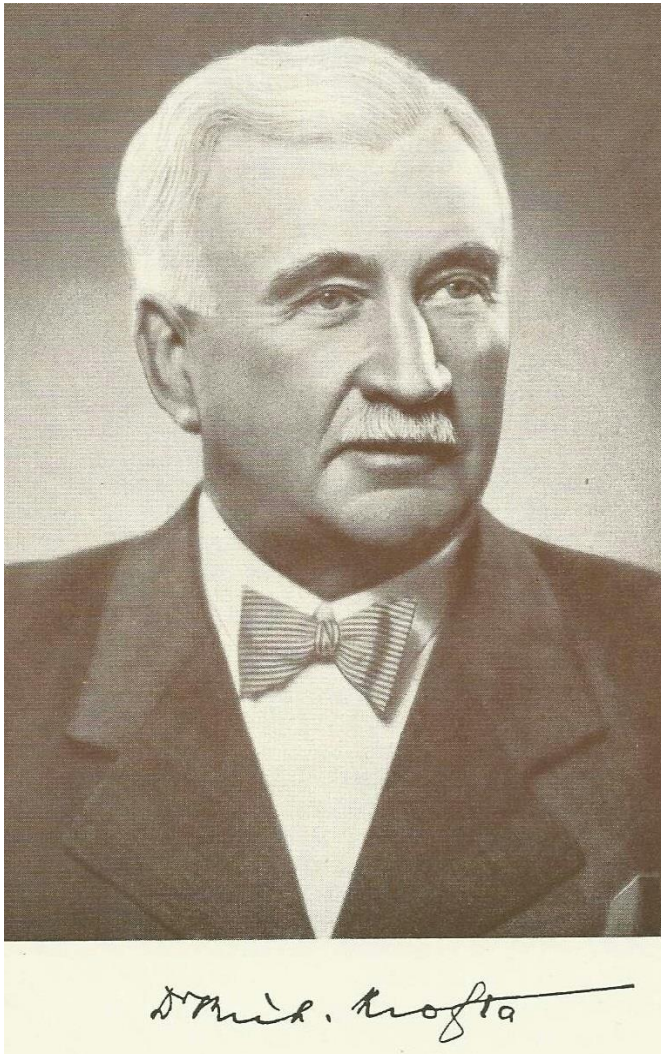
MEMO 2017/2

Danuše Bělohávková (b. 1926), classmate of Richarda Krofta's granddaughter Jana Bobková. Conversations with the author conducted 2008–2016 in Plzeň

Transcript of conversations in the author's archives

About the author: *Doc. PaedDr. Naděžda Morávková, Ph.D.*, is head of the Department of History, Faculty of Education, University of West Bohemia, and of the Society of Oral History (SOHI). Her research focuses primarily on the lives of prominent people in historiography.

E-mail: nmoravkova@seznam.cz



Attachment. *Richard Krofta* (KROFTA, Richard. *Ze starcovy paměti a zásuvky. Výstřižek ze života jedné rodiny a její doby.* 1950. Typescript.)

ROZHOVORY A MATERIÁLY /INTERVIEWS AND ARTICLES

„Děti dokáží velké věci.“ Rozhovor s manželi, kteří čtvrtstoletí vedli Dismanův rozhlasový dětský soubor – fenomén české kulturní krajiny

Michal Ježek

Fond orální historie ČRo

Protokol o záznamu:

Narátoři: herečka a režisérka Zdena Fleglová (Z); dramaturg a pedagog Václav Flegl (V). Dismanův rozhlasový dětský soubor (DRDS) vedli jako sborníkáři od října 1990 do září 2015.

Vedení rozhovoru: Rozhovor byl veden s oběma narátory najednou. Probíhal ve studiu Tvůrčí skupiny elévů (TSE) Českého rozhlasu, které Dismanův soubor využívá k práci. Byl natáčen 11. dubna 2016, a to najednou od 18:00 do 21:15, s kratší přestávkou. Editace textu dokončena v listopadu 2017.

Tematické okruhy: (rozhlasová) činnost narátorů před vedením DRDS; vlastní vklad do souboru ve vztahu k jeho předchozím tradicím; soubor jako (rodinné) společenství; způsob vedení souboru; dispozice a talenty členů; zázemí souboru v Českém rozhlasu; DRDS v životě narátorů;

Inspirace k rozhovoru: Tazatel je absolventem hlasové výchovy, kterou v TSE lektorovala Zdena Fleglová, znal se zhruba také s Václavem Fleglem, se kterým v minulosti natáčel kratší rozhovor.

Ambice záznamu: Ambicí nebylo zaznamenat dějiny Dismanova souboru (o kterých pojednávají například souborové Almanachy nebo kniha Od mikrofonu k posluchačům) ani podat přehled jeho činnosti, slavných členů či úspěchů (o kterých

se dozvídáme například na webových stránkách souboru). Tazatel chtěl spíše zachytit způsob, jakým o souboru přemýšlejí jeho někdejší vedoucí, o kterých věděl, že mají k DRDS intenzivní osobní vztah. Ambicí bylo postihnout, přirozeným rozhovorem, jeden z fenoménů české kulturní krajiny (soubor založen 15. 9. 1935), protože soubor byl vždy činorodým společenstvím, formujícím řadu vynikajících tvůrčích osobností. Patří mezi ně například moderátor Marek Eben, herečka Aťka Janoušková, herci Václav Postránecký, Tomáš Töpfer a Josef Vinklář, novinář Karel Kyncl či rozhlasový režisér Jiří Horčíčka.

Postup při zpracování nahrávek: Tazatel postupoval dle orálně-historické metodiky, jak ji formulují prof. Miroslav Vaněk a PhDr. Pavel Vaněk ve své knize *Třetí strana trojúhelníku – Teorie a praxe orální historie*. Záznam rozhovoru vznikl doslovným přepisem nahrávky, strukturací textu dle logických celků a následnou stylistickou úpravou.

Tazatel se snažil zachytit nejen témata, ale také emoce, s nimiž narátoři vzpomínali a ve kterých se odráží jejich osobitost i prožívaný vztah k tématu. Z tohoto důvodu ponechává původní syntax (bohatě větvená souvětí), která sice může komplikovat orientaci v textu, ale zachycuje přirozený tok myšlenek. Tazatel ponechává také nespisovnou řeč, zejména hodí-li se vzhledem k těmto cílům a někdy zapisuje i neverbální projevy (v hranatých závorkách). Vlastní otázky tazatel ponechává, nenarušují-li plynulost vyprávění a některé dodatečně doplňuje, je-li blok odpovědi příliš dlouhý. Další redakční úpravy (např. gramatické, syntaktické či stylistické) se řídí zásadou „čím méně, tím lépe“, ale reflektují potřebu čtenáře zorientovat se ve velkém množství textu a zapamatovat si to podstatné. Do obvyklých závorek doplňuje tazatel kurzivou vlastní poznámky, je-li třeba dovysvětlit souvislosti. Čísleně vyznačuje tematické okruhy, které usnadňují orientaci v textu.

Cíl: Tazatel neměl v úmyslu „vybrousit“ text záznamu do literárně hodnotné podoby. Chtěl ho upravit tak, aby se v něm zorientovali redaktori či badatelé, kteří ho budou používat jako zdroj pro vlastní práci, případně čtenáři odborného periodika.

1. Cesta k souboru

Rozhlasáci vás znají hlavně jako vedoucí DRDS, na konci loňského roku jste oslavili čtvrt století tvůrčí spolupráce jako sbormistři, ale co bylo předtím?

Z: No, předtím byl devětaosmdesátý rok, já jsem se ještě při studiích ucházela o práci hlasatele v rozhlasu a to vypadalo dobře do té doby, než jsem vyplnila kádrový dotazník. Tím to skončilo. My jsme vstoupili opravdu na půdu rozhlasu až zároveň s konkurzem do DRDS. A já už jsem se potom věnovala vlastně výhradně této práci; přestože jsme zvítězili jako tandem, jako dva rovnocenní vedoucí, tak Václav vždycky vedle toho ještě dělal něco dalšího. To bylo i z důvodů finančních [rozpačitě], protože peníz, co jsme dostávali, by nás neuživil a Václav myslím pro rozhlasáky je znám i jako dramaturg, ale to už povyprávěj ty [ke svému muži].

Ještě zůstaneme u vás, paní Fleglová, zajímá mě, co tvůrčího jste dělala před rozhlasem, dočetl jsem se, že jste hrála v Naivním divadle studia Ypsilon v Liberci, že jste potom učila v Jablonci a pak jste působila v Praze v jakési skupině SKKS.?

Já jsem byla devět let na volné noze. V posledním období před osmdesátým devátým jsem se opravdu věnovala svým vlastním projektům, ale to tenkrát nebylo možné jenom tak, že bych měla firmičku, to musel být člověk vždycky někde organizován a to Středočeské krajské kulturní středisko bylo vlastně mojí mateřskou organizací (v letech 1984–1990). Byla tam vynikající dramaturgyně Jarmila Drobníková Černá, která mi umožňovala dělat pořady, které by se daly nazvat i třeba divadlem jednoho herce, i když nebyly tak úplně dramatické a vycházely hodně z poezie a mluveného slova.

Ještě jsem taky spolupracovala s plzeňským zájezdovým Divadlem Pod Lampou, no a v Jablonci... jsem jednak učila na lidové škole umění – to bylo v době, kdy se nám narodili kluci – a tak jsem tam v kulturním klubu Juventus vypomáhala s kulturními pořady, když jsem nebyla zrovna na mateřské. V Ypsilonce – tehdy ještě liberecké – jsem hrála krátce, v sezonách 1976 až 1978. A to skončilo ve chvíli, kdy se podepisovala Anticharta, to si pamatuju velmi dobře, protože nám se měl narodit první syn a já jsem se jako těhotná nechtěla nijakým způsobem vázat na cosi, co mně bylo bytostně proti mysli. Tak jsme spolu s Julkem Neumannem, Petrem Kratochvílem...

byli jsme tři z celé Ypsilonky, kdo tu Antichartu nepodepsal. Petr emigroval, Julek posléze emigroval také a já jsem povila dítě [úsměv]. Divadlo se odstěhovalo do Prahy, byla to pro něj existenční záležitost, no, a tím se naše cesty rozešly.

Ještě předtím jste vystudovala herectví?

Ano, na DAMU.

Takže to vypadá na celkem přirozený vývoj k práci sbormistryně DRDS?

Jo, jo, ano, já jsem DAMU ukončila v sedmdesátém šestém roce. To byl ročník, kde byl Ivan Luťanský, Jana Paulová, Simona Stašová, Zdeněk Žák, Marie Logojdová, řada lidí, kteří něco znamenají v oboru hereckém a mě cesty odvály nejprve na sever Čech a posléze tedy zpátky do Prahy.

Jak to bylo s vámi, Václave, natáčeli jsme rozhovor o vaší dramaturgické práci na Českém rozhlasu 2 – Praha v 90. letech, ale, pracoval jste v rozhlasu už předtím?

Nepracoval, ale mohu se na rozdíl od Zdeny pochlubit, že jsem do rozhlasu profesně vkročil dřív, neboť já jsem... po celý svůj profesní život takový zvláště roztěkaný a i můj způsob práce není koncentrovaný na jednu jedinou linii, vždycky o sobě v legraci říkám, že jsem kurzorik typický [smích]. Že tak jako kurzor, šipečka, běhá po obrazovce, tak miluji to, když můžu třeba souběžně rozečíst knížky dvě nebo tři nebo něco poslouchat a přitom něco psát a tak dále. A pokud šlo o 70. léta, která tady Zdena vzpomenu, tak my jsme se poznali v sedmdesátém prvním, a to já už jsem měl za sebou první ročník Fakulty tělesné výchovy a sportu. Já jsem se totiž bál po roce sedmdesát podat přihlášku na češtinu, která mě velmi lákala. Říkal jsem si, že se na Filozofickou fakultu nemůžu nikdy dostat. A než aby to spadlo někde pod stůl, tak že budu volit takovou cestu, která bude trošku odbočkou a trošku takovým vykročením směrem k druhému oboru, kterým jsem tehdy žil. A to byla atletika.

Já jsem byl v těch letech mistrem Československé socialistické republiky v hale v trojskoku a tak jsem si říkal, když budu věnovat svá dvacátá, dvaadvacátá léta věku usilovnému tréninku, tak budu moct i při té fakultě soupeřit s ostatními trojskokany v týmu Vysokých škol Praha, a tak jsem podal přihlášku v sedmdesátém roce na kombinaci tělesná výchova – čeština. A když to dopadlo, tak jsem pak

v průběhu studia inklinoval hodně k češtině, dokonce jsem pak psal diplomku i rigorózní práci z češtiny a ta diplomka byla na téma mluvený jazyk rozhlasové sportovní reportáže, a tím jsem už vlastně od druhého, třetího ročníku studia zpracovával dílčí témata, seminárky a podobně, kdy, kdy jsem třeba i chodil natáčet mluvu hokejových hráčů Slavie přímo na střídačku. Byla z toho spousta nepublikovatelného materiálu, jak oni mezi sebou mluví, jak si vysvětlují situace a tak dále a můj vedoucí práce, profesor Václav Křístek, mě pak přemluvil, abych tu diplomku dokončil v rámci studentské soutěže.

Když jsem se někdy v sedmdesátém třetím, čtvrtém roce odhodlal jít za vlastními aktéry, za reportéry Československého rozhlasu, tak to tady vypadalo na rozdíl od dnešní mramorové důstojné haly... vstupní hala byla zcela jiná a byly tam hovorny, do který jsem si já... [s údivem] nechal zavolat Stanislava Sigmunda staršího (*slavný sportovní reportér*). Přišel v sytě modrém obleku, měl reprezentační kravatu se zkříženými hokejkami, a jakmile promluvil, tak mě to odbourávalo, protože jsem najednou slyšel rádio jako by z metru a viděl jsem a vnímal jsem jeho gestiku, jeho... hltal jsem jeho formulace, on mi nesmírně pomohl v té orientaci, fandil mi.

A když jste potom v roce 1975 svoji diplomovou práci obhájil?

Pak jsem byl rok v Praze na vojně v Rudé hvězdě, kde jsem se věnoval té atletice a trénování jejího dorostu, takže další rok z toho vznikla ještě rigorózní práce, takže jsem získal ještě takto doktorát a už jsem o ten rozhlas zavadil, už jsem si ho nahrával, už jsem analyzoval ty jednotlivé postupy a oni byli dokonce lidé v okolí toho Stanislava Sigmunda velmi rádi, že si mohli o sobě přečíst, jaký mají slovník, v mnohém jsme se naprosto potkali, protože oni říkali, ano, my se to tak učíme, my se učíme ty věci takto říkat. Nevím, jak to funguje dneska, ale i (*sportovní reportér*) Aleš Procházka mi vysvětloval, jak je drilován, jak je veden k tomu, aby mluvil čistě, ve vysoké kadenci, aby používal takové a takové výrazy pro jednotlivé fáze hokejové hry, která jinak pro tlumočení je vcelku nezáživná. Kromě té rychlosti, protože se to valí... [smích] jeden tým ztrácí kotouč, druhý přihrává, přestupuje přes střední pásmo, do útočné třetiny, rozehrává vlevo, vpravo a tak dál. Takže...

Nastoupil jste potom do rozhlasu na pozici, kde byste tohle zužitkoval?

Ne, ještě jsem ty věci takhle zpracovával trochu pro Československou televizi, pro Štěpána Škorpila (*vedoucí sportovní redakce ČST*) a další, kam jsem dojížděl tenkrát na porady, ale to jsem byl tenkrát bažant, mně bylo těch 25, 26 let, a když si člověk měl sednout z voči voči Robertu Bakalářovi (*sportovní redaktor ČST*) nebo těmto matadorům, tak to nebylo jednoduché. Ale my jsme se opravdu pak se Zdenou rozhodli... [odmlka] často se neshodnem... ale tady to byla taková volba, která byla optimální, v tom sedmdesátém šestém roce jsme se přestěhovali do Jablonce, kde Zdena dojížděla někdy za různých peripetií do Liberce do Ypsilonky, já jsem tam pracoval jako metodik na středisku vrcholového sportu, trénoval jsem tam a mimo jiné, abych nepřišel o kontakt s češtinou a filozofickou fakultou, tak jsem začal psát i takový seriálek, který se jmenoval *Sportu zdar a češtině zvlášť*, a ten vycházel jako sloupek v *Československém sportu* v páteční příloze a já jsem byl požádán, abych napsal pět úvodních sloupků, které měly rozsah 520 plus mínus 20 úhůzů – ale tehdy ještě nebyly počítače, tak jsem se to musel naučit přesně tak, abych to potom při přepisu na stroji trefil – a získal jsem v tom naprostou zručnost, protože jsem to dovršil až do stého dílu. Takže to bylo 100 pátků za sebou, kdy jsem sběhnul v úterý večer na poštu a odeslal z Jablonce další díl – nebyly žádné faxy, ani žádné maily – takže jsem mapoval slangovou mluvu a terminologii.

Tak to mohla být zajímavá novinářská praxe.

Ano a já jsem pak psal do všelijakých dalších periodik (*češtinářské časopisy a deníky*) a nakonec po osmi letech, kdy jsme v tom Jablonci působili, tak jsme se rozhodli přestěhovat sem do Prahy, kde se Zdena začala věnovat svým programům a já jsem tehdy konkurz na Filozofickou fakultu jako odborný asistent udělal, čili pak jsem deset let strávil na fakultě, kde jsem také vedl mnoho prací...

Spolupracoval jste v rámci fakultní práce s Československým rozhlasem?

Ano, nebylo to moc časté, ale chodili jsme sem na konzultace, posílal jsem sem studenty a pak po tom devadesátém roce – kdy už jsme dělali konkurz do DRDS – tak jsem ještě učil na žurnalistice na Fakultě sociálních věd (*Univerzity Karlovy*) a tam jsem dostal dokonce rozhlasovou specializaci, kam chodila, respektive nechodila Lucie Výborná (*dnes známá moderátorka*) – ta už měla spoustu svých zástojů – ale

byl tam třeba Robert Tamchyna (*rozhlasový redaktor a moderátor*) nebo Honza Kovařík (*rozhlasový a televizní moderátor*).

Z: A učil si taky pozdějšího generálního ředitele Českého rozhlasu, Vlastu Ježka.

V: Jo, jo, jo, to je to moje stručné curriculum do roku 1990, který pro nás byl důležitý proto, že jsme vstoupili sem do rozhlasu jako zaměstnanci, i když tam ten první úvazek byl jedna čtvrtina pro jednoho a jedna osmina pro druhého, bylo to takové velmi při zdi, protože tehdy soubor vedl pan Berger (*Jan Berger byl všude DRDS v letech 1973–1990*), který byl na plný úvazek režisérem a pak dělal sbormistra, za což byl lehce honorován nad ten úvazek. Takže až my jsme to postavili na trochu jiné základy.

2. *Tradice a nové časy*

Uvádíte, že jste se snažili od počátku pokračovat „v duchu dismanovských tradic“ – co to znamenalo v praxi?

Z: Ona tam byla taková průrva, právě pod vedením pana režiséra Bergera, která byla dána dobou. To byla doba normalizace, kde to bylo opravdu velmi okleštěno a pan režisér Berger – v době, kdy pan Disman musel opustit rozhlas – to v zájmu zachování kontinuity souboru svojí osobou tak zvaně „přikryl“. Byl členem strany a dohodli se takto s panem Dismanem, alespoň nám to tak bylo vysvětlováno panem režisérem Karlem Weinlichem, který byl takovým... patronem celé naší činnosti. Ale k těm tradicím souboru – Jan Berger byl bytostně jiný člověk, než jsme my.

Vy dva sami sebe charakterizujete jako „vzájemně odlišné lidské typy“.

[oba se smějí]

Z: Ne, to je v nadsázce, my jsme se docela shodli v tom, jak ty děti vést nebo nevést a zejména Václav je mimořádně hodný člověk, jeho otec byl léta letoucí ředitelem základní školy v Jablonném v Podještědí, což je tamní nejvyšší učení a ta tradice pedagogická v té rodině je a když už jsem vzpomněla Václavova tátu, tak to byl mimořádně kultivovaný, dobrý člověk, vzdělaný člověk s obrovským citem pro jednání s dětmi, s mnohaletými zkušenostmi a Václav to přebíral. A... v nadsázce

říkávám, že Václav vychovává děti pozvednutým obočím, zatímco pan režisér Berger vychovával děti jadrným vyjadřováním a zvýšeným hlasem. A my ve chvíli, kdy jsme se ocitli na posledním táboře pana režiséra Bergera (*letním táborům DRDS se za působení Miloslava Dismana říkalo Broučkov*) a slyšeli jsme z vedlejší místnosti přes stěnu, co se děje na obědě a jak se to děje, tak jsme si řekli, to nemůžeme my dva dělat.

Byl tam křik?

V: To se dá zjednodušit i tak, že se tam používala třeba píšťalka ke svolávání dětí a tak dále, ale abychom vstoupili i do toho jeho odlišného přístupu..., on byl vynikající režisér a vlastně ztělesněním dětských pořadů 70. a 80. let a točil i věci pro dospělé, což pro nás bylo nedostižné.

My jsme přišli zvenku a chtěli jsme se co nejlíc zorientovat i za pomoci kolegů, ale když říkáme, že jsme navázali na Dismana, tak to byla v tom devadesátém roce velká troufalost, protože jsme Miloslava Dismana nikdy osobně nepotkali.

Ale potkali jste jeho syna.

V: To ano, s tou rodinou jsme velmi zadobře, ale neznali jsme ji před devadesátým rokem. Myslím si, to ještě tady chci připomenout, že jsme leccos odušili v rozhovorech s pamětníky... Konkrétně s tou generací, která byla na zájezdech v Británii, Holandsku...

To byl slavný desetitýdenní zájezd z přelomu let 1946–1947, kdy desítky dismančat projížděly rozbombardovanou Evropou a předvedly skoro stovku představení, například i v prestižní BBC. V archivu se nám zachovaly originální plakáty, které dokumentují velký zájem předních britských deníků i nizozemského tisku.

V: Ano, ano, z jejich vyprávění jsme nabyli dojmu, že Dismanův rozhlasový a divadelní soubor (*tento název používán v 50. a 60. letech*) byl něčím víc než jen dramatickou přípravou a výchovou ke správné výslovnosti.

Čím?

V: Když se podíváte na jejich činnost za druhé světové války, tak vidíte, že členové třeba odehráli 334krát Karafiátovy Broučky. To je neuvěřitelná šňůra, hráli to za Protektorátu, tady v pražském Intimním divadle (*vlastní scéna souboru na Malé Straně*) i po zájezdech a vysloveně plnili takovou tu buditeckou roli.

A my jsme si se Zdenou říkali, vzhledem k té erudici naší, že taky dokážeme to divadlo postavit i v průběhu sezony, že dokážeme každý rok postavit třeba tři čtyři premiéry a také se nám to pak dařilo. Podrželi jsme i tradiční dětské tábory, kde se děti sbližují přes věkové bariéry... Takže proto zmiňuji dismanovskou tradici, že jsme se snažili vytáhnout z těch lidí, kteří za Dismana působili, jak to bylo na táborech, jak to bylo na zájezdech, jakým způsobem probíhaly zkoušky... Chtěli jsme děti přimět k tomu, aby se dokázaly podívat jedno druhému do očí, aby dokázaly být k sobě pozorné a aby si dokázaly vyjít vstříc.

Z: Já to ještě doplním, protože ono to nebylo tak, že my bychom měli nějaký fórskrift (*předlohu*), jak to dělal pan Disman a podle toho se řídili. Ono to tak vyplynulo, protože jsme lidé mnoha zájmů a chtěli jsme, aby ty děti měly jakousi komplexní kulturní výchovu, výtvarnou, hudební, taneční, dramatickou... Opravdu, aby to, že je dítě připraveno pro práci před mikrofonem, bylo výsledkem jeho obrovského bohatství vnitřního, aby to byly děti – jak to říká pan Disman – hlubokého vnitřního citu. A tam jsme se potkali, ve chvíli, kdy jsme nastudovali jeho materiály, mluvily nám z duše, čili ten návrat k dismanovským tradicím byl naprosto přirozený a logický.

Píšete, že Miloslav Disman usiloval o osobnostní rozvoj, ale taky, že pro něj byla příznačná péče o druhé, výchova ke slušnosti, pokoře a kolektivní soudružnosti. To je... jak to říct, asi to překračuje běžné vnímání, běžný rámec, který bych předpokládal u sbormistrů rozhlasového souboru.

Z: No... [trochu rozpačitě] nevím, jestli to překračuje, pro mě a Václava by to měla být naprosto logická součást výchovy v jakémkoli oboru, jakmile se pracuje s dětmi nebo s mládeží, tak by toto mělo být součástí. Mě vychovávala paní Jiřina Stránská (*herečka Děčka E. F. Buriana*) a ta její výchova spočívala především ve vyprávění a i toto bylo cosi, co si člověk v podvědomí nesl životem. Já jsem – v době, kdy jsme nastupovali do Dismanova souboru – měla za sebou stovky představení pro děti i ve

školách, a to pro obrovské množství dětí, v hledišti bylo třeba 800 dětí najednou. A... tak člověk s těmi dětmi uměl zacházet tak, aniž by bylo nutno sáhnout k nějakým... hm...mm... nevhodným slovům nebo ke zvýšení hlasu, protože v rámci představení to není dost dobře možné. Člověk musí udržet pozornost tím, jak věci říká, co dělá, vizuálním kontaktem, a to pro mě byla důležitá škola, protože jsem vlastně k té konkrétní práci potom nepotřebovala nějaké další berličky.

A... ještě jedna věc, Václav je pedagog, ale... moje profese je jiná, já jsem nikdy, ani jako dítě netoužila být učitelkou a pro mě vždycky ty děti byly partnery. A myslím, že pro nás pro oba, my jsme od prvopočátku zavedli takový rámeček, že: co my chceme po dětech, toho musíme sami [důrazně] být mocni, a chceme-li, aby se k nám děti chovaly slušně, musíme se chovat slušně my k nim. My jsme si s nimi začali tykat, což v té době bylo velmi neobvyklé a opravdu jsme s nimi měli vždycky velmi přátelský vztah a dodnes ho máme i s jejich rodiči.

Přemýšlím, v jaké jste začínali společenské atmosféře. Mně byl rok, ale pamětníci vzpomínají, že to byla doba charakteristická euforií nebo – jak to říct – velkou mírou energie, kterou lidé vkládali do různých aktivit, které by prospívaly celé společnosti. Vybavuje se vám něco takového, že třeba rodiče chtěli, abyste pomáhali vychovat jejich děti ve smyslu dobrých vztahů s druhými?

V: Rodiče dětí nám tak z poloviny šli okamžitě na ruku. Ale když jsme třeba řekli nahlas, že budeme dělat dětskou operu nebo se budeme věnovat třeba folklóru – chodili jsme oba už v 70. letech tancovat do Vycpálkova souboru – tak najednou to vyvolávalo u některých hrozná pnutí nebo otázky. Ale chci říct, že nám nesmírně pomohlo to, na co jste také trošku narazil, ta doba a euforie a naděje do toho vkládané a otevření hranic.

A samozřejmě, jakmile dojde ke změně v osobě vedoucího a posléze i jeho asistentů, tak tam bylo jisté období, po které si nás ti lidé oťukávali, když jsme si třeba začínali s lidmi tykat nebo když jsme řekli, že se bude zkoušet jinde. Na rozdíl od zkušeben, které byly tehdy na Pražském hradě, nevhodně v kancelářích, tak my jsme vybrali divadlo Radar.

Takže do té doby se divadelní představení zkoušela v kancelářích?

V: Ano, ono se ale tehdy hrálo v divadle jen jednou za rok, v Žižkovském divadle, kdy mohli rodiče vidět své děti na scéně. Proto jsem zmiňoval, že ty tři až čtyři divadelní představení jsme navrátili. A dokonce, když jsme po 25 letech v souboru končili, objevovaly se některé hlasy, že jsme hráli divadlo hodně, že jsme se odchýlili. Ale my to bereme za jednu z priorit, za velmi efektivní formu výchovy jak k herectví a rozvoji řečových schopností, tak i třeba k samostatnosti a přátelství.

Dalo by se říct, že pan Disman měl prioritu spíš ve výchově jako takové než přípravě pro rozhlas?

Z: To bylo naprosto propojené u něj, on miloval rozhlas a byl vynikající spíkr, moderátor, redaktor, zároveň režisér a děti k tomu vedl. Ostatně datuje vznik svého souboru 15. 9. 1935, vstupem do školského vysílání Československého rozhlasu (ČsRo), čili přímo sepětím s rozhlasem, přestože ten ansámbl fungoval dříve. On původní Recitační klub založil při pokusných školách v Nuslích. To tehdy ještě ani nebyl ČsRo, to byl ještě Radiojournal (*zakládající společnost*).

V: A jedna věc ještě k našim začátkům... už po roce jsme mohli se souborem vyjet do ciziny. Jednak díky jazykové erudici Zdeny a přičiněním ročníku těch loutkářů, kteří teď tvoří páteř Divadla V Dlouhé: Honzy Vondráčka, Pavla Tesaře a dalších. Oni, když studovali jako žáčci pana Borny (*divadelní režisér Jan Borna*), tak tu měli Francouze a Zdena se tam přišla podívat a tam se zrodila první myšlenka, že vyjedeme do Grenoblu, a tehdy to pro ty děti bylo snové, protože nejezdilo se běžně a ten první zájezd byl ohromným úspěchem i... nás posunul dopředu, my jsme se na tom organizačně hodně naučili a i ten kontakt se studentským divadlem evropským, protože tam vystupovaly soubory z různých zemí.

Byla to přehlídka studentských divadel v českém jazyce nebo jste se přizpůsobovali?

V: Podmínka byla, že jsme tam museli mít pasáže, které byly ve francouzštině...

Z: No bylo to tak, že jsme absolutně nevyhovovali těm podmínkám. To setkání, Evropská setkání se to jmenovalo, v Grenoblu, mělo za podmínku, že děti budou starší patnácti let a u nás platilo a stále platí, že patnáctileté děti končí. To začalo v době,

kdy se v roce 1948 odrostlejší Dismančata odtrhla a založila Soubor Julia Fučíka. Tehdy Dismanův soubor téměř zahynul a od té chvíle jsou v něm opravdu děti a mládež jen do věku 15 let.

A za druhé jsme nesplňovali podmínku, že jazyk musí být vyučovacím jazykem ve Francii, a to čeština opravdu není. A tak se napsal takový dopis, kde jsem vylíčila, jak je soubor mimořádný a že ty děti sice jsou mladší než patnáct let, ale že jsou velmi dobře vedené a že jsou úžasné a že čeština pravda není vyučovacím jazykem, ale že bude dorozumivacím jazykem do značné míry hudba a zpěv a zároveň, že tam ta francouzština také zazní. Takže to byly čtyři legendy pod názvem *Pražské pověsti* a Eliška Pohorská vždycky řekla na začátku ve francouzštině, o co půjde. A každá ta pověst měla svoji píseň a ta pražská odrhovačka se v daném dějství vždy proměňovala podle toho, o čem zrovna se jednalo. Takže byla v dur, moll...

V: Eliška se stala samozřejmě maskotem festivalu...

Z: Bylo jí tenkrát jedenáct...

V: A my jsme přivezli české děti vlastně v prvním roce prezidentského funkčního období Václava Havla, čili my jsme měli všude otevřené dveře, považovali si nás a z tohoto jediného momentu se pak rozvinula desetiletá spolupráce, která skončila v roce 2000, při festivalu Evropské město kultury – Praha. Spolu s Francouzi jsme odehráli performance v holešovickém pivovaru a Český rozhlas nám v tom vyšel nesmírně vstříc, protože ředitel Vlastimil Ježek podepsal za ČRo dohodu o spolupráci mezi DRDS a francouzským souborem Les Maivaises Herbes, která umožňovala, aby každý rok bylo jedno soustředění ve Francii a druhé tady v Praze. Čili my jsme je třeba zvali na naše tábory a vznikala krásná představení, která neměla tak velký dopad co do počtu návštěvníků, ale byla úžasná svou úrovní a daleko přesahovala běžné vnímání tvořivé hry nebo hry na divadlo a tak dále.

Začala tímhle momentem tradice výměnných pobytů?

Z: Ano, to byl ten start a ty výměny pokračovaly...

V: Nešlo vždycky o výměny, třeba když jsme byli v USA, tak jsme byli na pozvání tamních pořadatelů a z toho žádná reciprocita nebyla. Nebo pak později třeba se

švédskou stranou to bylo na bázi výměny, kterou jsme nezaštiťovali my, ale byli jsme jí účastní.

Z: A v Německu v Brémách to bylo podobné, ale je pravda, že jsme vždy usilovali o to, aby ty děti překračovaly hranice, právě proto, že jsme do té doby tady byli v kleci a že to bylo nesmírně motivační...

I pro vás to muselo být motivační v roce 1990.

Z: [trochu váhavě] Samozřejmě, ale ve chvíli, kdy mělo šest osob vyjet do Japonska, tak my jsme se zřekli účasti na tomto zájezdu, přestože byl pro nás lukrativní, abychom neubírali dětem místo.

V: Ale chtěl bych říci, že hned na začátku roku 1991 za námi přišel pan Jiří Vrba z Pragokonzertu (*na vzpomínkovém setkání v Terezíně, 18. 10. 1991*) a říkal, já mám pro vás úžasnou věc, my budeme hrát dětskou operu a nemůže to hrát nikdo jiný než Vy, protože my chceme na podzim připomenout kulaté výročí zahájení transportů do Terezína, do ghetta a Vy to k tomu nastudujete. To pro nás bylo nové, do té doby jsme byli vedeni k tomu, že Terezín byla Malá pevnost, kde byli vězněni členové odboje komunistického, především, a o existenci ghetta jsme i my sami věděli velmi málo. Bylo to pro nás i pro děti nesmírně inspirativní, protože jsme diskutovali s pamětníky původních představení (*v letech 1943 až 1944 sehrál soubor židovských dětí v terezínském ghettu dětskou operu Hanse Krásky Brundibár 55x*). Dodneška vzpomínáme na první momenty, kdy přišel pan Vrba, měl krátké rukávy, na předloktí vytetované číslo a my jsme to setkání už tenkrát natáčeli pro rozhlas..., pamatuji se, jak se Bára Drofová (*členka DRDS*) zeptala: „Pane, a vy jste byl také Žid?“ Jako kdyby bylo vyznání a národnost něčím, z čeho se dá vystoupit.

Tak to byl rok 1991, kdy jsme se poprvé setkali s mnoha lidmi, kteří přežili. Z těch asi patnácti tisíc dětí, které prošly terezínským ghettem, se jich dožily třeba dvě stovky, takže ta setkání byla velmi dojemná a nedá se vypovědět atmosféra závěrečných zkoušek představení Brundibár a jeho premiéry, kterou jsme měli v Terezíně, v Kulturním domě. Tehdy ještě nebyl k dispozici vojenský prostor v Magdeburských kasárnách, kde jsme později začali hrát (*součástí Památníku Terezín*). Ta premiéra byla silná i tím, že do toho vstoupili přeživší terezínského ghetta, kteří spolu s námi odzpívali jednotlivé party, ať už to byla

Ela Weisbergerová (odzpívávala roli Kočky ve všech 55 terezínských představeních) nebo *Greta Hoffmeisterová* (většinu představení v roli Aninky).

Z: S dětskou operou *Brundibár* jsme pak vystupovali v cizině. Ve spolupráci s Francouzi jsme pak vytvořili i mnohá další představení, jiného druhu.

Jak často jste jezdili s DRDS účinkovat do zahraničí?

Málokterá sezona za našeho působení byla bez zahraničního zájezdu, v některých letech – například 1993 – to bylo i cest víc. Účinkovali jsme nejenom ve zmíněné Francii, ale také v Německu, ve Velké Británii, na Slovensku, několikrát ve Švédsku, v Portugalsku, reprezentovali jsme republiku na festivalu Antverpy 1995 – Evropské město kultury, čtrnáctidenní turné nás zavedlo do USA, nejdlejší destinací pak bylo v roce 2005 Japonsko, odkud patnáctiletí kluci zprostředkovali přímé rozhlasové vstupy ze vzpomínkových akcí v Hirošimě.

Když jsme se dotkli tragického tématu holocaustu, zajímalo by mě, jestli mezi dismanovské tradice, na které jste navázali, patří právě důraz na vážné problémy světa? Ostatně třeba v polovině 90. let jste se podíleli na benefičním večeru ve prospěch humanitární pomoci válkou postižené Bosně a Hercegovině.

Z: Nevím, jestli za něj takové akce byly nebo nebyly, my jsme je ale programově vyhledávali. Snažili jsme se jejich prostřednictvím zpřístupnit dětem poznání, které považujeme za důležité.

Rozhlasáci, kteří Miloslava Dismana zažili, ale často vzpomínají, že vynikal hlubokým sociálním cítěním. Pracovali jste s tím?

V: Spíš spontánně, podvědomě. Ale máte pravdu... třeba Aťka Janoušková (*proslavila se jako herečka, zpěvačka i v dabingu, mj. hlasem Včelky Máji*) vzpomíná, jak si jí Disman vzal do souboru pod svá křídla, když ona měla oba rodiče už zavřené gestapem. Čili on jí umožnil věnovat se divadlu a zkoušet tady i za Protektorátu. Jinak je známé, že Disman byl hlasatelem v době Pražského povstání a soubor si připomínal tři oběti z vlastních řad, především tedy Láďu Padiora, který byl souborový doyen, 22letý švihák, psal básně, sbírka mu vyšla posmrtně v roce 1946.

To Dismanovo sociální citění se myslím vztahuje hodně k poválečné době, a to včetně té levicově zaměřené euforie. Samozřejmě, dělat v 50. letech charitu znamenalo starat se o korejské děti nebo zpívat jejich písničky, protože ta orientace byla takováto. Tehdy to nebylo myslitelné, aby někdo připomněl židovské oběti nebo křesťany, ve chvíli, kdy byli zavřeni naši kněží a tak dále, čili teprve my žijeme dobu – a v tom to bylo pro nás velmi pozitivní... že celých těch 25 let jsme mohli naprosto volně tyto věci připomínat. Mohli jsme být s dětmi v Želivě, kde byl v padesátých letech internační tábor pro řeholníky, děti se tam mohly volně pohybovat, mluvit s kněžími, rozšiřovat si obzory.

Z: Jinak, ve druhé polovině 90. let jsme byli také přizváni ke spolupráci s Lionským klubem Praha první, jehož jsme členy, stará se programově o zrakově postižené, takže v DRDS vedeme děti k tomu, aby pomáhaly... nebo vedli jsme – už to máme za sebou [smích] – k tomu, aby... braly v potaz slabší jedince. Protože jsme měli třeba i romské děti v souboru, snažili jsme se o to, aby byla dismančata nad věcí, nad předsudky a nad prvoplánovým hodnocením čehokoli.

Co se týče náročnosti či vážnosti představení souboru, našel jsem rozhovor s vámi v někdejší Večerníku Praha (rok 1993), kde redaktorka konstatovala, že se „soubor téměř programově pouští do úkolů, které jsou nad jeho síly“, a vy jste jí odpověděli, že například montáž Ortena je skutečně nad síly dvanácti či třináctiletých, ale že je dobře, „když i takto staré děti k této poezii přičichnou“, když si na tom i vylámou zuby.

Z: Ono všechno souvisí se vším, když jsem na začátku říkala, že ty děti pro nás byly partneři, tak my jsme se vždycky vyhýbali tomu, abychom je podceňovali, abychom jim tak zvaně šli po srsti. Proto jsme s nimi dělali třeba takový Máchův Máj, kdy jsme jim chtěli ukázat, jaká je hudebnost v jazyce a vzniklo z toho představení. Orten? To byla součást přípravy na Brundibára, protože jsme se tou tematikou zabývali zešíroka, tak, jako jsme se vždycky zešíroka zabývali jakoukoli tematikou při přípravě čehokoli. Třeba když jsme dělali Sofoklova Antigonu, což byl nápad Francouzů – oni to poté pojali spíše jako výtvarné představení a my jsme se více drželi textu a vzniklo z toho nádherný představení, pro mě jedno z nejcennějších!

Vždyť ta jeho otázka je stále aktuální: Poslouchat to, co vládce nakazuje, co přikazuje doba, co se žádá, nebo se řídit vlastním rozumem a vlastním citem? Myslím,

že tento rozpor bylo důležité dětem odhalit, přestože je to zdánlivě úkol nad jejich síly. V čemkoli, co nám mohlo být vytýkáno, že to nepřísluší dětem toho věku, tak jsme našli něco, co tam... nějaký klíč, který byl důležitý v té době pro ty děti samotné a taky se k tomu dodneška vrací. Ale naše přesvědčení je takové, že děti se velmi podceňují, ten potenciál je obrovskoj, vydrží nesmírně mnoho a taková ta hlásání, že dítě nesmí být zatěžováno textem delším patnácti minut nebo že se dítě má šetřit, aby se nesetkalo s problematickými věcmi, které se týkají třeba filozofie nebo sexu, takže je to všechno zcestné, protože informační boom je takový, že děti se s tím stejně potkávají, jsou s tím neustále konfrontováni a je potřeba naopak jim ty věci pojmenovat a dát jim nějaký koridor, jakkoli široký, ve kterém se mohou pohybovat.

V: A koneckonců to ohlédnutí za tím naším čtvrt stoletím podle mě dokazuje, že to je dobrá volba. I když se může zdát, že třeba devadesátiminutové představení v angličtině, jako byl *The Fifth Elephant* Terryho Pratchetta, je velká kláda – není tam nápověda, nejsou tam žádné garderobiérky a tak dále. Ale když se ohlédnete po letech, třeba po dismančatech jako je (*herec*) Kryštof Hádek nebo (*moderátor*) Libor Bouček, tak na nich se to projevilo pozitivně [smích], zvládají pamětně velké plochy.

Na rozdíl od školních kroužků tvořivé dramatiky – kde se může chodit po špičkách a v ponožkách a kde děti zkoušejí překonat jazykovou vadu – tak my jsme byli nuceni pracovat s elitním souborem v tom dobrém slova smyslu, protože po vás tady rozhlasoví režiséři chtějí mít pětileté, šestileté dítě, které zvládá účinkovat v pořadu, který je dejme tomu věnován tématu zneužívání dětí v rakouských klášterech. Vy musíte mít to dítě připravené.

Jinak ale, já jsem se některým věcem, které vypadaly impozantně, bránil, když třeba Zdena postavila představení *Hra na mušketéry aneb Dvě hodiny dějepisu*, kdy jsme hráli opravdu dvouhodinové představení..., ale když se na to podíváte zpětně, tak ty děti se na tom ohromně naučili, přitáhlo je to třeba ke studiu historie, francouzštiny a tak dále. A některé ty příběhy – já o tom možná někdy stvořím knížku – jsou až pohádkové, protože se někteří z našich absolventů dostali třeba do diplomacie, Gábina Dlouhá, Jirka Luhan, který působí jako tajemník našeho zastoupení při OSN v Ženevě, nebo Franta Med – on byl také jedním z těch dětí, které jezdily se Zdenou do Francie, z nuly se začal učit francouzsky, a dneska už má za sebou čtyřletou funkční periodu na velvyslanectví v Maroku a teď nastupuje na místo

zástupce velvyslance České republiky ve Francii v Paříži. Takže někde se to takhle stáčí a ti lidé by se k tomu nedostali jenom takovým pošimráním nebo jenom zdánlivým setkáním zpovzdálí s tou francouzštinou.

3. Tak trochu jedna rodina

Sledujete příběhy dismančat dlouho poté, co opustila soubor. To vypadá, že se mezi vámi a absolventy vytvořilo předivo mezilidských vztahů, komunita, která možná odpovídá tomu, co Miloslav Disman v roce 1947 nazval „rodinnou podstatou souboru“. „Už nejsme soubor, jsme rodina,“ říkají někteří účastníci tehdejšího Letního pracovního tábora v Jesenicích u Podbořan.

Z: My vlastně... proto jsme byli dva, abychom tam měli ten mužský i ženský prvek vedení, abychom těm dětem i rodinu nějakým způsobem zastupovali nebo prezentovali, a to je opravdu velmi široká rodina a velmi početná. Naše vlastní rodina do toho byla vtažena – ať chtěli nebo nechtěli – museli [smích].

V: No ale ono to bylo podtrženo vždy i tím, že jsme třeba několikrát do roka zkoušeli u nás, nebo že se u nás pravidelně malovaly kraslice, Zdena je úžasná v přípravě...

U vás doma?

V: Ano

Z: A perníčky se taky pekly.

V: Přišly děti, které chtěly přijít, přinesly si sebou zástěry a napekly se perníky, které se pak rozdávaly při vánočních představeních... A tohleto si myslím, že stálo také u toho, že k sobě máme tak blízko.

Z: Absolventi se sami ozývají ...

V: A zvou nás na divadelní představení nebo...

Z: Oni s námi udržují kontakt a pozorují, zdali jsme v pořádku a jestli nemáme nějaký problém, oni se o nás starají [oba se smějí].

O jak velké rodině se bavíme?

Z: Stovky.

V: Ono je to někdy zajímavé, že o některých lidech léta nevíte, a najednou se vám přihlásí nebo přivedou děti na konkurz a tak. Tady se v několika případech objevila taky souborová manželství, že ti dva se tady vezmou za ruce už ve čtrnácti, patnácti a pak jdou spolu životem, mají spolu děti...

Které pak pošlou do Dismanova souboru...

V: [smích] A když jsme použili slovo rodina, tak my jsme se za ta léta velmi sblížili s oběma Dismanovými dětmi, jak s Ludmilou, která od roku 1976 žije v Lisabonu – dokonce jsme tam pak byli na jednom ze zájezdů s dětmi – tak s Mílou Dismanem mladším, který je excelentní výtvarník a žije tady v Praze a docela bylo logické, že... ale [trochu nervózně] to není ke sdělování navenek...

... my když jsme skončili se souborem, tak jsme se jeli rozloučit s Dismanem na bělský hřbitov, kde je pochován spolu s manželkou (*narodil se v Bělé pod Bezdězem*), ve městě si ho velmi považují, a jely tam obě jeho děti, a my jsme tam také v roce stého výročí narození (2004) spolu s panem ředitelem Kasíkem (*gen. ředitel ČRo Václav Kasík*) odhalili na náměstí pamětní desku a tak u ní jsme položili kytičku, a když jsme stáli u jeho hrobu, tak jsme si jako rodina připadali. Nechceme to dávat komukoli na odív, my jsme zkrátka pociťovali, že... že... [hledá slova]

Z: Jsme si blízcí.

Jinak ale k nám se hlásí i ti, co nám neprošli rukama [smích], jako k blízkým osobám.

Pojďme si trochu zalistovat kronikami, které nám uchovává rozhlasový archiv.

Tohle je kronika prvního oddílu z léta 1952...

Z: To se Václav narodil.

Patří mezi vzácné kousky a najdeme v ní krásné vzpomínky: „Všichni jsme si byli vědomi, že na Broučkov se dostane jen ten, který nejlépe pracoval po celý školní rok a který se také nejlépe choval. Nyní jsme již na Broučkově a tuto krásnou odměnu za celoroční práci si nesmíme ničím zkatit. Všichni si musíme

vážít toho, že žijeme uprostřed lidí, kteří se mají všichni rádi, pomáhají si a také panu Dismanovi, který je naším... druhým... tatínkem.“

Oba: [smích]

Je vám blízké takové pojmenování?

V: To jó, akorát jsme se vždycky drželi vzadu v tom, abychom to sami pojmenovávali před dětmi nebo abychom je k podobným výrokům vůbec pouštěli. Myslím si, že jsme se to vždycky snažili zaonačit tak, aby tyto hodnoty byly sdílené a aby byly tradované, ale nebyly přitom vyřčeny. Čili tak fungovala i celá řada záležitostí vztahující se k běžnému chodu tábora. Tam nikde nebylo vyvěšeno desatero, nikdy tam nebyla použita píšťalka a ty děti musely bezděčně vědět – vzájemně to odkoukávaly – že se musí tehdy a tehdy vstát, tehdy a tehdy přijít k výdejnímu místu, a proto jsme byli i takovou raritou, tam, kde jsme přijeli, tak najednou měli pocit, že tam přijelo nějaké společenství lidí, kteří jsou naprosto scuknutí, kteří dokážou poprosit, pozdraví, i ty šesti, sedmileté děti. Z toho byl hezký pocit i teď v tom našem závěru, protože jsme si myslím uvědomili, že právě toto je do souboru vloženo.

Jak vaše vedení dětí hodnotili jejich skuteční rodiče?

Z: Od rodičů máme velmi milé reakce, neustále se k nám hlásí.

V: S rodiči jsme byli ve velmi úzkém a častém kontaktu telefonickém, mailovém a tak dál. Před zkouškami nebo i po zkouškách jsme mezi ně vždycky seběhli: rodiče dětí musíte znát. My jsme tím (*společenstvím*) celých pětadvacet let žili [rozhodně].

A stále žijete?

V: Nó... tak nás to neopustilo.

Z: Už couváme...

Máte ještě méně času, než když jste byli sbormistři.

[společný smích]

V: Ale, chtěl jsem ještě dodat, že v některých momentech jsme my byli většími zpovědníky dětí než jejich vlastní rodiče. Byly momenty, kdy se nám dítě světilo s nějakým problémem, kdy jsme sledovali [hledá slova] různé situace v jeho rodině,

třeba se nám svěřovalo s rozchodem rodičů, s problémy ve škole, a v tom samozřejmě člověk cítí [těžce] tu tíhu, že to nesmí zneužít. To je, to je myslím důležité a zase se vracím k tomu, co už tady Zdena řekla, že v té chvíli, kdy jsme byli vlastně ženská a chlap, tak ty kluci a holky přesně věděli, s čím můžou přijít třeba za mnou, že jim něco, nejenom třeba povolím, ale že mi můžou něco říct, co by neřekli Zdeně a naopak, takže oni nás z první ruky měli přečtené, protože jsme před nimi žili na těch táborech i na těch zkouškách, takže to bylo oboustranné.

4. Jak vést?

Letní tábory jste pořádali po celých pětadvacet let?

Z: Já se jenom vrátím k tomu názvu Broučkov, to bychom měli osvětlit. To zavedl pan Disman, protože oni hráli na divadle Karafiátovy Broučky a z toho výtěžku potom hradili tábory, a tím pádem to pojmenoval jako Broučkov, ať se tábor odehrával kdekoliv.

V: Soubor totiž v roce 1944 dostal od pana Jiřího Dohnala, majitele Intimního divadla (*kde hráli Broučky*), 200 000 protektorátních korun a za ty pořídili čtyřnedělní tábor u Vráže, a proto to byl Broučkov, že tam byly tyhle peníze utraceny. A pak, ačkoli se jezdilo jinam, říkali tomu tak dál. Je potřeba zdůraznit, že tradice táborů nebyla nikdy přerušena, ani v roce 1948, ani v roce 1968; jen za režiséra Bergera se jim neříkalo Broučkov. A dokonce se někdy konaly několikrát za rok. Když jsme byli ještě plní síly, zavedli jsme v roce 1990 navíc zimní soustředění a po několik let jsme jezdili na lyže.

Z: V zimě je brzy tma a večery jsou dlouhé, takže během těch večerů jsme dělali různé kvízy a soutěže a hrálo se a připravovalo se nějaké představení.

V: Třeba tady na té fotce vidím představení *Ruty šuty Arizona*, které vzniklo při soustředění na Mariánské (*horská chata v Krušných horách*). Dokonce i s Brundibárem se děti poprvé setkaly v zimě roku 1991 na zimním soustředění, které bylo ve Vysokém nad Jizerou.

Z: V té době bylo ještě možné vyjíždět s dětmi na týdenní soustředění, když jsme připravovali hru, tak jsme někdy jezdili ještě i na jaře nebo na podzim. V posledních

letech si ale děti vybíraly školy, které jsou velmi drahé a nebylo možné je na tak dlouho uvolnit, takže jsme dělali soustředění spíš dvoudenní, víkendová, tady v Praze.

Koukám na program letního pracovního tábora z roku 1947. Tam je to rozfázováno, jak kdyby to byl program prezidenta České republiky...

Oba:[smích]

Neustále je co dělat, politická výchova v půl deváté ráno, pak nácvik not, po svačině nácvik recitací, jazykové zkoušky a tak dále.

Z: Já vám ukážu pro porovnání denní rozvrh, který je z Dolejšího Těšova – tam už je informace podána hravou formou, různé hříčky, návody, vtipky a metafory.

Tady koukám: V poledne „recitace, levitace, iritace, irigace a tak podobně.“

Oba: [smích]

Co to je irigace?

Z: Víím já [úsměv]?

V: Zrovna dneska jsem otevřel loňský tábor v Želivě, tehdy jsme museli použít excelovou tabulku ve formátu A3 na šířku, bylo to ještě podrobnější než to, co máte teď v ruce, protože v tom byla představení, byly v tom jednotlivé natáčecí prvky a tak dále. Takže myslím si, že ta složitá příprava před táborem byla typická jak pro pana Dismana, tak pro pana Bergera a je nutná i nyní, to zkrátka jinak nejde, protože máte před sebou 65 dětí, které musíte zabavit, musíte je zapřáhnout, musíte z nich všechno vytěžit a přitom to oni nesmí vnímat jako itinerář se školním zvoněním.

Chtěli jste, aby děti cítily, že fungujete v režimu, o kterém se nediskutuje? Že musí přijít včas na zkoušku a tak.

Z: Ano, ale na druhou stranu to mělo pořád charakter hry, byla v tom radost. Takže tady čtu „ranní proud, dobrovolné přibližování dřeva na táborák, všichni pod platany diktát, v poledne kupodivu oběd, společenský večer se základy kinderstube (výchovy)...“

Starali jste se o skupinu 60 až 65 dětí – uvnitř se jistě objevily děti, které měly s disciplínou problém.

Z: Faktem je, že vždycky, v jakémkoli společenství dětí, se najdou ti, kteří jsou vnitřně organizovaní, a pak jsou ti, kteří tím životem plápolají.

V DRDS je víc těch, kteří mají vnitřní disciplínu?

Z: Neřekla bych. Je to stejné jako kdekoli jinde, možná právě naopak, že toho nosí hodně v hlavě a že mají spoustu zájmů, tak ne vždycky jsou schopni sami sebe ovládat. Je opravdu potřeba brát v potaz, že každý člověk je nějak ustrojen a nedá se to úplně zlomit násilím.

Jak jste pracovali s dětmi, které měly s disciplínou problém? Pokud jste se zřekli metod pana Bergera, o kterých jsme mluvili na začátku...

Z: [emocionálněji] No, jako v rodině, někoho prostě musíte tím životem vést, jo. Člověk věděl, že některé děti jsou prostě zapomnětlivé, takže, když skončila zkouška, tak jsem se jich zeptala, jestli opravdu mají tu čepici, šálu, jestli nezapomněly někam přijít. Byť je to v takovém širokém společenství, tak je možný individuální přístup.

V: Ale obecně, když je s námi to šesti, sedmileté dítě poprvé a vidí, že ta skupina je skutečná, že pracují a připravují úžasné věci, kterými se blýsknou třeba při večerním programu, tak už toto je taková motivace a vzor, který před nimi je a nemusí se ani moc připomínat. Nebo je celá řada dalších figlů, že ty děti v nějakých sestavách bydlí na pokojích, ten pokoj se třeba oboduje a zkontroluje se, kdo zase nemá věci pohromadě a kdo se musí třikrát vrátit, než se oblékne. Nebo když děti něco připravují ve skupinkách a jedno z nich vrstevníkům něco kazí a připraví je třeba o nějaký benefit, jako je třeba koupání, tak ty děti si to mezi sebou vyřídí daleko lépe, než kdybychom dali jméno hříšníka na nástěnku.

Z: Ale na druhou stranu musím říct, že děti jsou k sobě daleko ohleduplnější, než dospělí k dětem a že... že se opravdu opatrují navzájem a... [pauza] ten způsob samovychovy, kdy se starší starají o mladší, nebo ti silnější se starají o ty slabší, ten je naprosto přirozený a... a využitelný.

Myslím, že na webových stránkách souboru se píše, že DRDS využívá asistenty z řad absolventů. To je taky motivační prvek?

V: Za nás to tak bylo a myslím, že to tak bylo i za pana Bergera, že tam byly takové kompaktní ročníky, které poté, co vstřebaly šest, sedm let jistého úsilí a jisté práce, tak

to zase vracely souboru v době letních soustředění... Za pana Dismana byl větší podíl starších lidí, kteří jakoby z externa [vzrušeně] přijeli na tábor a vždycky v průběhu roku s mladšími pracovali, ale... My jsme jednu dobu také zkoušeli, jestli to může být někdo, kdo přijde zvnějšku, ale upustili jsme od toho – bylo to v jednom nebo ve dvou případech – neboť, tady se nám vyplatilo, že „naši lidé“ měli pod kůží tu poetiku, způsob práce s dětmi... znali je [důrazně], chodili na zkoušky v průběhu roku, čili byli to odchovanci a řada z nich zůstala také semknuta. Ještě teď spolu někteří působí v divadelní skupině Oldstars.

Z: Je to tak, že jsme tu hranici věkovou takzvaných asistentů posunuli o něco níže, na 14 – 15 let, kdy ty děti už mívají problémy v rozpuku se svým okolím a s rodiči, tak my jsme na ně naložili zodpovědnost, a to se nám velmi vyplatilo, takže to byla taková samovýchova potom, i ony samy, tím, že nesly zodpovědnost za nezvedené mladší děti, tak si zkoušely, jak... jak působí samy na své okolí. Ale je třeba říct, že i ty asistenty musel člověk pořád mít v dohledu a musel je vést.

Přemýšlím o těch dětech, které byly dejme tomu problémovější, že třeba tolik nedodržovaly časy zkoušek, nosily toho více v hlavě, a tím pádem se nemohly tolik soustředit, říkám si, jaké další problémy mohly mít třeba ty výrazně talentované děti, které třeba dostaly velkou příležitost účinkovat v nějaké hře. Nestávalo se někdy, že tyhle děti měly problém s nárůstem sebevědomí? Jak vnímaly děti jedinečnou možnost být po boku herců, ke kterým asi často vzhlížely?

Z: To byla vždycky pro ně velká čest. Ale už toto jsme my přijali od pana Dismana. On vždycky říkal, že dítě není herec a dítě nesmí být hvězda. A šlo to tak daleko, že děti nesměly být jmenovány a nesměly pobírat honorář. Á... my jsme tohle museli zrušit, protože je to protizákonné, prostě dítěti za práci patří honorář a my jsme naopak chtěli, aby ten individuální výkon byl pojmenován jménem toho dítěte, ale... [s významnou odmlkou] na druhou stranu, vždycky jsme se snažili o to, aby se ty (*herecké*) příležitosti dostaly co nejširšímu počtu dětí, aby opravdu tím prošli pokud možno všichni a aby to nebylo tak, že si maminka udělá známost někde v dabingovém studiu a pak žádné jiné dítě tam nevleze než to její. Tak my jsme se opravdu snažili mít přehled o tom, co ty děti dělají, jak to dělají, jak velká je jejich role a abychom to mohli třeba i v zájmu těch dalších dětí korigovat.

Tohleto je věčný problém, protože to dítě samo o sobě ambiciózní není, ambiciózní je jeho okolí a asi nejvíc odstrašující případ nebyl ani matka ani otec ale dědeček dítěte – tak ono se to přenáší i do generace prarodičů. Samozřejmě, že žádná matka není svéprávná, každá vidí to své dítě jako naprosto geniální a úplně nejlepší á... další věc je, že ty děti rostou úkoly. Těmi úkoly, které jsou před ně postaveny, tak na těch vyrůstají, na těch se zlepšují, proto nemá smysl je příliš šetřit, protože pro ně je to motivující, oni jsou na to pyšní, oni se s tím vypořádají neuvěřitelně rychle, mají úžasnou paměť a jsou schopny opravdu velkých věcí, ale musí tu příležitost dostat. To je potom úkolem vedoucího.

V: Já bych ještě obrátil pozornost k tomu, jak se k nám děti dostávají nebo dostávaly. My jsme se nakonec dopracovali k takovému jednoduchému ročnímu cyklu, kdy jsme zcela spontánně sebrali v listopadu přihlášky, kterých bylo kolem stovky, každý rok, aniž bychom dávali nějaké inzeráty.

To znamená, že lidé se dozvídali o souboru jak?

V: Přišli na naše představení nebo nám napsali, všem jsme dávali na vědomí, že poslední sobotu v listopadu se setkáme v rozhlasu. Probrali jsme tu stovku dětí a z nich se vybralo třeba nějakých třicet, čtyřicet, které chodily do přípravy. Z té přípravy se to po třech měsících zúžilo na nějakých 12 – 14 dětí, které pak s námi už jely na tábor.

Už při tom prvním kontaktu přesně vidíte, v té rozhlasové hale, který rodič nebo prarodič přivede holčičku, jako kdyby jí vedl do krasobruslení [úsměv], protože právě skončilo mistrovství nebo jí přivedl do tenisu, protože ví, že Kvitová (*tenistka*) právě vydělala tolik a tolik a uložila to v Panamě [úsměv], tak tady už to vidíte, už vidíte ty typy. Já jsem s těmi rodiči mluvil a Zdena mi dala volnou ruku, abych jednu z těch kolonek vyplnil..., abych mohl poznamenat, že tady v té rodině to není úplně košer, pokud si myslím, že za tím je jiný zájem, protože ti rodiče se už třeba ptají po reklamách a dabingách a jejich dítěti je šest, pět let.

5. *Talent a štěstí*

Pokud se stalo, že měli takový skrytý zájem rodiče, jejichž dítě bylo výrazně talentované?

V: [rozpačitě]

Z: Všechny děti jsou výrazně talentované.

V: Já myslím, že o talentu se u dětského herectví mluví velmi obtížně, protože já nevím... kolik by Zdena odhadla, jaký je podíl talentu a práce?

Z: 5 % talent a 95 % procent vůle, zaujetí, paměť, inteligence, všechno ostatní, sociální citění.

V: Takový Vašek Jílek, který k nám přišel, měl problém říct jednu větu nebo souvětí, zapamatovat si... byl nervózní a tak dále, dneska je z něj excelentní herec a je to jenom tím, že se nesmírně vypracoval pohybově, mluvně, a toto je jeden případ, který mě teď napadl. Ale myslím si, že právě proto je třeba ty rodiče znát, o těch problémech mluvit a pochopitelně, jestliže nám prošel souborem třeba Adam Novák a natočil seriál *Bylo nás pět*, tak se potom dostal už do takové úrovně dětského herectví a byl tolikrát angažován jak v divadle, tak v reklamách, že ho to ze souboru odvedlo. Ale myslím si, že je to akceptovatelné.

Jaký vliv má na soubor významné ocenění některých členů?

V: Když je některé dítě nominováno třeba na Prix Bohemia Radio nebo na Cenu Františka Filipovského, je to potřeba využít jako motivaci pro ostatní, aby se taky dostali na podobnou úroveň, jak říkala Zdena, dát příležitost většímu množství. Proto jsme chtěli, aby si u nás režiséři vybírali děti do rozhlasových i třeba filmových rolí z většího počtu a všem rodičům se to řeklo. Není to tak, že by se to tutlalo a někomu jsme to přihráli, kdo je nám sympatický.

Z: Jinak, samozřejmě, že nám prošla souborem řada mimořádně talentovaných dětí. Někteří z nich ale nikdy hrát nebudou, protože k tomu nemají základní předpoklad v té organizovanosti. Nebo pak řada dětí, takových těch pudovkinů – což je terminus technicus pro herce, kteří jdou pudově naprosto správnou cestou, ale chybí jim pak

třeba schopnost partnerské spolupráce nebo sociálního citění. A samozřejmě, obrovskou roli pak hraje štěstí, které často rozhoduje, jestli se dostanou k rolím.

Štěstí je už to, že děti mají funkční rodinu a rodiče je přivedou.

Z: To pro úspěch není zas tak důležité. To nějak utváří jejich charakter a třeba schopnost partnerského žití v budoucnu, ale to že si jich pak někdo všimne, že dostanou příležitost, angažmá, to je někdy sázka do loterie. Zním vynikající herečku, která je stále na volné noze, potácí se od jedné inscenace ke druhé a málokdo o ní ví, protože prostě neměla štěstí... Naopak třeba Adam Novák měl velké štěstí, když si ho všiml režisér Karel Smyczek v dětském muzikálu *Ruty šuty Arizona* a obsadil ho do role Petra Bajzy ve filmu *Bylo nás pět*. To byla opravdu náhoda.

Nad tímhle povídáním mě napadá, co je to vlastně talent?

Z: Je různorodý, protože někdo má smysl pro slovo, má obrovský talent rozhlasový, ale to ještě neznamená, že bude dobrým hercem. Máme několik případů – třeba Tomáš Staněk – mluvčí Národního divadla, nositel několika cen Prix Bohemia Radio za dětský herecký výkon, natočil mraky věcí pro rozhlas a byl výbornej, ale v té pohybové složce měl rezervy. A ty zůstaly nevyužity. Vystudoval sice konzervatoř, něco odehrál, ale nakonec se dal na produkci, kterou k tomu vystudoval na DAMU a dneska je excelentním mluvčím a režisérem studentských divadel, jo. Naopak třeba Vašek Jílek má obrovský [důrazně] pohybový talent a s tou mluvou měl vždycky trošku problémy – ne vždycky se mu to vešlo do pusy tak, jak bylo potřeba.

V: Mimochodem, teď táhne některá představení Letních shakespearovských slavností v plenéru.

Chápu dobře, že když k vám přijdou malé děti, tak se vlastně nedá ještě říct, ty máš spíš tenhle talent... jeví se to stejně a vám se to ukazuje až s odstupem.

Z: To dítě se opravdu vyvíjí neuvěřitelně rychle, k nám přijdou děti v pěti, šesti letech.

Spodní hranice?

Z: My jsme ji měli pět let, ale ty děti už musely umět číst.

V: A zavázat tkaničku [společný smích]. Protože, když se kamkoli jede nebo jde, tak se ty děti musí umět o sebe postarat.

Z: Udržet moč a myšlenku.

V: [jadrný smích] Ještě bych chtěl říct, že naše zkušenost nás dovedla k tomu, že jsme soubor také skládali z různých typů. Některé děti byly vysloveně extrovertní a byli jsme rádi, že jsou takové, ale pak jsme dali šanci i těm, které...

Z: ... byly hloubavé.

V: Ano a které dokázaly spíše něco napsat nebo tu myšlenku rozvést. A zvláštní slabost měla Zdena pro zlobivé děti, protože těch určité procento vždycky měla, neboť tam ta extrovertnost je zakódována už v tom způsobu chování a je... [hledá slova] myslím si... potěšující se také ohlédnout za tím čtvrtstoletím, kolik dětí původně rozverných a nesoustředěných jsme dokázali k té soustředěné práci přivést.

Z: Ještě jednu věc k tomu řeknu: některé děti, vyloženě talentované, byly třeba zahlceny přílišným množstvím úkolů, a tím se stalo, že pak najednou si musely třeba rok dva odpočinout od jakékoli role, to byl případ Matěje Křístka, který jako dítě často hrál nejenom v našich inscenacích, ale také v televizi a filmu, najednou uvěřil tomu, že to jde snadno a přestal sám na sobě pracovat, a ono už v tak dětském věku je potřeba, aby do toho děti investovaly nějakou práci.

Když se ohlédnou zpátky, tak bych neřekla, že nám prošly rukama děti talentované, ale řekla bych, že nám prošly rukama děti mimořádně inteligentní. Že ta inteligence, ta přemýšlivost a schopnost kombinovat poznatky, je daleko důležitější než představit si imaginární břevno a odnést ho odněkud někam.

Je to důležitější pro rozhlasovou profesi nebo hereckou?

Z: O herecké bych vůbec nemluvila, protože to je právě to, co se proměňuje, to dítě se vám může jevit jako neuvěřitelně talentované a za dva roky z toho není nic, protože ta dušička se ubírá jiným směrem nebo se někde setká s někým, kdo ho ovlivní... Což funguje i naopak: Měli jsme kluka a holku, kteří sbírali kameny, šutrologové, věděli o horninách a kamenech první poslední, měli doma obrovskou sbírku a vypadalo to, že se jejich zájem bude ubírat tímto směrem. A nakonec ne: ten Vojta je vynikajícím dramaturgem a režisérem, a tím, že jsme ho my nějak ovlivnili nebo nasměrovali, tak se tudy pustil... A to bylo také jedno z těch obtížných dětí, nikoli, že by byl extrovert, právě naopak. A on si žil do té míry svým světem...

Nebo třeba kluci jako byl Honza Matějek, Standa Plešner, ti si potřebovali dělat kotrmelce nebo se plazit pod židlemi, a jsou to mimořádně [s barevným akcentem] schopné děti, které se pohybují po celé místnosti a dokážou se přitom bavit textem a vnímají... myšlenku lépe než kdokoli jiný.

Bavila vás ta nepředvídatelnost vývoje dětí?

Z: Asi ano [váhavě]. My samozřejmě po té tříměsíční práci (*v přípravce*) musíme rozpoznat, jestli to dítě má jiskru a jestli je schopno takové nálože, jakou pro něj chystáme, protože – jak Václav asi před hodinou zmínil – děti pak čekají takové úkoly, že holka třeba hraje hlavní roli schizofrenní holčičky, která se v noci proměňuje ve vlka a zardousí někoho z bližních, jo, nebo kluci zavřou umrlou maminku do pendlovek, aby dítě nemuselo do dětského domova... To jsou věci strašně zatěžující... [s vážností]

I pro dospělého posluchače.

Z: ... i pro dospělého posluchače [smích], ale to dítě se s tím musí nějakým způsobem vyrovnat, čili my jsme museli rozpoznat, jestli to dítě je dostatečně odolné a schopné a inteligentní a jestli má ty předpoklady. Ale pak už je to... vlastně neustálý experiment, jak s tím dítětem naložit, a když si člověk myslí, že to ví, tak to dítě zase za půl roku vyroste a je ta práce nanovo, je to pořád jinak [radostně].

Jaké to je, když některým dětem musíte říct, nebo jejich rodičům, že zkrátka nemají na to, aby prošly souborem?

Z: To je po té přípravce, no, po třech měsících práce, kdy už jsme se nějak sblížili a ony už po tom velmi touží a my pak musíme z těch třiceti vybrat třeba jen patnáct. To je krušné.

V: Ale jestli myslíte to, že člověk byl vyloučen třeba ve dvanácti letech, tak k tomu za nás nedocházelo.

Ne, myslím ten moment po přípravce, který musí být těžký pro všechny.

Z: [smutně, emocionálně] Ano, je to obrovská frustrace i pro ty děti i pro ty rodiče a no, tak... [ticho], mnozí nám to měli i za zlé.

A nedá se s tím něco dělat?

V: Ale třeba to, že se po přípravce oznámí dětem, že nepostoupily jen dopisem nebo mailem, to je možná šetrnější, než když se to řekne rovnou přede všemi na tom závěrečném večeru přípravky. Ale koneckonců takto [důrazně] dopadají i různé jiné konkurzy, děti vrůstají do světa, který je takto stavěn. Takže uznávám, že my jsme byli drsnější povahy v těchto věcech. Drsnější jsme možná byli i na táborech, když vezmu různé formy her nebo bojovek nebo držení hlídek, které jsme také měli. Když s námi byli na táboře Francouzi tak se velmi podívovali, nad tím, proč vůbec v noci do lesa s dětmi chodíme, že se to prý u nich nesmí.

Oba: Nesmějí se strašit a lekat.

V: Tak to byl náš bonus pro obohacení jejich činnosti [smích]. Ale třeba ta plejáda nočních představení... žádní vedoucí našich táborů si to nenechali ujít, vždycky se vědělo, že se představení hraje v sobotu, uprostřed pobytu, chystalo se tajně po nocích a po desáté hodině večer bylo najednou odehráno v tajemném lese nebo na rybníce – třeba takový *Vodník z Kytice* v Dobré u Sázavy. Nebo třeba *Svatební košile* hraná na hřbitovní zdi v Bílé Třešněné u Miletína... Ještě po dvaceti letech na to děti vzpomínají jako na zážitek, který se nedá srovnat s tím, co zažívají při televizi nebo při počítačových hrách.

Z: No, krásné představení bylo potom to předposlední, *Konec faráře Toufara*, a to je takové zvláštní, že rok nato – to my jsme ještě netušili – se vedení souboru ujala Jana Franková Doležalová, jejíž muž se Josefem Toufarem celoživotně zabývá. A tam se to nějak potkalo. Aniž bychom tušili, vznikla i velká výstava v klášteře.

6. Bilance

Co vás těší, když se podíváte do svých rozhlasových časů?

V: Pět let jsem pracoval jako dramaturg na Praze, která měla poslechovost třeba 800 000. Zažil jsem tam ty nejkrásnější věci a nejkrásnější chvíle, třeba při spolupráci s Janem Petránkem, s Jiřím Černým...

Podruhé jsem dělal tři roky editora ne Regině, kde jsme měli úžasný tým redaktorů, z nichž se ne náhodou stali redaktori České televize, jako Štěpánka Martanová nebo Tomáš Staněk nebo Filip Zvolský.

V: Co se týká DRDS, tak si myslím, že šťastným obdobím bylo, když jsme mohli sehrát věc na jevišti, natočit o ní publicistický pořad a zároveň ji natočit jako rozhlasovou pohádku. A já jsem našel v našem Almanachu výčet devíti půlhodinových pořadů, které jsme v roce 1998 natočili na Prahu, samostatně, na klíč. Když jsme to ale pak nabízeli Rádiu Junior, většinou se to redakci zdálo příliš vážné... Třeba... [čte] o tisíci letech vzdělanosti kláštera v Břevnově *Studynka rájská* nebo třeba pořad *Japonské prázdniny* – kdy kluci reportovali z Hirošimy v rámci přímého vstupu na Prahu i na Radiožurnál k 60. výročí svržení atomové bomby. Dělal to pět kluků, plus o málo starší Franta Med, který teď už – jak jsme před chvílí zmínili – je diplomatem. Byla z toho výměna mezi rodinami, kdy do Čech přiletěly tři Japonečky a jeden Japonec spal u nás doma... Pro nás to byla sympatická forma, protože na takovém setkání kultur děti ohromně vyrostou. Mimochodem, jednu jsme ztratili děti v New Yorku...

Z: Ne, ne, kluci se ztratili sami.

V: Odepsali jsme třetinu výpravy [v legraci], to je taky hezky zdokumentovaný, dokonce tam vznikl film... Dostali jsme od tehdejšího šéfa Českého centra, pana (Petra) Gandaloviče objednaný hostel a pět dnů jsme bydleli na Manhattanu, bylo nás tak čtyřiadvacet. Ráno jsme se vždycky nasnídali, pak jsme vyrazili do města a byly to zážitky k neuvěření, když jsme třeba navštívili Sochu Svobody, když se šlo kolem Dvojčat, dva roky předtím než byla budova zničena, a do muzeí námořnictva...

Z: Rozdělili jsme se na dvě skupiny a my jsme se nemohli na tu druhou dobouchat, tak jsme usoudili, že už odešla. Jenže šest dvanáctiletých kluků prostě tvrdě usnulo. Chodili jsme po New Yorku a několik hodin jsme o klucích nevěděli.

V: A oni to natočili...

Z: Jak se probouzej.

V: To je reality show... Hele, no kde jako jsou, přece by nás tady nenechali... [smích]

Kdybychom tu měli bilancovat, co se DRDS za vašeho vedení povedlo, povídali bychom si další hodiny. O rozhlasové tvorbě, divadelních představeních, mezinárodní spolupráci, vydaných CD, oceněných dismančatech, výstavě k 80 letům souboru... Je ale něco, co se za 25 let nepovedlo?

V: My to odpovíme každý asi po svém... Profesor Pařko (*chirurg Pavel Pařko*) říkává, že i za každým dobrým doktorem je hřbitov. [chvíle ticha] A dnes a denně si každý učitel, pedagog, dokáže večer říct, že ten úkol navodil špatně, tady jsem měl přitlačit, tohleto jsem měl říct jinak, nebo tady ta věc se povedla. My jsme několik věcí také zvorali nebo prošvihli...

Ptám se proto, že jste nedávno bilancovali hodně intenzivně. Loučení se souborem bylo slavnostní...

V: Období Velkého třesku... [oba smích]

Vy byste měl zakončit nějakým souvětím, které... nevím, jestli dokážeme zplodit tady na místě, ale... my jsme prožili ohromné štěstí, neboť jsme k tomu byli svým... vzděláním, charakterem disponováni a přišli jsme k tomu souboru v... nádhernou dobu, v devadesátém roce, kdy se všechno otvíralo. Měli jsme v lecčems snadnější situaci než naši předchůdci, už proto, že se v průběhu toho čtvrtstoletí neměnily režimy á... dokázali jsme tu pětadvacítku završit 80. sezónou a navíc jsme loni měli čtyřicet let po svatbě. Tak... to se málokomu asi poštěstí.

Je i díky té profesní kontinuitě váš život přehlednější, možná šťastnější?

Z: To je bezesporu dar, dar shůry, za který jsme velmi vděční a velmi si to považujeme. Že se ledacos nepovedlo, to je nasnadě. Že bychom se třeba více mohli věnovat vlastní rodině a vlastním synům, to je evidentní.

Synové neprošli souborem?

Z: [hledá slova] Prošli, neprošli, ono jim nic jinýho nezbylo.

V: [smích]

Soubor je pohltil.

V: Ale kupříkladu, my jsme tady vzpomínali Máchův Máj... tak ten starší syn mu dělal hudební úpravy, protože je na FAMU vystudovaný zvukař a zároveň absolvent hudební vědy na Filozofické fakultě (UK).

Z: [skok do řeči] Ale to, že je excelentní zvukař, je také kvůli tomu, že jsme ho vzali s sebou do Francie, on tam byl v tom vzpomínaném představení *Pražských pověstí* jako houslista a hrál tam – tam byla kapelka, která doprovázela písničky a on tam navštěvoval počítačový kurz, kde se učil elektronické zvukové tvorbě.

V: ...Hudba – informatika. A tehdy, v roce 1990, jsme nikdo nevěděli, jak vypadá písíčko a oni si tam už na něm stříhali zvuk.

Z: Ano, do toho ateliéru se přihlásily čtyři děti z našeho souboru a ten náš Vašek to v tomto oboru dotáhl nejdál a bylo to pro něj tenkrát zjevení, co všechno se dá se zvukem dělat.

V: Mladší syn Jan chodil taky do souboru, odehrál spoustu představení, a dokonce pak se dostal i přes to předivo přijímaček na loutkárnou, alternativní herectví, k Janu Bornovi, ale rozhodl se pro architekturu...

Z: ... a vystudoval ji ve Francii, protože to chtěl studovat v místě, které důvěrně znal, a přestože tady absolvoval tři ročníky na ČVUT, tak se rozhodl studovat potom tam.

V: V této době nás měla rodina k tomu, abychom toho opravdu, ale opravdu už nechali... [bodry smich] a věnovali se šesti vnoučatům. Takže my asi založíme soubor rodinný a tam ta rodina snad už nebude v uvozovkách [smích] a tam si vystačíme... Ale tři kluci (*vnuci*) jsou ragbisti a budou se věnovat asi čemukoli jinému.

Z: Ti tři jo. A ti další tři... uvidíme...

V: Je fakt, že když takhle bilancujeme a jsme už v důchodovém věku, tak stejně... nelitujeme toho, že jsme těch 25 sezón takto žili doma i v práci vlastně... toutéž tematikou. My jsme si tu práci nemohli nikde odložit. Nosili jsme ji tam a zpátky a v noci jsme se budili tím, že todle jsme zapomněli... Je potřeba napsat *Dispress atd. (periodikum DRDS)*. Když si to jenom vezmete kolem a kolem, tak když jsme soubor předávali, vydával se čtyřstránkový, číslo tuším 246, tak jenom v tom jsem spisovatel,

který publikoval 1 200 stran [smích], no a teď se bavím tím, co jsme tehdy nestíhali... Ted' třídím krabice, kam se odhazovaly fotografie, nahrávky, vzkazy, dopisy od dětí, ty přijdou i k vám do Archivu. Ale také si nenechám ujít příležitost, abych o tom něco napsal, včetně takových těch apokryfních komentářů, které jsou zajímavé. Právě tím, že to jsou konkrétní lidské osudy a za tím jsou – což jsme trošku naťukli – konkrétní úspěchy i průšvihy dětí a jejich růst jak charakterový, tak obecně lidský.

Takže se můžete stát kronikářem Dismanova souboru ex post.

V: [smích]

At' se věc podaří, souboru hodně zdraví a hlavně at' máte stále málo času.

Oba: Děkujeme.

MEMO 2017/2

1) Zdena a Václav Fleglovi byli vedoucími Dismanova rozhlasového dětského souboru v letech 1990 až 2015. Své aktivní působení uzavřeli mj. návštěvou Bělé pod Bezdězem, u pamětní desky na rodném domě zakladatele DRDS Miloslava Dismana, kterou zde spolu s bělskými občany odhalil v roce 2004 tehdejší generální ředitel ČRo Václav Kasík. (Foto: Miloslav Disman ml.)



MEMO 2017/2

2) Miloslav Dismán, zakladatel souboru, pokládal za datum jeho vzniku 15. září 1935, tedy den, kdy on sám nastoupil do redakce tzv. Školského rozhlasu. DRDS vedl do června roku 1973. (Foto: archiv Miloslava Dismána ml.)



MEMO 2017/2

3) V letech 1973 až 1990 byl vedoucím DRDS (tehdy z politických důvodů Dětského rozhlasového dramatického souboru) vynikající rozhlasový režisér, překladatel a autor rozhlasových dramatických děl pro děti a mládež Jan Berger. (Foto: Archiv ČRo)



4) Více než čtvrtstoletí zůstává na repertoáru souboru dětská opera Hanse Krásky a Adolfa Hoffmeistersa Brundibár (na snímku z roku 1995 ve výpravě Květy Pacovské mj. tehdejší členové Kryštof Hádek a Václav Jílek). (Foto: archiv Zdeny a Václava Fleglových)



MEMO 2017/2

5) Intenzivní prezentace Českého rozhlasu během více než dvou desítek zahraničních zájezdů v letech 1990 až 2015 znamenala zároveň výrazné ovlivnění budoucí profesní kariéry celé řady účastníků těchto cest. V roce 2005 uskutečnila šestičlenná delegace výpravu do Japonska, odkud zprostředkovala přímé rozhlasové vstupy z Hirošimy během vzpomínkových akcí souvisejících s 60. výročí svržení atomové bomby. (Foto: František Med)



6) Možná nejslavnější kapitolu dějin Dismanova souboru představuje zájezd do Anglie – Skotska – Holandska (28. 11. 1946 – 7. 2. 1947) pro Světovou organizaci míru a mládeže. Soubor odehrál desítky vystoupení, mimo jiné v britské BBC, a referovala o něm přední média. Dokládají to dobové plakáty, často složené z výstřižků, programů a fotografií. (Foto: Khalil Baalbaki, ČRo; zdroj Archiv ČRo)



O autorovi

Bc. Michal Ježek (*1989) vystudoval obor Český jazyk a literatura na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Od roku 2008 spolupracuje s Českým rozhlasem, kde nyní pracuje jako archivář a redaktor. Věnuje se popularizaci rozhlasové historie a snaží se propagovat zejména zvukové bohatství rozhlasových depozitářů a databází. Dělá to formou rozhlasových pořadů, editací webových stránek i tvorbou článků do časopisů. Součástí jeho agendy je také podíl do orálně-historického fondu ČRo.

Recenze / Reviews

HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. s. 290. ISBN 978-80-7419-016-2.

Jiří Herda

Kniha „kolektivní paměť“, kterou napsal Maurice Halbwachs, byla vydána v českém překladu v roce 2009 v Sociologickém nakladatelství v Praze. Jedná se o „kritické vydání“ připravené Gérardem Namerem ve spolupráci s Marií Jaissonovou. Překlad vytvořili Yasar Abu Ghosh, Marie Černá, Kateřina Gajdošová a Barbora Spalová.

Kniha má 289 stran a je složena kromě obsahu, přehledu biografie Maurice Halbwachse a doslovu také z předmluvy, upozornění a pěti kapitol. Předmluva a doslov je vytvořen Gérardem Namerem. Zbytek pak Mauricem Halbwachsem, resp. ve spolupráci, za přispění Jeanne Alexandre (rpz. Halbwachsové).

Na samotném počátku se řeší otázka, zda je toto dílo pokračováním, rozpracováním knihy „Sociální rámce“. Jsou zde uváděny názory, že čtenář má hledat v „Kolektivní paměti“ jen to, co doplňuje jeho znalost „Sociálních rámců“. Dále je zde jako problém uváděna skutečnost, že „Kolektivní paměť“ byla dávána dohromady až po smrti autora z materiálů, které k vytvoření nashromáždil. Využívány při tom byly ručně psané poznámky apod. V obdobném duchu pokračuje i „Upozornění“. Zde jsou rozebírány jednotlivé okruhy chyb, které byly odstraňovány a způsob, jak bylo dílo korigováno.

Kapitola první „Kolektivní paměť hudebníků“ řeší problém zvuku a toho, co si člověk při jeho poslechu vybaví. V některých případech si člověk představuje konkrétní situace, a ne samotný předmět, zvíře, člověka, který je autorem zvuku. To za předpokladu, že člověk zvuk již někdy slyšel. V opačném případě si člověk snaží ve svém nitru vytvořit obraz podle sebe, svého zaměření, zkušenosti, způsobu vnímání apod.

Ve druhé kapitole „Individuální a kolektivní paměť“ autor předkládá k zamyšlení rozdílnost vnímání dané situace dvěma jedinci a s tím spojené vybavování si vzpomínek z minulosti. Hovoří o tom, že důvěra našeho vzpomínání je větší, když se můžeme opřít o vzpomínání jiných lidí. K zamyšlení předkládá také vybavování si situací v rámci jedné konkrétní skupiny, např. studentů školní třídy a jejich třídního profesora. Pro studenty byla třída jedinečnou záležitostí, ale profesor jich za svůj život vystřídá několik. Vzpomínky se liší nebo může docházet i k tomu, že si je nevybaví, jako by se některé události vůbec nestaly. Na popředí paměti dané skupiny se vyjímají vzpomínky spojené s největším počtem jejich členů.

Třetí kapitola knihy „Kolektivní a historická paměť“ plynule navazuje na kapitolu předešlou. Autor připomíná, že osobní paměť se odvolává na záchytné body z vnějšku a využívá při tom slova a myšlenky, které nejsou individuálním vynálezem jedince. Tímto způsobem autor přechází k pojmům autobiografická a historická paměť, kdy první si vypomáhá tou druhou a je souvislejší a hutnější, a ta historická paměť je pouze schematická a zkratkovitá. Historie je předkládána jako soubor faktů a podrobností, tedy jako něco, co je pouze pro učence. Naproti tomu kolektivní paměť je souvislým proudem, který přenáší to, co je doposud živé ve vědomí skupiny, která tuto paměť udržuje. Celou touto částí knihy se nese především rozdílnost v nahlížení na minulost – historie nahlíží z venku, osobní paměť a následně paměť kolektivní nahlíží zevnitř.

„Kolektivní paměť a čas“ je čtvrtou kapitolou a v jejím počátku se více než u předešlých částí projevuje autorovo filozofické přemítání o pojmech, v tomto případě je to „čas“, než tomu bylo u částí předešlých. Jsou zde odstavce věnované rozboru vnímání i metafyzice, resp. Leibnitzovu metafyzickému paradoxu. Pro čtenáře se jedná o velice složité čtení. Až druhá polovina této kapitoly je konkrétnější. Hovoří o pojmech kolektivní čas, čas matematický, čas společenský, reálný. Jako velice důležitá veličina je uváděn čas univerzální, tedy ten, který pokrývá celý svět, události, svěťadíly i skupiny lidí. Kolektivní paměť sahá jen po určitou mez, ale historii zajímá to, co je za touto mezí, minulost. Tou je to, co leží mimo oblast, kam zasahuje myšlení současných skupin. Čas je tedy veličinou velice relativní a velkou roli hraje ve vnímání minulého také prostředí, ve kterém se daná skupina nachází. Bez povšimnutí nezůstává ani skutečnost, že jedinec se nachází v jednom okamžiku ve více skupinách,

jeho myšlení je tak součástí kolektivního myšlení a vnímání více kolektivních myšlení, pamětí a časů.

Kapitola pátá „Kolektivní paměť a prostor“ je věnována další veličině a jejímu vztahu ke kolektivní paměti. Obrazy vnějšího světa, naše okolí, vytváří součást našeho já. Prostorové představy hrají významnou úlohu v kolektivní paměti a naopak. Místo, prostor, si uchovává otisk skupiny. Změny v prostoru se projeví ve vnímání a životě dané skupiny. Neexistuje tedy kolektivní paměť, která by nebyla vázána na nějaký prostor. Ani v této části se autor nevyhnul určitým filozofickým úvahám u pojmů spojených s prostorem včetně prostoru právního apod. Je však nutné přiznat, že bez vztahu člověka, jedince, ke konkrétním věcem (vlastnictví věcí, dědictví apod.) by nazírání na předkládané otázky nebylo úplné. K prostoru, stavbám, se tak váže také paměť náboženská, tedy paměť kolektivní, paměť určité náboženské skupiny. Autor to vše shrnuje tak, že lokalizace je nezbytná pro naši paměť, že je nutný konkrétní prostor, na který vážeme naše vzpomínky.

V samotném závěru knihy je čtenáři předkládán „doslov“, který obsahuje údaje o jednotlivých rukopisech od toho prvního z roku 1925 po poslední, čtvrtý, z let 1943 až 1944. Jsou zde uváděny i zásady kompletace knihy včetně návaznosti na sociologii paměti nebo politiku, propagandu apod. I zde se čtenář setkává s odkazy na „Sociální rámce“, předešlé autorovo dílo. A právě toto odkazování, se kterým se čtenář setkává opakovaně, může vytvářet dojem, že bez přečtení tohoto díla není možné úplně pochopit a vstřebat myšlenky obsažené v „Kolektivní paměti“.

Čtení tohoto díla předpokládá i hlubší orientaci, možná lépe řečeno větší zálibu, v jiných oborech – psychologii, sociologii nebo filozofii. Přehlednosti a pochopení, dle mého názoru, nepomáhá ani odkazování se na myšlenky a díla jiných autorů a jejich názory. Daleko jednodušší, pochopitelnější a přehlednější jsou řešení a možnosti předložené a vysvětlované na konkrétních příkladech z běžného života – v kapitole individuální paměť je to příklad z návštěvy Londýna (pohled malíře, architekta – historika, obchodníka apod., v kapitole kolektivní a historická paměť je to příklad návštěvy, pobytu, v Remeši a s tím spojené informace o Johance z Arcu, Karlu VII apod.)

Je velice obtížné toto dílo zařadit do některé z kategorií literárních děl. Jedná se o filozofickou úvahu nebo naučné dílo, mající čtenáři vysvětlit jednotlivé pojmy

MEMO 2017/2

související s pamětí a možným využívám díla v rámci studia historie? Má kniha upozornit na možná úskalí spojená s vnímáním paměti různými skupinami jedinců v souvislosti s prostorem, časem apod.? Jednoznačnou odpověď, podle mého názoru, nedává ani sám autor. Jisté je, že dílo samotné dává vzniknout novým otázkám a samo dává spíše návod, jak některé problémy řešit, jak o nich přemýšlet a předkládá jen velice málo jednoznačných odpovědí.

MORÁVKOVÁ, Naděžda a JESÍNEK, Lukáš. *Václav Spěvák, život a dílo*. Praha: viaCentrum s.r.o., 2017. 137 stran. Historikem ve dvacátém století, XIV. ISBN 978-80-87646-19-9.

Ladislav Voldřich

V druhé polovině letošního roku spatřila světlo světa další publikace z ediční řady vydávané Střediskem orální historie při katedře historie Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni a nakladatelství viaCentrum, totiž publikace Naděždy Morávkové a Lukáše Jesínka *Václav Spěvák, život a dílo*. Autoři se zde snaží představit nejen odborné veřejnosti téměř zapomenutého vědce a jeho rozsáhlé dílo. Sami o projektu konstatují: „*O PaedDr. Václavu Spěváčkovi (1913–2004) byly doposud publikovány jen nečetné novinové jubilejní stati, při příležitostech výročí jeho života. Jsou přínosné především tím, že byly vesměs napsány osobnostmi, které Spěváčka osobně znaly. Představily ho na základě autentických osobních zkušeností a naplnily možnost připomenout jej široké veřejnosti. Tato práce má ambice zaplnit dosavadní mezeru v dějinách biografického dějepisectví regionu, tedy představit detailněji především Spěváčkovo celoživotní dílo. Práce je psaná z pozice autorů, kteří vycházejí primárně ze zkušeností nabytých studiem pramenů v archivu a Spěváčkových děl.*“²²⁷

Práce je rozdělena na tři kapitoly: Václav Spěvák, Počátky a základy českých škol pokusných a Biografické práce. Ty se pak dále dělí na menší podkapitoly. V první kapitole se autoři zabývají životem Václava Spěváčka a posléze i metodikou jeho práce. Druhá kapitola přináší stručné vypsání problematiky reformního školství v českém prostředí pro lepší zařazení osobností z třetí kapitoly do historických souvislostí. Třetí kapitola tvoří jádro celé práce. Přibližuje Spěváčkovo pojetí šesti významných osobností českého školství a národního obrození, kterým se

²²⁷ MORÁVKOVÁ, Naděžda a JESÍNEK, Lukáš. *Václav Spěvák, život a dílo*. Praha: viaCentrum s.r.o., 2017. 137 stran. Historikem ve dvacátém století, XIV. ISBN 978-80-87646-19-9.

věnoval ve svých publikacích: Jakuba Jana Ryby, Bernarda Bolzana, Josefa Vojtěcha Sedláčka, Karla Slavoje Amerlinga, Josefa Spudila a Jana Evangelisty Purkyně. Biografie sleduje Spěváčkovu reflexi těchto mimořádných osobností. Všichni sledovaní pedagogové něčím inspirovali své následovníky a pro dosažení svých cílů potřebovali vnitřní sílu, morální kredit, vědomosti a organizační schopnosti. Osobnosti Spěváčkem zvolené žily v přibližně stejné době, čtenář tak získává obraz nejenom biografický, ale i obraz obecně historický, obraz národního obrození a procesů, které v jeho době probíhaly, obraz tehdejších pedagogických ideálů, snah a projektů. Zajímavé může být už jen to, že kromě boje o český jazyk, národ a kulturu se národní obrození po celou dobu vlastně zabývalo reformou školství.

Publikace *Václav Spěváček, život a dílo* organicky zapadá do publikační strategie plzeňské katedry historie, tedy výzkumu regionálních dějin a výzkumu dějin školství a pedagogiky, a současně také do linie biografických prací, jež jsou v rámci katedry již obvyklou formou odborných výstupů jejích odborníků. Edice *Historikem ve dvacátém století*, jejíž již 14. svazek tato publikace představuje je systematickým sledováním osudů významných regionálních historiků a pedagogů svým charakterem ojedinelá a bezesporu chvályhodná i užitečná.

MÜCKE, Pavel. *Rámce paměti druhé světové války v českých zemích: vzpomínkové práce vojáků druhého čs. zahraničního odboje*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2013. 226 s. ISBN 978-80-7285-173-7.

Hana Marková

Kniha *Rámce a paměti druhé světové války* byla vydána v Praze roku 2013. Vydal ji Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v ediční řadě *Hlasy minulosti*. Autorem této knihy, je Pavel Mücke, který knize dal také podtitul *Vzpomínková práce vojáků druhého čs. zahraničního odboje*. Dílo má celkem 226 stran a na obalu jsou umístěny fotografie některých představitelů československého zahraničního odboje.

Tato práce je jedním z děl Pavla Mückeho, který dnes působí v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a také jako odborný asistent na Pracovišti orální historie a soudobých dějin Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy. Zabývá se novodobými a soudobými dějinami, dějinami a pamětí, orální historií, dějinami cestovního ruchu a druhým zahraničním odbojem. Před tímto působením studoval na univerzitách v Ostravě, Olomouci či francouzské Sorbonně. Své studium zakončil státní doktorskou zkouškou a obhajobou disertační práce v roce 2007 a 2009 na Ústavu českých dějin FF UK. Je autorem nejen této knihy, ale také několika dalších jako jsou například *Místa a paměti druhé světové války* nebo *Třetí strana trojúhelníku*, na které se podílel společně s Miroslavem Vaňkem. Napsal také velké množství studií a článků.

Právě jeho disertační práce s názvem *Paměť a paměti druhé světové války v českých zemích* se stala základem této knihy. V upravené podobě ji poté vydal v roce 2013. Dílo je rozděleno do devíti kapitol, obsahuje také Úvod, Závěr, Seznam pramenů a literatury, Resumé, anglické Summary a Jmenný rejstřík. Poznámkový aparát je umístěn pod čarou na každé straně knihy. V knize se mimo obálku nevyskytují žádné fotografie.

Kniha je postavena na historiografické analýze osudů pamětníků, kteří se účastnili československého zahraničního odboje. Dále také na rozbořech deníků a memoárů a mnoha dalších věcí, které psali účastníci československých exilových vojsk. Jedná se o různé osobnosti, které mají jedno společné pouto a tím je právě služba v exilu a vlastenectví.

První kapitola se zabývá jednotlivými způsoby, jak se můžeme s životním příběhem jedince nebo skupiny seznámit. Charakterizuje jednu formu po druhé a uvádí k nim i příklady. Spolu s tím také popisuje i historický vývoj jednotlivých životopisných forem, jako je například bibliografie, autobiografie atd. V druhé části kapitoly popisuje, kde sehnat materiály pro takovouto práci. Těmito materiály mohou být fotografie, vojenské knížky, vysvědčení, mnoho dalších úředních listin a také výpovědi samotných pamětníků.

Dále autor popisuje způsoby, jakými si vedli deníky, vzpomínky a memoáry vojáci v exilu a také příklady zveřejněných deníků a úryvky z nich, které buďto sami autoři nechali vydat, anebo se tak rozhodli jejich rodinní příslušníci. Pro ilustraci toho, jak tyto zápisy vypadají, jsou v textu uvedeny citace z děl.

Autor dále také analyzuje díla krásné literatury, která se týkají druhé světové války. Rozebírá a vypráví děj několika románů, povídek a samozřejmě se také zabývá poezií. Jednu kapitolu věnuje také tomu, jak s takovými osudy zacházela masová média, která používala osudy vojáků buďto jako vzor nebo i jako součást německé propagandy. Nejčastěji se tato tematika vyskytovala v rádiu, poté přicházely na řadu noviny a na scénu se dostávaly také filmy.

V poslední části knihy se autor věnuje výpovědím samotných pamětníků, které považuje za velmi důležité, z hlediska toho, že mohou být zachyceny výpovědi včetně pocitů. Dále je tato metoda nejpřirozenější formou předávání informací. Za velmi důležité považuje také přístupy historiků, kteří o událostech psali. Zabývá se také samotnou historií metody orální historie, která začala poprvé objevovat v Americe. V neposlední řadě se také v této části věnuje veteránským spolkům, jejich vývoji a působení, a také postavení členů ve společnosti.

Kniha Pavla Mückeho je velmi originální. Očekávala jsem, že se bude jednat o jakýsi deník událostí, které se za 2. světové války staly. Kniha je však spíše jistým

MEMO 2017/2

souhrnem o historických pracích, přesto je velice čtivá. Domnívám se, že tento fakt je daný tím, že autor používá velké množství úryvků z jednotlivých děl a výpovědí. Knihu tak mohu označit za zdařilý vědecký počín, zároveň se však jedná o poutavé čtení vhodné i pro širší veřejnost.

**LUKEŠOVÁ, Taťána. *Píšu, dokud si pamatuju.*
Praha: Katolický týdeník, 2017. 229. s. ISBN 978-80-86615-47-9.**

Marie Fritzová

Knihu *Píšu, dokud si pamatuju* můžeme označit za jednu z klíčových novinek nakladatelství Katolického týdeníku letošního roku. Po přečtení tohoto díla se dozvídáme nejen o autorčině životě, ale také o celé řadě důležitých, historických událostí dvacátého století.

Tento poutavý, pravdivý příběh je tím, čím by skutečná biografie měla být, tedy oknem do tzv. velkých dějin, kterým se na tyto dějiny můžeme podívat prostřednictvím pamětníkova svědectví. Autorka knihy, Taťána Lukešová, zažila čas perzekuce jak v období nacismu, tak v období komunismu. Nacismus ji zničil dětství, komunismu zasadil postupně smrtelné rány jejímu manželskému životu.

Můžeme bezpochyby říci, že Taťanin původ (byla dítětem ruské emigrantky a židovského prvorepublikového novináře) určil její pohnutý osud. Její maminka byla významně spojena s carským dvorem a unikla o vlásek smrti při bolševické revoluci v roce 1917. V emigraci (v Čechách) se později seznámila s Taťaniným tatínkem Františkem Ledererem, redaktorem významných Pražských (německy psaných) novin. Idylické dětství zničil příchod nacismu a útěk otce do zahraničí. S maminkou poté musely čelit hrozbě koncentračního tábora, která se nad Taťanou vznášela po celou dobu války, kdy byl zkoumán její židovský původ. Nakonec unikla transportu díky své mamince (prohlásila, že je Taťána nemanželského původu) a díky pomoci jedné německé lékařky, která toto prohlášení lékařsky prověřila a potvrdila.

Po skončení války Taťána prožila krátké období radosti, kdy se shledala se svým otcem, který v emigraci významně hájil české zájmy a který navíc spolupracoval na přípravě Norimberského procesu. František Lederer záhadně zemřel, aniž by zcela dokončil svoji práci, v únoru roku 1948. Paní Lukešová ve své autobiografické knize uvádí, že její tatínek mohl být dokonce zavražděn. Nicméně jeho smrt do současnosti nebyla zcela objasněna. Život a dílo pana Lederera stále čeká na historické

zpracování, doufejme, že právě autobiografická kniha jeho dcery o jeho osobnost vzbudí hlubší zájem jak u české veřejnosti, tak u českých historiků.

Jak jsem již uvedla, kniha je opravdovým čtenářským zážitkem, ale i důležitým historickým pramenem. Je rozdělena do tří částí. První, nejdelší část, je věnována autorčinu dětství, druhá část se věnuje období poválečnému. Paní Lukešová zde hodnotí vliv komunistického režimu na její osobní život. Třetí část je sestavena z úryvků z autorčina deníku, který si vedla od roku 1997. Kniha je doprovázená řadou dobových fotografií. Závěr knihy je věnován dopisům Taťaniných přátel, kteří na ní s láskou vzpomínají. Knihu vřele doporučuji jak široké laické veřejnosti, tak odborníkům věnující se moderní historii či biografické metodě.

Zprávy / Chronicle

Zveme vás...

Konference Dangerous Oral Histories – risks, responsibilities and rewards (Belfast, 28.-29. 6. 2018)

Konference Dangerous Oral Histories: risks, responsibilities and rewards. Pořádané irskou Oral History Society a Oral History Network in Ireland, se bude konat v posledním červnovém týdnu roku 2018 v Belfastu.

Hlavní téma konference je etika orálně-historického výzkumu a hlavní diskutované výzkumné otázky směřují právě do vod zabývající se povinností nás orálních historiků vůči našim respondentům. Jaká je míra naší zodpovědnosti, jak správně zacházet se získanými informacemi, jak zpracovávat získané informace v naší digitální době? To a celá řada dalších otázek bude diskutována právě během této konference.²²⁸

This joint conference of the Oral History Society and the Oral History Network of Ireland addresses the ethical and legal implications of oral history research. It presents a timely opportunity to explore the many issues raised by challenging projects, such as: What is an acceptable level of risk for interviewees/interviewers in the oral history process? What are the new responsibilities of the oral historian in a digital age? What are the rewards for initiating ‘dangerous’ oral history projects on ‘difficult’ topics, and when do the risks outweigh them? From this starting point, the conference organisers wish to solicit papers on all aspects of risk, responsibilities and rewards – and offer the following suggestions, whilst also welcoming other imaginative proposals addressing our theme of dangerous oral histories.²²⁹

²²⁸ Více informací dostupné z URL: <<http://www.ohs.org.uk/conferences/>> [Cit. 2017-11-15].

²²⁹ Přejato z URL: <<http://www.ohs.org.uk/conferences/belfast-2018/>> [Cit. 2017-11-15].

Vyhlášení IV. ročníku historické soutěže pro základní školy Plzeňského kraje pořádané střediskem SOHI 2017/2018

Marie Fritzová

SOHI (Society of Oral History) při Katedře historie Fakulty pedagogické v Plzni vyhlašuje IV. ročník historické soutěže pro základní školy Plzeňského kraje 2017/18 ve dvou kategoriích. Cílem této soutěže je podpořit zájem našich žáků a studentů o nedávnou minulost našeho kraje prostřednictvím metody narativní/orální historie, dále pak prohloubení pozitivních mezigeneračních vztahů. Cílem této soutěže je také podporovat tvořivost a samostatnost žáka/studenta.

Soutěž je vyhlášena pro:

I. kategorii: 6. – 7. třída ZŠ, prima-sekunda pro osmiletá gymnázia.

II. kategorii: 8. – 9. třída ZŠ, tercie-kvarta pro osmiletá gymnázia.

Zadání pro obě kategorie zní: Hry a hračky našich rodičů a prarodičů

Zeptejte se svých rodičů a prarodičů, jak a s čím si nevíce hráli jako děti. Zamyslete se nad tím, jak se jejich hry a hračky lišily od těch vašich. Napište zamyšlení na tomto tématu. Svoje vyprávění můžete doplnit fotografiemi hraček a her.

Samotná práce by měla mít rozsah 1-2 A4 stranu (velikost písma 12, jednoduché řádkování). V práci by se měly objevit citace z rozhovorů (zeptejte se minimálně dvou pamětníků).

Príspevky posilejte do 30. 4. 2018 na email: fritzovamarie@gmail.com. Slavnostní vyhlášení vítězných příspěvků a předání hodnotných cen proběhne v prvním červnovém týdnu 2018 v prostorách Katedry historie ZČU. Přesný termín bude upřesněn. Soutěž je podporovaná statutárním městem Plzeň.

Stalo se...

Orální historie na 11. sjezdu historiček a historiků v Olomouci ve dnech 13. – 15. září 2017

Naděžda Morávková

Ve dnech 13. září 2017 začalo na půdě hostitelské Univerzity Palackého v Olomouci 11. profesní setkání českých historiků. Bylo to největší setkání české historické obce od počátku této tradice v roce 1937, počet účastníků přesáhl číslo 800. Náročný program připravila filozofická fakulta UP Olomouc ve spolupráci se Sdružením historiků ČR. Rovněž širší spektra témat, jež setkání pokrylo, bylo v rámci 11. sjezdu historiků rekordní. Jedna z hlavních výkonných organizátorek setkání doc. Radmila Švaříčková-Slabáková z katedry historie Filozofické fakulty UP k tomu uvedla: „*Chtěli jsme uspořádat podobné setkání, jakým je Mezinárodní kongres historických věd. I proto jsme sjezd otevřeli všem oblastem historie, profesionálům i laikům. Ukazujeme tím, že je současné historické bádání pluralitní, že v něm neexistují jen mainstreamová témata. Reakcí na to je nebývalý zájem účastníků.*“²³⁰

Program tvořily tři hlavní sekce: sekce *H01 Vytváření historického vědomí moderní společnosti. Výuka a společenská funkce dějepisu*, sekce *H02 Společnost v sítích – ekonomické, technické a sociální vazby a komunikační toky*, sekce *H03 Domácí a cizí – migrace a integrace očima české historiografie* a rekordních 80 diskusních panelů.²³¹ Vysoký počet panelů byl nezvyklý, pro mnohé i poněkud rozpačitě vnímaný, neboť nebylo možné při nejlepší vůli stihnout vše, co jedince-historika zajímalo. Široké pojetí sjezdu však nedávalo příliš jinou možnost organizace, i takto je potřeba se před olomouckými organizátory sklonit, jak vše manažersky zvládli na výbornou. Do Olomouce přijeli zástupci všech univerzitních pracovišť, Akademie věd ČR, muzeí, archivů, památkových ústavů i odborníci příbuzných oborů právních či pedagogických. Jednání sjezdu nebylo orientované jen úzce národně. A to ani tematikou, ani zastoupením řečníků. Mezi cizinci byli i špičkoví světoví odborníci.

²³⁰ Dostupné z: <http://historieolomouc2017.upol.cz/>.

²³¹ Viz příloha č. 1.

Pozvání přijala a poprvé do České republiky přijela přední americká historička Lynn Huntová. Emeritní profesorka University of California v americkém Los Angeles v úvodní přednášce sjezdu hovořila o postavení historie v postmoderní době, aktuálních historických trendech a takzvané globální historii. Sklidila veliké uznání a potlesk ve stoje, neboť mnohé z celosvětových problémů historické vědy, a možno říci i světové společnosti, které zmínila, trápí nemálo rovněž současnou českou obec historiků. Problémy jako: modernita versus tradice, migrace etnik, konzumnost současné světové společnosti versus tradiční hodnoty, role historické vědy a její odpovědnost ve změněném světě, historik a společnost, bohatý versus chudý svět, zodpovědnost západní civilizace, co a jak v rámci interpretace minulosti předávat dalším generacím, jak učit o dějinách atd. byly slyšet ostatně i v mnohých příspěvcích napříč diskusními panely i v kuloárních rozpravách mezi jednacími časy. V podstatě podobně vyzněla i přes své konkrétní a na první pohled užší zaměření také přednáška Charlese Ingra, emeritního profesora Purdue University v Indianě, jenž vystoupil v sále olomouckého kultovního kina Metropol ve čtvrtek večer a promluvil o trendech historického bádání nejen v rámci tématu habsburské monarchie.

Množství panelů a nečekaný zájem české historické obce o sjezd připravily organizátorům nejednu horkou chvilku při zajišťování důstojných a odpovídajících podmínek jednání. Využity musely být nejen všechny vhodné prostory Filozofické fakulty a Uměleckého centra Univerzity Palackého, ale také prostory komerční – sál NH Collection Olomouc Congress a Regionální centrum Olomouc.

Poprvé v dějinách české historiografie se na pořadu sjezdu historiků objevila také orální historie coby samostatný programový panel. Připravili jej prof. PaedDr. et Mgr. Miroslav Vaněk, Ph.D.; PhDr. Pavel Mücke, Ph.D. Dva bloky středního jednání tak vyplnila zajímavá a podnětná témata, jimiž s národní oral history v současné době nejvíce zabývá.

Pořadatelé se tentokrát skutečně vyznamenali, olomoucký sjezd byl skutečným svátkem české historické vědy a je nutné před pořadatelí, jejich pohostinností a profesionalitou, s níž celou věc zvládli, skutečně smeknout. Téměř se nabízí vyslovit, že česká historická obec se se svým posledním setkáním opravdu nemusí, co do charakteru a celkového pojetí, obávat srovnání s renomovanými světovými kongresy odborníků. Nelze si než přát, aby otázky, které na sjezdu zazněly,

a problémy, jež zde byly otevřeny, došly díky následné badatelské aktivitě českých historiků kýženého posunu (nebylo jich málo a nebude to lehké) a aby příští sjezd dokázal dostát této nově nastavené vysoké laťce úrovně tradičního celostátního odborného setkání historiček a historiků.

Příloha

Příloha č. 1: Seznam kongresových panelů

- P01 - Auslaufmodell oder Innovation? Zum Bedeutungswandel archivalischer Quellen in der digitalen Welt
- P02 - “Bezbožná republika“? Náboženský život Republiky československé
- P03 - Bilance a perspektivy regionálních dějin
- P04 - Českoslovakismus I. Od Kollára k Masarykovi
- P05 - Českoslovakismus II. 1918–1945
- P06 - Českoslovakismus III. 1945–1992
- P07 - Češi v cizině
- P08 - Česká historiografie sportu: bilance, orientace, perspektivy
- P09 - Česká polonistická studia
- P10 - Československá společnost v kontextu poválečné evropské modernity i její krize
- P11 - Cesty k pochopení vypovídací hodnoty raně novověkých narativních pramenů. Klasifikace, evidence, interpretace
- P12 - Císařská diplomacie (1650-1750). Stav výzkumu, pramenná základna, desiderata
- P13 - Dějepis a národní identita
- P14 - Dějiny cestování či dějiny turismu? (1700–1900)
- P15 - Dějiny každodennosti: pojmy, problémy a perspektivy
- P16 - Dějiny ve veřejném prostoru: Proměny institucionální reprezentace minulosti
- P17 - Dějiny vzdělanosti a vzdělávání v ČR: stav a perspektivy výzkumu
- P19 - Desideria et desiderata péče o farní písemnosti
- P20 - Doba předbřeznová mezi mýty a realitou
- P21 - Dvorský výzkum, metodika a využití

- P22 - Finanční aspekty středověké a raně novověké ekonomiky
- P23 - Fontes prohibiti. Situační zpráva pro 21. století (Zavrou se brány archivů? Přelud či reálná hrozba?)
- P24 - Funkcionalita dějin v pozdní moderně
- P25 - Globální perspektivy českých hospodářských a sociálních dějin
- P26 - Historická věda v českých muzeích
- P27 - Historické prameny ve výuce dějepisu
- P28 - Historie a historická etnologie. Blízcí příbuzní v měnícím se světě české vědy
- P29 - Historie z občanských kruhů. Vliv neziskových organizací na interpretaci dějin
- P31 - Jedeme na letní byt. Proměny „letního bydlení“ jako součást modernizačního procesu českých zemích v průběhu industrializace 2. poloviny 19. a 1. poloviny 20. století
- P32 - Kanibalové, heretici a opilí králové: představy o Čechách ve středověku (900-1450)
- P33 - Katolická reforma mezi koncilem a reformací
- P34 - „Když se podaří, co se dařit má...“ Cíle a hranice výchovy v dobách socialistické diktatury
- P36 - Koncepty a metody dějin vojenství ve středoevropském prostoru
- P37 - Koncily 15. století mezi konfliktem a smířením
- P38 - Konverze jako náboženský, historický, antropologický a sociální fenomén. Prameny, přístupy, otázky
- P39 - Kulturní dědictví a aplikovaná historie při tvorbě veřejného prostoru / Cultural Heritage and Public History in Placemaking
- P40 - Kulturní fenomény ve středoevropských dějinách: obraz, komunikace, jednání
- P42 - Labor history
- P43 - Má historiografie církevních a náboženských dějin ujasněný předmět svého bádání? Specifika českého výzkumu religiozity
- P44 - Města za socialismu
- P45 - Mezi bohatstvím a chudobou středověkého města
- P46 - Mechanismy rozhodování a jednání mocenské elity KSČ
- P47 - Možnosti studia rodinných vztahů v 17.-19. století

- P48 - Na pomezí: možnosti dalšího rozvoje environmentálních dějin v českém prostředí
- P49 - Nadchází nutnost znovupromyslet narativní teorii (kritiku) dějepisectví? Co dnes s narativními teoriemi dějepisectví?
- P50 - New Approaches to the History of the First World War in the Light of its Centenary
- P51 - Nové výzvy výzkumu okupace a anexe: České země, nacionální socialismus, modernita
- P52 - Obchod s uměním jako zdroj historického poznání
- P53 - “Oborovost”, “interdisciplinarita” a publikační strategie: diskuse o proměně českých historických časopisů v posledním desetiletí
- P54 - Orální historie a její využití v bádání nad soudobými dějinami
- P55 - Osobní a kolektivní biografie v prostředí digital humanities
- P56 - Paměťové instituce a společnost ve 20. století
- P57 - Paralelní krajiny
- P58 - Prameny přemyslovské doby: rukopisy – listiny – analýzy
- P59 - Právní postavení menšin v meziválečném Československu
- P60 - Předmoderní dějiny prizmatem genderu
- P61 - Problémy edic jazykově německých pramenů
- P62 - Raně novověká střední Evropa mezi kulturními transfery a (sub)kulturní reprodukcí
- P64 - Římské právo v dějinách
- P65 - Rodinná paměť a mezigenerační přeměna identit
- P66 - Rusko a Evropa, dependence a protiklady. Možnost paralelních pohledů?
- P67 - Století změn? Kultura a společnost husitské epochy I
- P68 - Století změn? Kultura a společnost husitské epochy II
- P69 - Středoevropská šlechta jako politický, sociální a kulturní fenomén 20. století
- P71 - Středověk v textech – Jak z literatury udělat pramen
- P73 - The History of the Bohemian Reformation - Interdisciplinary Approaches
- P74 - Totenkultur: Umrlici a oživené hroby
- P75 - Vědecké poznání a příběh o pokroku jako mýtus moderní doby
- P76 - Vera ac falsa discernere. Nové promyšlení starých disciplín

P77 - Východiska, současný stav a výhledy českého výzkumu dějin východní Evropy do roku 1918

P78 - Vytváření sociálních sítí, jejich význam a role při utváření moderní společnosti

P79 - Vývoj regionálních stranických elit a forem komunikace uvnitř KSČ v letech 1945-1956

P80 - Vznik a proměny šlechtické obce podunajské monarchie 17. - 20. století

P81 - Židé v Čechách a na Moravě v dějinách a historiografii

Příloha č. 2: Program panelu P54 Orální historie a její využití v bádání nad soudobými dějinami

I. blok: Na pomezí individuální a kolektivní biografie: nad metodologickými aspekty orálněhistorického bádání

Garantující: prof. PaedDr. et Mgr. Miroslav Vaněk, Ph.D.; PhDr. Pavel Mücke, Ph.D.

1. Prof. PaedDr. Mgr. Miroslav Vaněk, Ph.D. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i.)

Nad teorií a praxí orální historie: malé ohlédnutí za padesáti lety organizované orální historie ve světě a dvaceti lety její existence v ČR

2. Mgr. Petra Schindler-Wisten, PhD. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., Centrum orální historie)

Studentská generace roku 1989 po 20 letech. Orální historie v časosběrné perspektivě.

3. Mgr. Jana Wohlmuth Markupová (Fakulta humanitních studií UK, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR)

Biografie, orální historie a další prameny

4. Mgr. Jiří Hlaváček (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Centrum orální historie)

Intelektuální elity jako předmět orálně-historického výzkumu. Metodologická úskalí a jejich možná řešení.

II. blok: Orální historie a cesty výzkumu socio-profesních a národnostních skupin

Garantující: prof. PaedDr. et Mgr. Miroslav Vaněk, Ph.D.; PhDr. Pavel Mücke, Ph.D.

1. Helena Sadílková, Ph.D. (Seminář romistiky - Katedra středoevropských studií, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy)

„To tam v tom archívu musejí mít nějakou chybu...“ Limity pramenné základny k tématu poválečné historie Romů v Československu a možnosti jejich překračování

2. PhDr. Pavel Mücke, Ph.D. (UK, Fakulta humanitních studií, pracoviště orální historie a soudobých dějin)

Teorie a praxe orální historie ve výzkumu soudobých dějin cestování a cestovního ruchu

3. doc. Mgr. Jiří Zounek, Ph.D.; Mgr. Michal Šimáně (Masarykova univerzita, Ústav pedagogických věd)

Náboženská víra a učitelé základních škol v komunistickém Československu (pohledem pamětníků)

4. Mgr. Lucie Rajlová, DiS. (FHS UK, Obor: Soudobé evropské dějiny)

Česká baletní scéna po druhé světové válce z pohledu orální historie.

Příloha č. 3. Fotografie z 11. sjezdu historiček a historiků 2017 v Olomouci²³²



Závěrečný sjezdový ceremoniál v sále Regionálního centra Olomouc byl svátkem české historiografie.

²³² FOTO: Univerzita Palackého. Dostupné z: <http://historieolomouc2017.upol.cz/>.



Při práci v panelech. Doc. Naděžda Morávková (uprostřed první řady), reprezentovala katedru historie FPE ZČU v Plzni, a prof. Bohumil Jiroušek (vedle doc. Morávkové) z Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.



Historií žily i kuloáry. Dr. Karel Řeháček (v brýlích), reprezentoval katedru historie FPE ZČU a současně Státní oblastní archiv v Plzni, a Mgr. Luděk Krčmář ze Západočeského muzea v Plzni.

Zpráva o mezinárodním workshopu *Yugoslavism versus Czechoslovakism: the history of conflicting ideologies in Central and South-eastern Europe* pořádané Katedrou historie Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košicích 3. 10. 2017

Gabriela Fatková

Moderní historie států západního Balkánu není tématem, které by bylo nějak významně profilační pro českou a slovenskou historiografii. Přesto se v českém i slovenském prostředí najde hned několik výrazných badatelských osobností, které provádějí aktuální výzkum minimálně srovnatelný se západním recentním bádáním zaměřeným na region bývalé Jugoslávie. Ačkoliv mají badatelé ze slovanského jazykového okruhu jasnou jazykovou devízu a často jsou jejich interpretace i přesnější a inovativnější, nezaujímají jejich práce významné místo v mezinárodní diskuzi daného tématu. Toto zvláštní vyčlenění ne-anglofonního diskurzu v rámci balkanistiky nebo balkanisticky zaměřené historiografie inspirovalo historiky z Košické univerzity Pavla Jozefa Šafárika k zorganizování diskuzního workshopu, který pomáhá nastavit platformu vzájemné směny v rámci alespoň úzce sevřeného středoevropského okruhu badatelů.

Program byl zahájen příspěvkem docenta Václava Štěpánka z brněnské Masarykovy univerzity, v němž byla shrnuta veškerá recentní balkanistická publikační praxe v České republice. Prezentující poukázal na disproporci ve výběru studovaných regionů, s tím že jednoznačně převažují studie věnující se zemím tzv. Západního Balkánu. Současně ale vyzdvihl poctivou empirickou základnu a analytickou práci lokálních studií, oproti západním studiím, které jsou sice čteně citovány, ale často jsou provedeny zkratkovitě a s použitím výhradně sekundární literatury.

Po úvodním shrnutí současného diskurzu balkanistických studií bylo široce diskutováno zejména téma, jakým způsobem se formovaly ideologie jugoslavismu a čechoslovakismu, a to nejviditelněji ve vzdělávacím procesu. Formování nástupnických států po rozpadu Rakousko-Uherska s sebou v případě Československa

i Království Srbů, Chorvatů a Slovinců neslo požadavek patřičné ideologické opory vznikající státnosti. Jednotlivé narativy příslušných etnických společenství ale podléhaly průběžným proměnám. Oba narativy (čechoslovákismus i jugoslavismus) integroval národy s nestejnou historickou zkušeností. V tomto případě je tedy výuka dějepisu (narativ národních dějin) a literatury (narativ národní slovesnosti) tématem, které se ukazuje jako velmi živé a aktuální. Doktor Miroslav Kouba z Katedry literární kultury a slavistiky Univerzity Pardubice podrobně sledoval strategie a vývoj vytváření československých i srbochorvatských příruček dějin literatury. Obraz dosavadních hranic národních literatur ustupoval dle kulturně-historického kontextu ideji společné integrované literární tvorby a naopak.

Doktorka Eva Škorvanková z Univerzity Komenského v Bratislavě se detailně věnovala obsahové analýze formování jugoslávské identity a jugoslávského prostoru ve výuce dějepisu v meziválečném období. Pracovala s širokým souborem edukačních materiálů, školských zpráv a učebnic, které dodnes nebyly na studovaném území systematizovány a archivně zpracovány. Zajímavý protipól tomuto příspěvku pak tvořil srovnávací výzkum magistra Olivera Zajace, doktoranda na Historickém ústavu Slovenské akademie věd, který sledoval proměny interpretace novověkých dějin ve slovenských učebnicích v průběhu celého 20. století. Teprve v tomto světle se ukázala unikátnost učebnic z meziválečného období.

Doktor Ondrej Ficeri ze Slovenské akademie věd představil zajímavou případovou studii města Košic a transformaci ideologie čechoslovákismu v kontextu tohoto města, které se vyznačovalo už i v předválečném období výrazně malým podílem slovenského (natožpak českého) obyvatelstva. Doktor Milan Balaban z Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně pak v rámci klasického diskurzu hospodářských dějin sledoval, do jaké míry ideologie všeslovanské jednoty ovlivňovala ekonomické vztahy Československa a Království Srbů, Chorvatů a Slovinců v meziválečném období.

Diskutované studie budou v blízké době publikovány dle tematického zaměření v odborných časopisech - slovenském *Mesto a dejiny* a nebo českém - *Porta Balkanica*. Badatelé, kteří si za své téma zvolili právě země východní Evropy jsou často na svých historiografických pracovištích jakýmiisi osamělými běžci. Příležitost k prodiskutování specifických témat s podobně zaměřenými kolegy je vždy vítaným

MEMO 2017/2

posunem v badatelské práci. Nezbyvá než poděkovat organizátorům za citlivě zvolenou formu účastnický spíše menšího workshopu, který navodil atmosféru diskuzních pracovních skupin, které považuji za nejefektivnější formu zpětné vazby vlastního výzkumu. Doufáme, že v následujícím roce naváží podobně zajímavě zaměřeným workshopem a sejdeme se opět v krásných prostorách Katedry historie, dřívější městské porodnice, kde přišli na svět i někteří z řad dnes zde působících historiků.

Jáchymov ve 20. století – Místo paměti evropských dějin

Michal Louč

Jednou z akcí konajících se při příležitosti výročí 500 let od založení města Jáchymova byla mezinárodní konference *Jáchymov ve 20. století – Místo paměti evropských dějin*. Konference proběhla ve dnech 12.–14. října 2016 v reprezentativních prostorech jáchymovské královské mincovny.²³³ Uspořádali ji Ústav pro studium totalitních režimů (ÚSTR), Muzeum Karlovy Vary, New York University Prague a Collegium Carolinum. Další organizace a spolky na jejím uspořádání spolupracovaly (Spolek Politických vězňů, Spolek Dobrá čeština).

V úvodu konference účastníky přivítali zástupci ÚSTR, Karlovarského muzea a města Jáchymov, později účastníky přivítal rovněž ředitel Sokolovského muzea. Jak uvedl ředitel ÚSTR Zdeněk Hazdra, málokdo si dnes uvědomí, s jakou intenzitou tímto místem procházely evropské události, které svým významem překračují regionální i český rámec. Jedná se o těžbu stříbra, díky které byl Jáchymov v 16. století druhým největším městem českých zemí, založení radiových lázní, těžba uranu, problematika nucené práce a mnohé další. Snahou organizátorů bylo, aby tyto jevy byly nahlédnuty z různých úhlů pohledu a disciplín, a aby akce přinesla určité zamýšlení nad tím, jakou proměnou Jáchymovsko v uplynulém století prošlo. Úvodní blok uzavřela přednáška amerického historika Eagla Glassheima, který na příkladu environmentální historie čtyř amerických hornických měst představil obecnější problémy vztahující se rovněž k Jáchymovu.²³⁴

Celá konference se vyznačovala širokým tematickým vymezením a mnohostí výzkumných perspektiv. Její zaměření bylo strukturováno pomocí následujících hlavních témat – Jáchymov jako místo paměti, jáchymovský uran, pracovní tábory, lidé na Jáchymovsku, proměny kulturní krajiny a dále archivní a jiné prameny. Za tři konferenční dny zaznělo na osmi panelech 35 příspěvků. Dovolím si krátce zmínit

²³³ Záznam konference je možné shlédnout na Youtube v kanálu Ústavu pro studium totalitních režimů.

²³⁴ Několik dní po konferenci Glassheim v Praze představil svou nejnovější knihu *Cleansing the Czechoslovak Borderlands: Migration, Environment, and Health in the Former Sudetenland*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2016.

alespoň některé z nich. Tomáš Bouška (Spolek Političtí vězni.cz) a Theresa Langer (Univerzita Passau) hovořili o edukačním využití tématu jáchymovského uranu na příkladu vzdělávacích materiálů vytvořených pro Česko-německou komisi pro učebnice dějepisu. Michal Louč (Spolek Političtí vězni.cz) se zabýval tématem pozůstatků pracovních táborů pro nesvobodné pracovní síly na Jáchymovsku a možnostmi jejich připomínky. Zaměřil se přitom na dodnes patrné pozůstatky táborů Rovnost a zejména Nikolaj. Historik Josef Halla (Masarykova univerzita) přiblížil historii vzpomínkového setkání Jáchymovské peklo a význam této akce pro bývalé politické vězně. Americká antropoložka Barbara Vann se sice z účasti na konferenci omluvila, její příspěvek o různých pohledech na připomínání jáchymovských pracovních táborů ale vyjde tiskem v připravované publikaci.

Diana Řeháčková účastníka seznámila se základními aspekty výroby radia a především s možnostmi jeho obchodování v první polovině 20. století. Zajímavostí je, že jáchymovské radium světovým trhům dominovalo do doby než na trh roku 1913 vstoupily USA a zejména roku 1922 Belgie. Historička Anna Bischof (Collegium Carolinum) přiblížila širší politický kontext a důsledky těžby československého uranu pro Sovětský svaz. Mimo jiné upozornila na to, že navzdory obecně rozšířeným představám měla těžba uranu pro československý komunistický režim nemalý ekonomický význam. Historička Klára Pinerová (Spolek Političtí vězni.cz) ve svém příspěvku provedla komparaci těžby uranu v Československu a v Německé demokratické republice (Wismut AG). Přestože byly obě země součástí sovětského bloku a uran dodávaly ve stejné době do SSSR, na rozdíl od Československa ve východním Německu došlo jen k velmi omezenému nasazení nesvobodných pracovních sil. Významnou zásluhu na tom měly odbory, které pro všechny pracovníky prosazovaly slušné pracovní podmínky.

Třetí panel byl zaměřen na nucenou práci na Jáchymovsku. Historik Alfons Adam (Ústav pro studium totalitních režimů) hovořil o nasazení německých válečných zajatců (zejména z Francie a SSSR) a civilních nuceně nasazených pracovníků na Jáchymovsku za druhé světové války. Krátce se věnoval též genezi a významu jáchymovských pomníků válku připomínajících. František Bártík (Hornické muzeum Příbram) se ve svém příspěvku zabýval zemřelými nesvobodnými pracovními silami na Jáchymovsku v letech 1946–1961. Připomněl oběti z řad zemřelých německých válečných zajatců, kriminálních i politických vězňů. Důležitým

tématem byly rovněž příčiny jejich úmrtí (nehody, závaly, nemoci, nebo zastřelení na útěku). Uvedl také, že zkoumání této problematiky velmi ztěžuje nedostatek pramenů.

Čtvrtý a pátý panel byly zaměřeny na organizaci táborů a životní osudy politických vězňů. Německý historik Otfrid Pustejovsky hovořil o pojmu „mukl“, kterým jsou dnes označováni političtí vězni československého komunistického režimu (lze se setkat i s ženskou variantou muklyně). Vysvětlil, že slovo má původ ve specifické řeči z prostředí nacistických koncentračních táborů. Jaroslav Rokoský (Ústav pro studium totalitních režimů) se zaměřil na politické vězně v jáchymovských táborech v letech 1949–1961. Mimo jiné připomněl zásluhy Konfederace politických vězňů ČR na zachování paměti 50. let.

Tématem šestého panelu byl Jáchymov v literatuře a vzpomínkách. Autory prvních třech příspěvků přitom spojovalo členství ve spolku Dobrá čeština. Obraz Jáchymova v próze představil Daniel Kubec (Vysoká škola kreativní komunikace), lágrovou poezií Barbora Čiháková (Ústav české literatury AV ČR) a memoárovou literaturou pak Markéta Kořená (Vysoká škola kreativní komunikace). Zatímco v Kubcově příspěvku mne zaujala reflexe díla spisovatelů Karla Pecky a Josefa Haslingera, Barbora Čiháková popsala obtížné okolnosti vzniku básní, které komplikuje jejich dostupnost, výzkum, nebo přípravu kritických vydání lágrové poezie. Badatelům mnohdy nezbývá nic, než rezignace na úplnost. Markéta Kořená ve svém inspirativním analyticky laděném příspěvku přiblížila vliv zážitků z nacistických koncentračních táborů na formování vzpomínek na tábory komunistické. Uvedla také, že pro memoárové texty tematicky svázané s jáchymovskými lágry je spojena vysoká míra fikcionalizace (případně estetizace). Téměř ve všech vzpomínkách najdeme několik variabilních opakujících se motivů, svědčících o potřebě dát zachycené minulosti nějaké směřování a smysl. Mezi takové leitmotivy patří útky, přivazování vězňů k mříži na Mariánské, buzeranské pochody na Nikolaji, týráni Jehovistů na Rovnosti a démonizace trýznitelů (například v podobě postavy sadistického náčelníka Palečka).

První konferenční den byl zakončen tématem *Hledání památníku pro Jáchymovsko*. Architekt nejprve Michal Hlaváček zavzpomínal na svou neúspěšnou spolupráci s Konfederací politických vězňů ČR na vzniku muzea v areálu Věže smrti a přítomným promítl jeho dobové vizualizace. Na jeho vystoupení navázala architektka

Tereza Kupková, která představila svůj diplomní projekt přeměny Věže smrti na Památník politických vězňů na Jáchymovsku.

Tématem závěrečných dvou panelů byli obyvatelé Jáchymovska a proměny kulturní krajiny. Na prvním panelu mne mimo jiné zaujaly příspěvky historika Karla Řeháčka (Státní oblastní archiv v Plzni) o obyvatelstvu německé národnosti na Jáchymovsku v letech 1945–1989 a Sandry Kreisslové (Masarykova univerzita) o obrazu Jáchymova ve vysídleneckém tisku v 50. letech 20. století. Na druhém přednášky geografů Zdeňka Kučery (Univerzita Karlova) a Silvie Rity Kučerové (Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem) o proměnách Jáchymovské krajiny a tvorbě 3D modelů pracovních táborů z 50. let a Čeňka Pýchy (Ústav pro studium totalitních režimů) *Jáchymov v knížkách a pohlednicích. Konstrukce prostoru pohraničí v 70. a 80. letech.*

Na závěr připomeňme bohatý doprovodný program konference. První konferenční den uzavřelo literární pásmo Karel Pecka: Bylo toho dost... ,vytvořené a předvedené členy v Jáchymově sídlícího spolku Dobrá čeština. Druhý den bylo možné shlédnout dokumentární filmy Kristýny Vlachové. Spolek Dobrá čeština navíc při příležitosti konference připravil výstavu *Obraz Jáchymova v literatuře*, která byla v mincovně veřejnosti přístupná až do konce roku. Součástí výstavy byla maketa vězeňské cely se vstupem z vyskládaných knih Karla Pecky, které bylo na místě možné také zakoupit. Ostatně Peckovy *Motáky nezvěstnému* patří bezesporu k tomu nejlepšímu z československé lágrové literatury. Konferenci uzavřela komentovaná prohlídka prostor bývalého pracovního tábora Nikolaj s komentářem Michala Louče a přeživších mukulů Zdeňka Mandrholce a Františka Wiendla.



1. Zahájení konference (foto Michal Louč)



2. Literární pásmo z díla Karla Pecky (foto Michal Louč)

Interdisciplinární kolokvium o Jazzové sekci „Nedejte se – nedáme se – existujeme!“

Michal Louč

Velká pozornost byla v letošním roce věnována výročí 40 let od vzniku Charty 77. Zajímavých kulatých výročí si však připomínáme více, například 30 let od odsouzení pěti představitelů Jazzové sekce v rámci posledního velkého politického procesu v komunistickém Československu. V souvislosti s tímto výročím se Ústav pro studium totalitních režimů (ÚSTR) a Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.²³⁵ uspořádali 21. září 2016 interdisciplinární kolokvium „*Nedejte se – nedáme se – existujeme!*“²³⁶

Náměstek ÚSTR Ondřej Matějka v úvodu poukázal na nesporný význam Jazzové sekce, jejíž historie a činnost je však probádána mnohem méně než v případě společenských jevů spojených s undergroundem. Kolokvium by tak mohlo být nejen příležitostí k setkání odborníků zabývajících se Jazzovou sekci, ale i impulzem k dalšímu výzkumu. Petra Čáslavová z Ústavu pro českou literaturu dodala, že cílem kolokvia nebylo ani tak přinesení nových vědeckých poznatků, jako spíše shrnutí a sdílení výsledků dosavadního bádání.

Kolokvium bylo rozděleno do tří hlavních částí. První byla zaměřena na historii Jazzové sekce. Historik Peter Bugge (Aarhus University) se v příspěvku *Padesát odstínů šedi. Jazzová sekce mezi zákonností a disidentstvím* zabýval pojmem „šedá zóna“ a jeho vhodností pro vysvětlení přerodu Sekce z oficiálně uznané organizace v organizaci, jejíž činnost byla násilně ukončena a vedoucí představitelé kriminalizováni. Postupný přerod Jazzové sekce v organizaci kulturní opozice byl hlavním tématem navazujícího příspěvku Jiřího Sládka (Lidové noviny). Ten její existenci rozčlenil na dobu nekonfliktní (1971–1976), období přerodu (1976–1982), kdy se Sekce otevřela progresivním uměleckým směrům a závěrečný zápas o přežití po roce 1982. V závěru úvodního bloku německý historik Rüdiger Ritter

²³⁵ Akce byla součástí projektu Veřejné a soukromé jako téma multidisciplinárního výzkumu Strategie AV21 Akademie věd ČR.

²³⁶ Záznam konference je možné shlédnout na Youtube v kanálu Ústavu pro studium totalitních režimů.

(Forschungsstelle Osteuropa Bremen) představil sbírky FOB v oblasti kulturních organizací socialistického Československa a zároveň přítomně pozval na výstavu *Složitě hledání rovnováhy. Jazzová sekce, moderní umění a hudba v Československu*, na jejímž vzniku se podílel.

Druhý konferenční blok se zaměřil na proces s Jazzovou sekci. Sociální antropolog Michal Louč (Univerzita Pardubice) hovořil o perzekuci Jazzové sekce ve vzpomínkách pamětníků, jejichž vzpomínky zaznamenal metodou orální historie. Kromě samotného procesu se zaměřil na také další formy útlaku, situaci členů Sekce v regionech, či na silnou mezinárodní podporu, které se Sekci dostalo. Vlasta Mádlová (Masarykův ústav a Archiv AV ČR) přítomně seznámila s materiály Výboru na ochranu nespravedlivě stíhaných (VONS), které jsou dostupné ve sbírkách knihovny Libri prohibiti. Historik Protop Tomek (Vojenský historický ústav) ve svém příspěvku popsal, jak o procesu s Jazzovou sekci informoval zahraniční rozhlas (Svobodná Evropa, Hlas ameriky, BBC, Deutschlandfunk a další). Mimo jiné zdůraznil význam individuálních aktérů, například manželů Čerovských, získávajících informace telefonicky od právníka Josefa Průši, dále spolupracovníka Hlasu Ameriky ve Vídni Ivana Medka, nebo zpravodaje Hlasu ameriky Jolyona Neagela. Blok uzavřela historička Barbara Day (UPCES UK), která se zaměřila na široké aktivity Vzdělávací nadace Jana Husa (Jan Hus Educational Foundation) na podporu pronásledovaných členů Jazzové sekce, zejména na osobu Jessici Douglas-Home, která byla hlavní iniciátorkou a organizátorkou těchto akcí.

Poslední odpolední blok byl věnován uměleckým aktivitám Jazzové sekce. Muzikolog Jan Blüml (Univerzita Palackého) se zabýval vlivem Jazzové sekce na rozvoj československé hudební kultury. Velmi zajímavé bylo jeho přiblížení širokých regionálních aktivit Jazzové sekce, v tomto případě zejména v Olomouci a okolí. Aleš Opekar (Český rozhlas, PopMuseum) ve svém příspěvku okomentoval význam Jazzové sekce pro rozvoj české rockové hudby. Od zájmu o jazzovou hudbu se totiž Sekce během své existence významně odklonila, což doložil na případu festivalů Pražské jazzové dny.²³⁷ Mimo jiné připomněl význam jazzrockových dílen a podpory amatérských alternativních hudebních skupin. Zajímavé bylo autorovo zjištění, že

²³⁷ Více viz KOUŘIL, Vladimír. Jazz – menšinový žánr Jazzové sekce?. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.magazinuni.cz/ruzne/jazz-mensinovy-zanr-jazzove-sekce/>> [Cit. 2017-11-01].

zatímco Jazzová sekce čelila rostoucí represi a nakonec kriminalizaci svých členů, komunistický režim začal sám pořádat akce velmi podobného charakteru (obnovené Beatsalony, rockové maratony, Rockfesty uspořádané přímo v Paláci kultury). Marie Klimešová (Univerzita Karlova) hovořila o bohatých aktivitách Jazzové sekce v oblasti výtvarného umění, což ilustrovala na příkladu publikací vydávaných v edicích *Situace* a *Jazzpetit*. Petra Čáslavová (Ústav pro českou literaturu AV ČR) představila publikační aktivity Jazzové sekce, které se staly jádrem její činnosti po zákazu Pražských jazzových dnů v roce 1982. Popsala náročnou organizaci rozsáhlé vydavatelské činnosti, která vznikala prací dobrovolníků. Mimochodem Sekcí vydané knihy měly skutečně velký čtenářský dosah a mnohdy se půjčovaly z ruky do ruky. Neméně zajímavé bylo vysvětlení, jakým způsobem se organizaci dařilo vyhýbat zásahům cenzury. Řada jí vydaných titulů totiž stojí na pomezí oficiální literatury a samizdatu, přičemž v závěru se jednalo o skutečně ilegálně vydávané tiskoviny. Jitka Kybalová přítomné seznámila s výsledky svého orálně historického výzkumu o ženách Jazzové sekce.

Konferenci uzavřela závěrečná diskuse o „bílých místech“ ve výzkumu Jazzové sekce. Peter Bugge byl pro podrobnější výzkum obyčejných členů a členek, nebo aktivit Sekce v regionech a na Slovensku. Bývalý tajemník Jazzové sekce Vladimír Kouřil navrhl zkoumání jejího vlivu na rozvoj jazzové hudby. Bývalý člen výboru Tomáš Křivánek zmínil zahraniční podporu a okolnosti smrti vlastníka sekčního sídla pana Kupky. Michal Louč uvedl, že máme relativně dobře zmapovány vzpomínky vedení Jazzové sekce, neplatí to však o lidech, kteří organizaci opustili, o členech v regionech, domácích a zahraničních sympatizantech a podporovatelích, či dokonce představitelích režimu, kteří se podíleli na její likvidaci. Dle Rüdigerera Rittera příklad Jazzové sekce ukazuje, že dříve oblíbený koncept totalitarismu má své slabé stránky. Kromě vlivu Sekce na rozvoj jazzové a rockové hudby jej zajímaly rovněž mezinárodní kontakty jejích členů na Západ a Východ.

Na závěr uveďme, že v průběhu konference Michal Louč představil novou tematickou webovou stránku ÚSTR *Jazzová sekce 1971–1988 – Historie*,

vydavatelství a dokumentace.²³⁸ Návštěvníci si rovněž mohli po celý den prohlédnout výstavu *Jazzová sekce 1971–1988*.²³⁹

²³⁸ Jazzová sekce 1971–1988 – Historie, vydavatelství a dokumentace. [Online] Dostupné z URL: < <https://www.jazz.ustrcr.cz> > [Cit. 2017-11-01].

²³⁹ Více viz Jazzová sekce 1971–1988. [Online] Dostupné z URL: < <http://jazzova-sekce.cz/vystava/> > [Cit. 2017-11-01].

Pokyny pro autory

Časopis MEMO (Časopis nejen pro orální historii) se zaměřuje zejména na výzkum historie metodou orální historie a aplikace této metody do vyučování dějepisu na základních a středních školách, ale i na výzkum soudobých dějin dalšími historickými, antropologickými či sociologickými metodami. Žádaná jsou témata dějiny totalitních režimů, dějiny druhé světové války v paměti lidí, dějiny každodennosti ve 20. století, problémy menšin, regionální dějiny, dějiny dějepisectví, biografie, ale také novodobá ústní tradice a novodobý folklór ve výzkumu dějin. MEMO je velmi vstřícný a otevřený časopis, vítáme i další související témata, výzkum i aplikace týkající se soudobé historie, výzkumu v archivech apod.

Formální požadavky na text: Články by měly být předloženy v elektronické podobě, v aplikaci Microsoft Word, e-mailem na adresu: mmaja.fritzova@gmail.com, moravkov@khi.zcu.cz. Prosím, použijte pouze základní styl (typ a velikost písma Times New Roman 12, jednoduché řádkování). Poznámky a odkazy uvádějte pod čarou na příslušné stránce, ne v textu, ne za článkem. Měly by být průběžně očíslovány v celém článku.

První citaci uvádějte v plném rozsahu: SMITH, Robert. Historie mléčných výrobků. Plzeň: Západočeská univerzita, 2010, s. 22. Všechny následující odkazy by měly být uvedeny ve zkrácené formě: SMITH, Robert. Historie mléčných výrobků, s. 22. Použití latinského slova *ibid* nebo českého *tamtéž*, nebo zkratek jako *Loc. cit.*, *Op. cit.* apod. není povoleno. Je nutné přiložit abecední seznam plně citovaných zdrojů a literatury na konci článku.

Několik příkladů plných citací (téměř všechny uvedené citace jsou fiktivní):

Citace knihy: JUDD, Robin. *Contested Rituals: Circumcision, Kosher Butchering, and Jewish Political Life in Germany*. Ithaca: Cornell University Press, 2007. ISBN 13 9780801445453.

Citace kapitoly v knize nebo příspěvku ve sborníku: HAUG, Karl Erik - ORVIK, Nils. Stormaktsgarantier og kollektiv sikkerhetsgaranti. In: BERG, Roald (ed.) *Selvstending of beskyttet*. Bergen: Fagbokforlaget, 2008. ISBN 978-80-876432-9, s. 23 - 42.

Citace článku v časopisu: NAHODILOVA, Lenka. Communism modernisation and Gender, *Contemporary European History*, vol. 19, no. 1, February 2010, s. 37 - 55.

Citace z deního tisku: KOZA, Jan. První máj, *Plzeňský deník*, 12. března 2006, s. 5.

Citace rozhovoru s pamětníkem: Rozhovor Naděždy MORÁVKOVÉ (odborná asistentka Západočeské univerzity v Plzni) s Kolomanem Gajanem (emeritní profesor Karlovy univerzity v Praze), dne 8. 8. 2010 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v archivu SOHI Plzeň, Veleslavínova 42.

Archivní zdroje: Národní archiv Praha. Fond Osobní pozůstalosti. Fol. Josef Macek. *Korespondence 1970 - 1975*. Inv. č. OP 654.

Citace internetového zdroje: BOLD, Richard. The main Saints. [Online] Dostupné z URL: < <http://translate.google.cz/#cs|en|dokument> > [Cit. 2010-09-12].

Přílohy: Obrázky, fotografie, nákresy, tabulky, grafy, grafika, mapy, atd. musí být očíslovány a odkázány poznámkami pod čarou a umístěny za textem se správným číslem a popiskem. Zdroj musí být uveden.

Další pokyny: Rozsah studií je omezen na max. 30 stran (54.000 znaků včetně poznámek pod čarou a mezer). Rozsah recenze: max. 1-2 strany. Každý článek by měl mít: název (česky i anglicky), abstrakt (česky i anglicky, max. 10 řádků), klíčová slova (česky i anglicky, v počtu od 3 do 8), informace o autorovi (jméno a příjmení, rok narození, pozice a zaměstnavatel nebo škola, oblast výzkumu, e-mailovou adresu). Články publikované v časopisu MEMO procházejí nezávislým recenzním řízením a musí být schváleny redakční radou. Editoři děkují přispěvatelům za to, že pokud možno respektují výše uvedená doporučení.

Notes for Contributors

MEMO magazine focuses especially on the history of research using oral history and its application in teaching history. Preferred are the themes of modern history, especially history of totalitarian regimes, the history of the Second World War in memory of people, the history of everyday life in the 20th century, problems of minorities, regional history, history of historiography, biographies, also the modern oral tradition and folklore in the modern history of research. MEMO is a very open and obliging journal, we welcome any other related and interesting topics.

Format and Style: Articles should be submitted electronically, in Microsoft Word, by e-mail to the address mmaja.fritzova@gmail.com, moravkov@khi.zcu.cz. Please use the basic style only. Notes should be footnotes not endnotes. They should be numbered consecutively throughout the article. Citations of references should be made only in the notes and not in the text, first references should be given in full: SMITH, Robert. *History of Diary Products*. Pilsen: University of West Bohemia Press, 2010, pp. 22 - 23. All subsequent references should be given in abbreviated form: SMITH, Robert. *History of Diary Products*, pp. 30 - 32. It is necessary to attach a list of full references at the end of the article. The use of the latin word *ibid*, or abbreviation like *Loc.cit.*, *Op. cit.* etc. is not allowed.

Some Practical Examples for Full References (Almost all examples are fictive.):

The reference to a book: JUDD, Robin. *Contested Rituals: Circumcision, Kosher Butchering, and Jewish Political Life in Germany*. Ithaca: Cornell University Press, 2007. ISBN 13 9780801445453.

The reference to a chapter in a book or to a contribution in collection of papers: HAUG, Karl Erik - ORVIK, Nils. *Stormaktsgarantier og kollektiv sikkerhetsgaranti*. In: BERG, Roald (ed.) *Selvstending of beskyttet*. Bergen: Fagbokforlaget, 2008. ISBN 978-80-876432-9. 465 p.

MEMO 2017/2

The reference to an article in a journal: NAHODILOVA, Lenka. Communism modernisation an Gender, *Contemporary European History*, vol. 19, no. 1, February 2010, pp. 37 - 55.

The reference to an article in a newspaper: COETZEE, Paul. Namibia's liberation struggle, *Die Transvaler*, 12th March 2006, p. 5.

The interview reference: The interview of KOTZEL, Charles (lecture of Charles University in Prague) with BIBIKOVA, Leona (exlecture of University of West Bohemia in Pilsen, living in Pilsen), 22nd October 2008. The transcript is filed in the archives SOHI Pilsen, Veleslavinova 42.

The archives reference: Czech National Archives, Prague, fund: Inheritance, file: Josef Macek, document: Letters to Frantisek Graus 1970 - 1975, catalogue number: OP 456.

The reference to an internet source: BOLD, Richard. The main Saints. [Online] Available from URL:

<<http://translate.google.cz/#cs|en|dokument>> [2010-09-12].

Illustrations: Pictures, photos, sketches, tables, diagrams, graphics, maps etc. Should be numbered consecutively with the footnotes and placed behind the text with correct number and labeled. The source must be given.

Further notes: Scope of article: max. 30 pages. Scope of review: max. 1-2 pages. Every article should have: Title, Abstract (maximum of 10 lines), Keywords (from 3 to 8), Information about Author (name and surname, year of birth, position and address of employer or school, field of research, e-mail address). Notification: The articles submitted to the MEMO must be editorial revised and approved. The editors would be grateful if contributors kept closely to journal's style and format conventions.

CALL FOR PARTNERS

SOHI - The Center for Oral History in Pilsen

The Center for Oral History SOHI was founded within the Department of History, Faculty of Education of University of West Bohemia in Pilsen in 2009. Workplace focuses mainly on creating a database of interviews with eyewitnesses - a database of oral sources to recent history. SOHI has ambitions to serve as a methodological base for oral history research and joint projects of regional institutions interested in method of oral history and its use in contemporary historiography and to collect and provide the experience of partner institutions in the field of oral history.

Some of SOHI partners:

The Czech Oral History Center COH within the Institute of Contemporary History AS CR, Department of Oral and Contemporary History (Faculty of Humanities, Charles University in Prague), The Czech Association of Oral History, IOHA, Baylor University Institute for Oral History, The Centre for Oral History and Cultural Heritage (University of Southern Mississippi), The Oral History Center (Department of History, University of Zululand, Kwadlangezwa, South Africa), Columbia University - Oral History Research Office and etc.

Some important tasks of SOHI:

collection of narratives of survivors, presentation of contemporary history in the memories of survivors, educational activities, publications, interviews, organization of experts meetings, research and publication of methodological and theoretical texts in the field of oral history, providing consultation and service to researchers and to everyone interested in oral history, monitoring teaching aspects of interviews with eyewitnesses in modern school history, organization workshops and methodological seminars for primary and secondary schools.

Some current SOHI projects:

Using Oral History in the History of Modern Historiography, Oral History at School, Everyday Life under Socialism, The Iron Curtain - Czechoslovak Border in 1948 - 1989, The History of SSM - Socialist Youth Union in Czechoslovakia, Eyewitnesses of the Holocaust, Memories of Totalitarian Prisoners, Czechoslovak Totalitarian Emigrants

The Center SOHI is open to the general cooperation with experts and the public and welcomes those interested in this method. Thank you for your interest in the partnership and contact us.

Contact:

The Center for Oral History SOHI, Department of History, Faculty of Education of University of West Bohemia in Pilsen, Veleslavínova 42, Pilsen, Czech Republic (www.khi.zcu.cz)

Contact person: Nadezda Moravkova

Tel.: +420377636603

Fax: +420377636612

E-mail: sohi@khi.zcu.cz; moravkov@khi.zcu.cz; mmaja.fritzova@gmail.com



SOHI Středisko orální historie při KHI FPE ZČU v Plzni, Veleslavínova 42, Plzeň